

HORVÁTH BÉLA

JÓZSEF ATTILA FOLKLÓRSZEMLELETÉHEZ

Bölcsészdoktori értekezés

Szeged 1979

T a r t a l o m

1. József Attila falu-képe	1
2. Népszokások, szokáselemek	25
3. József Attila balladái	
/A balladái magatartásforma/	50
4. Mágikus elemek József Attila költészetében	77
5. József Attila folklórszemléletéhez	108
6. Jegyzetek	124

"Hiszek a tiszta észben, amint hogy mindenki benne benne, ha véle élni nem volna fáradtságos. A tiszta költészetben, mert ő teremtetten meg ezt a közösséget, amely a társadalom antagonizmusa fölött derűs erő, valóságos egész és mennyi egészesség. A tiszta szellemben, amelynek szabadsága korlátatlan, amely a testet is föloldozgatja azáltal, hogy önfegyvellemel mintázódik a történetiség perhanyó plasztikáján."

/József Attila vallomása önmagáról; 1929/

Száz göbbedő odvas falunkba'
homokot kötözni magunkba'
- ákácok, vigyázzunk magunkra! -
az uri szélben ez a fűladat.
/Ákácokhoz/

Dolgozatunk címe: József Attila folklórszemléletéhez. Nem a kötelező szerénység, s nem is álszerénység vezérelte a címhez a -hez ragot. Munkánkban megkíséreljük rekonstruálni a költemények, publicisztika alapján József Attila szemléletét.

Összetett probléma előtt áll az elemző, aki megkísérli József Attila költészetének eszmei, szemléleti komponenseit feltárni. Nemcsak az ilyen esetben óhatatlanul is felmerülő kételyek aggasztják, hanem óvatosságra készítetik a népiesség fogalmához tapadó gyakran ellentétes felfogások, érzelmek is. Módszerként az életműből releváns módon kiemelkedő motívumok vizsgálatát, elemzését alkalmaztuk. Megítélésünk szerint a mindig azonos jelentést hordozó elemek - s hogy a motívum fogalmát értelmezzük - többszöri ismétlődéséből következtetni lehet szemléleti összetevőkre.

Dolgozatunkban először József Attila falu-képét elemezzük, majd a parasztság társadalmi tudatformájának, a folklórnak vetületeit. Természetesen, ha folklórszemléletről beszélünk, nemcsak a balladákat, a mágikus aktusokat, népszokásokat kell értenünk a fogalom alatt, azonban ezeket éreztük a legmegragadhatóbb szemléleti komponenseknek.

Munkánk során néprajzi, folklorisztikai jelenségeket elemeztünk elsősorban. Így elkerülhetetlen volt bizonyos szakki-fejezések használata. Tettük ezt annál is inkább, mert az alapvetően a népiélettel vagy az etnológiával kapcsolatos el-

nevezések pontatlan használata félreértéseket szülhet, vagy téves megállapításokat eredményezhet.

A József Attila-kutatás mind árnyaltabb képet ad az életműről. Az 1975-ben megjelent bibliográfia 2431 tételt számlál. Ugyanakkor az is észrevehető, hogy az életműnek ez a - megítélésünk szerint jelentős - része kevésbé kutatott, háttérben maradt. Dolgozatunkban felhasználtuk az e témakörben eddig publikált eredmények, megállapítások bizonyos részét.

József Attila folklórszemléletéhez, annak értékeléséhez kívántunk néhány adalékot hozzátenni. Nem törekedhettünk teljességre a fentiek miatt, a kizárólagosság igényével sem kívántunk fellépni. Munkánkban az vezérelt, hogy a XX. század eszmei óriásának differenciált, árnyalt értékeléséhez esetleg hozzájárulhatunk.

József Attila falu-képe ^x

A falu kis település. A parasztság életének, kulturájának színtere volt évszázadokon keresztül, s a megváltozott viszonyok közepette ma is az.

Az irodalomban fellelhető faluábrázolás esetenként végtelen: romantikus vagy drasztikusan naturalista. A naiv ábrázolás, amelynek visszatérő elemei a természetes életmód boldogsága, a civilizáció ártalmainak hiánya, talán az első "elidegenedés-élményre", a felvilágosodás elvagyódására vezethető vissza.¹ A romantika szabadságkultuszának mindenképp fontos szerepe volt a faluról alkotott hamis kép kialakításában. Az ilyen ábrázolás nemcsak az un. nemesi-népiesség íróinál, de esetenként a parasztság helyzetét valóságosan is látó költőknél ugyanugy fellelhető.² Különösen felerősödik ez a szemlélet a századvégi népszínművekben. A kép hamis, torz. Nemlétező harmóniára épít, s ezáltal elkendőzi a falusi élet nehézségeit, a lélekölő, s primitív technikával végzett munkát. A falusi társadalmi viszonyok idealizálása, az egységes falu-felfogás ugyancsak valótlan tényeket állít. "Nem érezzük-e a parasztnak óriási előnyét? A parasztét, aki mélyen, gyökeresen bennél egyetlen tájnak, egyetlen falunak szellemében, akinek minden fa, minden uthajlás gyerekkorától beedzett lelki élményt jelent... akiben a falu szelleme él, egy egész emberi társaság teljes átmetszetében és belülről?" - írja Babits Mihály.³

^x Dolgozatunkban falu-képet írunk, különbséget téve ezzel a néprajzban használt falukép 'településforma' és az általunk szemléletként értelmezett falu-kép között.

A modern lirában fellelhető alapvető életérzésre utal Babits, a szétesettségre, amely a népköltészetben nincs meg. Épp ellenkezőleg, ott a világ egységének élménye a meghatározó.

Igy tehát különbséget kell tenni a folklóralkotások lényegi felidézése és a vásárnapozó paraszti világ eszményítő ábrázolása között.

A József Attila-i falu-képet pregnánsan mutatja a Brassói Lapoknak adott nyilatkozata, amelyben A hetedik című versének motivumait értelmezi: " 'Egy, ki márványból rak falut ': Mennyi érzelem, szeretet, romantika, vágyódás fűződik a faluhoz, helett a falu lényegében piszkos, poros, egészségtelen. Költő az, aki nem sajnálja a falura, embereknek erre a szerencsétlen összességére a márványt." ⁴ A nyilatkozatban a falu tárgyilagos, illúziók nélküli szemlélete manifesztálódik, s egyben a mély rekonszerv, azonnosság a "szerencsétlenekkel".

Verseiben, publicisztikájában azonos tendencia figyelhető meg: Kötődés a faluhoz, annak életéhez, jelenségeihez. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy ez az érzelmi viszony lényegileg más, mint az általa jegesen és elvszerűen bírált romantikus falufelfogás. ⁵

A József Attila-falu-képet motiváló jelenségek sorában fontos helyet foglalnak el a gyerekkor élményei - mint pozitív, mint negatív viszonylatban - a Makón, Kiszomboron megélt események. A faluhoz kötődést mintegy indokolja a Levegőt-ben:

És az országban a törékeny falvak
- anyám ott született -
az eleven jog fájáról lehulltak,
mint itt e levelek..

/JAÖM II. 179./

"Hol szerezte első népköltészeti élményét, Ücsödön-e nevelőszüleinél, Szabadszálláson... vagy csak jóval később Kiszomboron, pontosan nem tudhatjuk." - írja első jelentős filológusa Péter László.⁶ Az élményeket, s versbeli letérképeződésüket Szabolcsi Miklós József Attila-monográfiájának első részében filológiai apparátussal ill. a költő személyes nyilatkozataira támaszkodva azonosítja.⁷ Az Ücsödi emlékek elsősorban gyermeki sérelmeiben jelentkeznek, s válnak meghatározó élménnyé. Szabolcsi Miklós elveti Németh Andor állítását, aki a költő későbbi neurózisát innen eredezteti, s a következőkben látja az Ücsödi évek hatását: "József Attila maga hangsúlyozta, ami talán a leglényegesebb: a falusi szegénygyerekek életét élte; tehát saját kiszolgáltatott sorsában sok tízezer szegény lelenc sorsában osztozott, s osztozott sokmilliónyi falusi szegénygyerek sorsában. ... A kisgyerek ebben a két évben megélte, végigszenvedte tanulsággal mind a kiszolgáltatottságra, s idegenben lételre, mind a szegényember sorsára vonatkozóan."⁸ Kis kanász-élete villan fel⁹ mesei látványként a Medáliák egyik darabjában:

Perszem mászik gyenge harmaton,
lyukas nadrágom kézzel takarom,
a kis kanász riva üleli át
kövé varázsolt tarka malacát.

/Medáliák I. 351./

Dolgozatunkban először a versekben élő falu-képet kívánjuk bemutatni. A falu kerai versében mint pillanatnyi életélmény /Kiszombor/ jelentkezik. A később, főleg az 1925 utáni években írott művek falut rögzítő motivumait, úgy véljük, - néhány kivételtől eltekintve - a torzítás veszélye nélkül aligha lehet topográfiailag azonosítani. Így célunk csupán a falusi jeleneteken, tárgyakon keresz-

túl szemléletének komponenseit felmutatni, illetve annak elemzése, hogy az ilyen jelenségek hogy válnak képalkotás-sá részévé. Ennek alapján először azokat a verseket kívánjuk értelmezni, elemezni, amelyek mint műegészek e témakörhöz kapcsolódnak, majd a részletekben felbukkanó fa-luelemeket vesszük sorra.

Az aratás nehéz fizikai munkája jelenik meg az Aratásban, Aratás előtt című versekben. /1922/ A képanyag jellegzetes impresszionista elemekből, s technikával épül. Szabolcsi Miklós a Nyugat illetve Juhász Gyula hatását látja a versekben, s okkal. Érdekes azonban összevetni a két verset, s felfigyelhetünk az Aratásban című versben végbement egyszerűsödési folyamatra, s a realisabb képalkotásra. Az impresszionisták jellegzetes maniere-je a természetfestés egyetlen sorra zsugorodik, s az is realis szemléletre vall: "A nap forró haragja újra éled..." Maga az aratás jelene is tényszerű ábrázolása ennek a rendkívül nehéz fizikai munkának. Ha az Aratás előtt-ben impresszionisztikus festőiséget látunk, úgy az Aratásban a realista technikát kell felfedezni. A zsánerképszerű jelenet különböző elemekből épül fel: a buzát kaszáló legények, s mögöttük haladó marekszedő lány, kutya, egy szemjázó legény, hús fa, üblös kulacs. Mintegy pillanatfelvételt kapunk a munka egy mozzanatáról. Persze látnunk kell az irodalmi reminiscenciák kísértését a jelzős szerkezetekben: szilaj legény, rengő buza, üblös kulacs. Érdekes azonban felfigyelni egy nyelvi leleményre: "...a sima réz-orcájuk kipirulva." A nap által megfogott, bronzosan rézszínűre festett arc jelenik meg ebben a szóösszetételben, festői módon, egyben a későbbi képalkotási technikára emlékeztetve. Ugyanezt az ábrázolásmódot láthatjuk egy későbbi versében ¹⁰ is:

Apró, kemény kontyu ágyom
rész-homloka fénybe clikkan
rész hajlással földet érint
buzát kötöz csörögve a nyomainkban.

/Emlék II. 7o./

A munka értelme, a tarlón álló buzakeresztek képe zárja a szonettet: "...de gyűl a keresztekbe rakott élet." Az élet szó az Alföldön a buza helyett használatos elnevezésként szerepel, bár a szerkezetileg súlyozott helyzetben levő kifejezés utal a nehéz munka /"dolgoz"/ céljára is. A kiszombori nyáron írott más verseiben is a paraszti világ elevenedik meg. "A falusi élet nyári nagy gyermekszabadsága, derűje és vidámsága a mezei munka sokféle mozgalmassága, az egyszerű emberek természetes gondolkozása, nehéz dolgu életük megismerése változatos és gazdag élményanyag volt számára" - összegzi a nyári szünet hatását Saitos Gyula.¹¹

Nyári falusi munka, a cséplés egyik pillanatát rajzolja meg nagy megjelenítő erővel az Éhségben. A verset elemző Szabolcsi Miklós az ábrázolás tárgyilagosságáról írja: "...a látszólagos szenvtelen, tárgyilagos, rideg leírás mögött milyen lázító a tartalom, hogy a puszta tényleírás önmagában milyen leleplező."¹² Az esti falu életéből vett jelenetet láthatjuk a Jámber tehen című versben:

A csorda megjött. Vén, rokkant kapukba
piros leányzóik állnak illeget.
Várják az egyetlen tehenet.

/JAM I. 22./

A kapukba kiálló lányok várják a csordával hazatérő tehenet, ami egyben a közösségi élet egyik mozzanata is. A dekoratív megjelenítés /piros leányzó.. illeget/ éles kontrasztot képez a vén, rokkant kapukkal, mint ahogy a vers egészében sajátos ellentét figyelhető meg: a szonett forma és a szinte túlzón tárgyilagos megjelenítés között.

Hozza adóját, sok zsíros tejet.

Dus tőgye duzzadt, nagy szemére zugva

bűgölyhad-köd telepszik. Lába durva.

Fődisze resz szarv helyett.

A paraszti szemlélet is ott rejtőzik a versben. Igazi költői találat az "egyetlenke tehén" kifejezés, hisz a becéző kicsinyítő képző a tehén értékét is jelöli. A zárórészben a "drága borj" kifejezés is erre utal. A fejés körülményeinek ismeretére mutat a leírás:

Most megfejik - a gyér fűből bő tej lett

s tejét nyugodtan adja le szegény.

A korai kislembori versekben megjelenő faluképek tehát szonettformájuk, s helyenkénti nyugatos reminiscenciájuk ellenére reális látásmódot mutatnak. Gondos Ernő megfogalmazását, hogy ti. ezekben a versekben a költő parasztként mutatkozik meg¹³, túlzásnak tartjuk. Lényeginek érezzük azonban Szabolcsi Miklósnak a versek jelentőségéről írott sorait: "Világos: az aratás-versek, a nyári szonettek állásfoglalásukban, szemléletükben a magyar ifodalomnak 'baloldali' radikális szárnyához tartoznak; ahhoz, amely az aratást nem vidám népiünnepélynek, szalagos-koszorus lányok és legények felvonulásának látja, hanem keményen dolgozó emberek nehéz munkájának, kinos vergődésének. A szegényparaszt, a dolgozó ember mellett kiálló költemények ezek; még nem tudatos szocialista állásfoglalás kifejezői, de plebejus indulat, mély proletárélmények futik őket."¹⁴

A korai költészetében fellelhető falu-kép megváltozik. Alapvetően nem a szemlélet módosul, hisz mint azt az előbbiekben hangsúlyoztuk is, József Attila soha-sem nézte a falut illuzorikusan. Az ábrázolás módja változik, a korábbi zsánerképszerű jelenetek helyett a falu tárgyi jelenségekben illetve fragmentumokban tűnik fel. A változás nyomon követhető. A falusi, kisvárosi millióból kiszakadó fi-

atal költő a "fogakra akadás" idején, amikor az avantgarde hangjait próbálja, eljut a folklór igazi mélységéig. A szegényember-korszakában írt versek a népköltészetet belülről halló költőre mutatnak. /A formai tökéletességre, de még inkább a szemléleti azonosulásra gondolunk./ Ugyanakkor viszont e korszakában /1924-1925/ a falu, mint téma szinte teljesen eltűnik, s csak képkomponensként illetve szekáselemként jelentkezik. 1928-ban bukkan fel ismét a bécsi, párizsi évek után, amikor megsokasodnak a népköltészeti ihletésű illetve annak ábrázolásmódját, nyelvezetét követő alkotások. A Magyar Alföld fogalmazásmódja, groteszk szójátékai a Klárisok, Ürdögfarába, Zuzmára című versekkel mutatnak hasonlóságot.

A Magyar Alföld képalkotása lényegesen más, mint az előbbi verseké.

Magyar Alföld - gond a dombja;
temploma cövek;
talaja mély aludttej, de benne
hánykolódnak szögletes kövek.

/JAÖM I. 344/

A metaforák /gond a dombja, temploma cövek/ megfejtése nehézségekbe ütközik, hisz metaforikus alárendeléssel a költő két nem azonos minőséget rendel egymáshoz. A három egymást követő metaforaláncban az utolsó kettő iránya azonos, míg az első /gond a dombja/ ellenkező irányú. A birtokos személyregezett dombja a gond elvont főnévvel áll hasonlító viszonyban. A másik két - kibontott - hasonlat /temploma olyan..., talaja olyan../ kvalitatív, míg a rekonstruált 'dombja a gond' szerkezet kvantitatív jellegű. A domb, mint kvantitást jelölő mérték, beilleszkedhet az 'akkora volt, mint egy hegy', halomnyi mennyiségjelölések sorába. Különösen meggondolkoztató a mennyiségi értelmezés, ha figyelembe vesszük a domb, halom szavak azonos jelentését.

Igy tehát a "gond a dombja" metafora az Alföld, a magyar parasztság gondját-baját, annak sokaságát jelentheti. Figyelembe kell vennünk, hogy a kifejezést metonimikus értelemben használja, s a köztudomásúan sík Alföldre alkalmazza József Attila. A temploma cövek esetében is több értelmezés felvethető. A cövek szó a 'megáll mint a cövek' hasonlatban az egyenességet, a mozdulatlanságot jelenti. Az alföldi házak közül kiemelkedő templom /torony/ valóban jelenthet ilyen képzetet. Ugyanakkor a cövek jelöl bizonyos terjedelmet is, hisz a jelentése földbe szurt kisebb karó. Így tömpességével is alapja lehet a képnek a pusztában kiemelkedő, de az egész látványt tekintve mégiscsak kicsi templom /torony/. A vers egészét tekintve ez a látványbeli hasonlóság lehet az azonosító alap, s egyben a költői kép értelme is.¹⁵ A harmadik azonosító metafora alapja a látványbeli hasonlóság. Az aludttej darabossága, felületi repedezettsége asszociálhatja a talaj képét. Ugyanakkor az aludttej-talaj fogalmi alárendelés több is, mintsem csak látványazonosság. A mély aludttej és a benne hánykolódó szögletes kövek kontrasztja szinte Adyt idézi. A süppedő, lehúzó talajt az aludttejhez fűződő fogalmi asszociációk minősítik. A változtathatatlanságot a hánykolódik ige tehetetlen mozgást kifejező jelentése sugallja. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy az első két versszak csak az állapotot rajz, a második a költők, a "jegenyék" tehetetlenségét fejezi ki. Így a költő, s a szegény, elmaradott magyar táj egymásmellettiége valóban Ady hangját, versszerkezeteit idézi.¹⁶ Ezzel a Magyar Alföld szinte szimbólikussá válik. Az Adys hang különösen kihallik a második versszakból:

Magyar ember - rongy a zászló
étele a tál;
dudvaszedő nemzet vagyunk, értünk
mezitláb jön feltevezett halál.

Az értéktelent /dudva/ értékes mozgással /szedni valamit/ összekapcsoló minősítő jelző, mint karakter a "dances"-versekre emlékeztet. ¹⁷ A halál szegényemberi átminősítése, demitizálása is jellegzetesen Adys.

A Magyar Alföld jellemzője ebben a versben tehát a reménytelen szegénység. A falu csak néhány mozzanatában jelentkezik, s a fogalom értelme kiszélesedik. Felvetődhet a kérdés, mi az oka, hogy költőnk az általa már meghaladott Adys hangot, motívumokat alkalmazza. Az 1928-as év a folklórhoz való visszatéréséé. Ezek a versek /pl. Klárisok, Ürdög farába, Hosszu az uristen stb./ már "önálló folklóralkotások" annyiban, hogy a népi motívumok, technika sajátos József Attila-i képszerkesztéssel, képi logikával párosul. Az is köztudomású, hogy ebben a periódusban "szándékosan" ilyen logikájuk ezek a versek, a költő mintegy versenyre kel a folklór szürrealizmusával. ¹⁸ A József Attila-i szándékot, képszerkesztést jól prezentálja a Csín-bín /1929/ első két sora:

- Hoppsz, hopp! Mint bő parasztlányok
szoknyába suttyant adomája...

/JAÖM II. 8./

Nyilvánvaló, hogy a parasztlányok viseletével, bő szoknyájával kapcsolatos /bele/suttyanásról szóló adomáról van szó. A Magyar Alföld első két versszakának értelmezésénél ezt a költői intenciót sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Ez a képi logika eredeti látásmódra vall, amely már messze túlmutat a mesteren, s amely József Attila sajátja. A költő előd megidézésének okát a versszerkezetben látjuk manifesztálódni. A szimmetrikus struktúrában a szegénységgel a költői tehetetlenség, feleslegesség áll párhuzamban, mintegy kauzális összefüggést mutatva. A kíváncsiorlásra kényszerített jegenyék, s a leveledző kis fenék ellentéte pedig Ady Muszáj-Herkulesének s a talmiságnak alapvető oppozícióját juttatja e-

szünkbe. A költeményben, a képi logikán túl még egy mozzanatban a későbbi József Attilát látjuk:

...talaaja mély aludttej, de benne
hánykolódnak szögletes kövek.

A sötét mozdulatlanságban hánykolódó szögletes kövek merevsége, darabossága a későbbi versekben fellelhető tárgyi széthullottságra emlékeztet. /Téli éjszaka, Eszmélet, Elégia/ Ugyanazt a csöndet, a létezés eme groteszk módját, az esetlegességnak, a véletlennek mint okozati összefüggésnek ugyanazt a megjelenítési szintjét látjuk a versben, mint Pilinszky János híres Négyesorosában: "Alvó szegek a jéghideg homokban..." Természetesen el kell vonatkoztatnunk egyéb jelentéstartalmaktól, amelyek Pilinszky versével kapcsolatosak ¹⁹, s itt csak a költői látásmód modernségére, s a tárgyi világ törvényének hasonló ábrázolására kívánunk utalni.

József Attila falu-képét reprezentatív módon kifejezi a szörnyű gyilkosságok hatására írt Tiszazug című verse. A paraszti társadalom létformájából adódó törvény, a hasznosság volt végsősoron az indítéka az asszonyok gyilkos tetteinek. Észrevehetjük, hogy a Tiszazugban az erkölcsi felháborodás kap hangot, az öregek részvételi, lágy ábrázolása. S ezt lényeges hangsúlyoznunk, ugyanis a paraszti szokások furcsaságára, idegenségére gyakran reagáltak a kívülről szemlélők a barbár jelzővel. Itt nem is elsősorban a parasztesufoló adomákról ²⁰ van szó, hanem az értők időnkénti értetlenségéről. Móricz pl., aki riportot írt a történetekről, más szempontból nézi. ²¹ Az is nyilvánvaló, hogy az öregek erőszakos halálát József Attila is elítéli, azonban a versben ott van a háttér, amely nem igazolja nyilvánvalóan a tettet, de amely differenciáltabb szemléletre vall, hisz a hasznosság, a munkáravalóság, amely néha a párválasztásban is dominált, logikus következménye

volt a kis földjét sokszor primitív eszközökkel művelő paraszti életformának. Nem véletlen az sem, hogy a paraszti erkölcsi norma a dolgosságot a megítélésben fő kritériumnak tartotta.

Az Öregek ábrázolását disszonáns hang indítja:

Kárál a tyuk keservesen
az eresz alatt, mintha már
vénasszony lelke volna, mely
rimázkodóan visszajár.

/JAÖM II. 15./

A néphit szerint a tyuk kárálása a halál előjele, így ez a motívum intonálja az Öregek elesettségét, s halálra készülődését. A hasonlat másik fele a gondolatot ki is szélesíti a halott visszajárásának képzetével. Ismert az is, hogy a néphit a halott visszajárását ártó cselekedetnek tartotta, ezért különféle mágikus praktikákkal igyekeztek megakadályozni. A három versszakban /4, 5, 6./ az Öregek ábrázolását a tájjal szembeállítva mindenképp lágyabb tónus jellemzi. A rendkívül látható képekben az elesettség, a révülés dominál.

S mit ér a vén? A kanalat
elejti, csöppent, etetik,
s ha ő etet, a malacok
habos vödörüstül fellökik.

A feszültséget az Öregek gondolkodásának megjelenítése hordozza. A táj rajza sajátosan József Attila-i.

A báránybunda árnyakat
tüleivelű fák fércelik
Szalad a puli pillanat,
fagyon koppantja körmeit.

Hümmögőn áhitgat a nép
s házacskák gondolkoznak, im

zsuppjának zsiros süvegét
lehuzza ablakára mind.

Az ábrázolt világ az ábrázolás minősége és a képi technika már szemléletté válik. "A keménység és a lágyság ... a valóságot minősítik, de ezzel összefüggésben a költői magatartást is ábrázolják" - írja Zappe László.²² A vers első versszakában a keménység dominál. A valóság-elemekből /báránybunda, puli, fagy/ épülő fagyott világ képe hasonlóságot mutat a Holt vidék világával. A "tülelevelű fák fércelik" sor kemény alliterációját folytatja a párhuzamos, s különösen keményen alliteráló "koppantja körmeit". Valóban kihallik a csonttá fagyott földön futó puli körmeinek koppánása. A paraszti világ kitárul. Egyetlen kép, amely a süvegét orrára huzó parasztember, s a zsuptetős házak látványának állandó egymásba játszódásából, metaferikus átvillanásaiból épül fel.²³ Sajátos József Attila-i metafora ez a versszak, hisz az azonosító elem az asszociációs síkon implikálja az azonosítottat. Az is észrevehető, hogy az ember megjelenésével meglágyul a világ. A kemény alliterációkat csak a lényegesen hangzósebb "zsuppjának zsiros süvegét" követi. Az érzelmileg színezett "hümmögőn" a gyakorító képzős áhit ígéhez kapcsolódik, s a gondolkodás, amely nyilvánvalóan az előbbi áhit 'óhajt' ige logikai folytatása, a házacsákák tevékenysége. Az ábrázolt világ minőségi változását a hangzósságon kívül a hangulati módosulás /kicsinyítő képző, játékosság/ is jelenti. Az öregek sorsát részletező képek után az utolsó versszak mintegy a szintézist adja meg:

És lágy a tanya, langy az ól.
Csillagra akasztott homály!
Kemény a menny. A gally alól
bicegő cinke sirdegál.

A hangulati, képzeti lágy-ságot a tanya, s az ól jelzője

folytatja. A két melléknév a szóalak mögött rejlő jelentéssel, s a magánhangzók mélységével, a mássalhangzók lágy zeneiségével mintegy a két főnév szubsztanciáját fejezi ki. /Erről a későbbiekben szólnunk/. A kép tágulásával azonban ismét a keménység válik uralkodóvá. A kozmikus képben elvész a falu, a tanya, az ól. "Kemény a menny." - hangzik a rövid lezárás. A homály áttetsző végtelensége, titokzatos idegensége a menny keménységével együtt a világ kozmikus hidegségét, mint lényegét sűríti össze. Ez a kozmikus végtelenség, s az időtlen hidegség hasonló a Téli éjszaka "tündöklő" keménységéhez. Így tehát a Tiszazug valóban több mint reagálás egy bűntényre, hisz az ábrázolt falu a kemény, ellenséges világban létezik. Dübbenetes a kozmoszból kiesett, magányos, bicegő cínke képe, mint zárkép. A versben a gondolati csucset épp a kemény, a menny tárgyilagos tényközlése jelenti, mintegy a való világ tudomásulvételeként. Az emberek a házacskába, a lágy tanyába húzódtak vissza, a természet keménységének csak a kívülrekedt, sérült kismadár van kitéve kiszolgáltatottan, védtelenül.

A Tiszazugban fellelhető keménység, a fagyott világ képe, mint szemléleti letérképeződés a Falu /1934/ című költeményből hiányzik. Ha az előbb a merevség dominanciáját hangsúlyoztuk, úgy itt a légyságot kell kiemelni. Az ábrázolás módszere hasonló az előbbi vershez, a falu globális képét a belső követi, s az emberek rajza. A falu látványa sajátos képet asszociál:

Mint egy tányér krumplipeprikás
lassan gőzölög lusta
langy estében a piros palás
rakás falucska..

/JAŰM II. 121./

A távoli, szabálytalan alaprajzu falu ²⁴ /rakás falucska/ formájával bensőséges képet idéz, a gőzölgő paprikáskrump-
lit. A lusta, langy este légysága a nyári esték hangulatát
eleveníti meg. A hangulat, mint a képi asszociáció inspi-
rációja ott található az Ódában is:

Az ifju nyár
könnyű szellője, mint egy kedves
vacsora melege, száll.

/JAŰM II. 88./

A légység sajátos miniatürizálással párosul a harmadik
versszakban:

Akácocskát babrál a homály.
A fa telt kicsi keble
beléreszket, csöpp sóhaja száll
levegő lepke.

A szabadszállási táj jellegzetes fája az akác érzelmileg
más színezetet kap, mint az Akácok-ban. Kicsinyítő képző-
formájával, s a kebel képzetével valóban hordoz bizonyos
szexuális, erotikus jelentést, mint arra Szabolcsi Miklós
utal. ²⁵ A kép bensőségességét a jelenségek kicsinysége
illetve a kicsi, mint minősítés ismétlése fejezi ki. Az
igék is pillanatnyi, apró mozgásra illetve létezésre utal-
nak. Különösen plasztikusan ábrázolja a hallgatva szemlé-
lődést a következő versszak, ahol először jelenik meg a
költő:

S körültem, míg elfed hallgatag
a lány borongás bokra,
ugatások némán hullanak
nagy bársenyokra.

A csend dominanciáját hangsúlyozzák a hallgatag, néma
szavak, de a hallgatást, a tűnődést mutatja ez a külön-
sen szép sor: "...a lány borongás bokra". A költői maga-
tartás, a szemlélődés a vers két másik pontján is megje-

lenik ugyanezt az állapotot jelölve. /"Hallgatom az álmodó falut..., Virrasztok."/ Egyben ez magyarázza, minősíti a versben foglaltakat. A jelenségek mesei világa /a füst, akácocskák, a bodzaág, békák, vadzab/ s a paraszti valóság tényyszerűsége együttesen adja meg a szemléleti alapot. Az is észrevehető, hogy amint a falu képének egy mozzanata kerül előtérbe, a kicsinyítő értékmód eltűnik, szorongásról, elnyomtatásról tanuskodó képek nyomulnak elő:

..Lámpát gyujtenak az asszonyok.

És erőlködve, rángva
égbe röppenne, mint elnyomott
lélek, a lángja.

..Hallgatom az álmodó falut
szorongó álmok szállnak,
meg-megrebbentik az elaludt
árnyu fűszálat.

Ez utóbbi versszak már arra is példa, hogy a szorongó álmok a természeti harmóniára is árnyat vetnek, s a miniatürizált szépségek az önmagukban egységőlményt teremtő jelenségek is épp ezért bizonyos fokig díszharmonikussá válnak. A vers egyfajta paraszt-panteizmusban csúcsosodik ki. A világ jelenségei, a természet, a kozmosz, s a paraszti tárgyak homogenizálódnak az alvásban.

Alszanak az egek, a mezők.
Ostorok, csizmák, kések.
Lombok közt a tiszta, tág közök,
s a levélrések.

A költő kívül marad az alvó világból, a virrasztás, az ébren levő értelem erejével.

Alszanak a nyers, nehéz szavú
kiszikkadó parasztok.
Dombocskán, mint szívükön a bu
ülők. Virrasztok.

A vershelyzet, a költői virrasztás, az értelem fegyelme ismerős már a Téli éjszaka című költemény záró soraiból:

Hol a homályból előhajol
egy rozsdalevelű fa,
mérem a téli éjszakát.
Mint birtokát
a tulajdonosa.

/JAÖM II. 96./

A Falu tehát József Attila falu-szemléletének mintegy szintézisét nyújtja. Az érzelmi kötődés a lágy hangzásban, a miniatürizált jelenségvilág harmóniájában testesül meg. Ugyanakkor a falu-kép egészére a tényyszerűség, az értelem józansága a jellemző. Így ebben a relációban a falu, a paraszti élet a szorongások, a kiszikkadás világa. A költői magatartást az értelem, az elhangzott szó tudatosítása képviseli:

S ahogy földerül az értelem
megérti, hogy itt más szó
nem eshetett, mint ami dereng:
eke és ásó.

A derengő szó motiválja a költői jelenlétet, hallgatást, s mintegy végkövetkeztetésként a virrasztás kötelezettségét. Az értelem földerülése a paraszti világ lényegének megértését jelenti, az illúziók nélküli szemléletet, de az azonosulás sorskényszerét is.

A táj, a határ három egymás után írt költeményében jelenik meg. /Ritkás erdő alatt, Határ, Holt vidék/ József Attila falu-szemléletét a Ritkás erdő alatt néhány sorának elemzésével is igazolni kívánjuk.

Ritkás erdő alatt
lukba buvik piros bogárka,
fü biccen, szürke esőpp varangytól
és a szántón borong a nyárfa.

/JAÖM II. 72./

A vers szerkezete ugyanugy lineáris, mint amit az előzőekben már láttunk. A kiinduló pont a táj egy választott, fixált eleme, s innen a mikrovilágon keresztül tágulva a makrovilágig - a Tiszazugban a kozmoszig - halad a költői szemléltetés. A Ritkás erdő alatt első egységében exponált jelenségvilágra a miniatűr kép, s az akusztikai lágy-ság jellemző. A miniatűrízáltságot az élőlények /bogárka, fű, varangy/ testesítik meg. Ennek a képiségnek lényegi elemei a kicsinyítések, s a hangulatos megszemélyesítések. A jelenségvilág egységét az élőlények, s az életfunkciók, mozgások minőségének harmóniája adja meg. Ez a harmónia érvényes az egész műalkotásra is. Az elszórt, a véletlennek kiszolgáltatott tárgyak /dorong, hordó/ antropomorfizáltak, feloldott, lágy képekben jelennek meg:

Magos muharban hasán horkol
odvas dorong, a végén gomba.
Nézi teltkeblű öreg hordó;
puha moha meg zsiros donga.

A tárgyi harmóniát a versszak zeneisége szolgáltatja egyfelől /alliterációk, a mély magánhangzók dominanciája/, másrészt a játékos szókapcsolások /odvas dorong, puha moha, zsiros donga/. Az antropomorfizált tárgyak sajátos világot, mintegy a családi harmóniát képviselik. A hasán horkoló dorong, a sziesztázó férfit, s az őt néző "teltkeblű" hordó pedig öreg élete párját testesíti meg. Talán nem elrugaszkodás a vers valóságától, ha a dorong, hordó motívumokban - elsősorban a költő által intencionált antropomorf szemlélet következtében - erotikus, szexuális jelképeket látunk. Ezek a tárgyak, épp e sajátos viszony eredményeként, nincsenek kiszolgáltatva az időnek elhagyatottságukban sem - mint az a Magyar Alföld hánykolódó köveinél, vagy az Elégia rozsdásodó tárgyainál megfigyelhető - hanem épp ellenkezőleg, öregségükben sajátos, idilli-

kus millióben léteznek. Az apró jelenségvilág harmóniája a nagyobbban így folytatódik.

A Ritkás erdő alatt, a Falu légységát a határra kive-
titve jeleníti meg.

A Határ, a Holt vidék a szemlélet másik pólusát képvi-
selik. A jelenségvilág diszharmóniáját az élettevékenysé-
get jelző igék is kifejezik:

Dongó ödöng az erdő szélénél.

Herkály kopog, gyík ragyog. Marha bög.

S tovaringatja fodrosan a szél
a tűnődve zümmögő időt.

/Határ II. 73./

Az élőlényeket, s létezésüket végsősoron a vers végén,
mint hangsúlyozott helyen levő "tűnődve zümmögő idő" minő-
síti. Összhangban az első egység diszharmóniájával a táj
sem sugároz derűt, nincs langyság, csak keménység.

Gyűrt sárga táj, az égi mollig ér,
muharmező, kemény kötény, nehéz -
mi van benne?

A látvány, a határban sárgálló muhar, az emberi viseletet,
a melleskötényt asszociálja, amelynek állapotát jelölő
névszói állítmány /nehéz/ nyilvánvalóan a kötényhez, mint
mindenes munkaruhához asszociálódó nehéz fizikai munkát
minősíti. A széles horizontu látványban, a sárgálló határ-
ban az apró jelenségek, a kis ér, ház, ól szinte elvesz-
nek. A Ritkás erdő alatt sajátos, antropomorf szemléleté-
re itt is fel kell figyelnünk:

Amott fut egy kis ér

s itt ház ül. Kisfia, az ól idenéz.

A nagyságrendet jelölő azonosításból kiindulva a házban
az anya képzetét látjuk feltűnni. A megszemélyesítés is
ezt a szelidséget intonálja: "itt ház ül." Az anya-gyer-
mek viszony harmóniája az egymásra nézésben, sz emocioná-

lisan telített kisfia megjelölésben rejtezik. Ez a harmónia a táj keménységében, negativitásában mintegy véletlenszerűen, s kicsinységében jelenik meg. Hisz a természeti jelenségek a kis belső részlet után méginkább merevvé, ellenségessé válnak.

Poros a víz, nincs kedve kékleni.

Zörrenő fák közt pikkelylik az ut -

A versben feltáruuló keménységet a szimmetrikusan elhelyezkedő második rész kivándorlóinak nyomorúsága motiválja. A társadalmi baj tehát a tájba kivetítve manifesztálódik. Az agrárrétegek tragédiája, a magyar falu halálraítéltsége pregnánsan fogalmazódik meg a jelzős összetételben: omladó falu. A természeti negativitást tehát a falu gondjára érzékenység, a parasztság helyzetének reális ismerete vezérli. Így tehát a Határ valóban József Attila falu-szemléletének eklatáns megnyilatkozása. Az is nyilvánvaló, hogy a kérdés, amely a tájból jön /"Ki ad nektek kenyeret"/ nem vádló, hanem épp ellenkezőleg, részvételi. Ez a kivándorlók lírai ábrázolásából kiderül:

Csüpp cókókjuk gunnyaszt a taligán.

Fönn felhők lágy batyui bomlenak.

A kicsinyítés, /csüpp/ a becéző, játékos megnevezés /cókók/ s az érzelmi telítettségű ige /gunnyaszt/ erről tanuskodik. Észrevehető a felhők ábrázolásában a minőségi különbség, a meglágyult világ. A kivándorlók batyuinak bomlása asszociálja a természeti képet, s rokonszenvező fájdalom lágyítja meg a keménységet. A szomorúan meditáló kérdésre, mint a kipontozott rész is mutatja, nem jön válasz. A költői szó a Tiszazugból már ismert módon sejlik fel:

Tétova szunyog sir és a határ

száraz szemekkel magába mered.

Az apró élőlény elesettségében /tétova szunyog, a Tisza-

zugban bicegő cinke/ tragédiát sejtet. A határ, amely a kivándorlók megjelenése előtt kemény, ellenséges volt, a záró, entropomorf képben az elapadó könny, a magába roskadó fájdalom megragadó líraiságával az omladó falu tragédiáját jelenti.

A Holt vidék szinte már kísérteties, fagyott világot jelenít meg. A táj azonban nem a költői képzelet játéka, valóságos elemekből tevődik össze. "Már több mint természeti hideg, inkább a kegyetlen paraszti világ télbe öltöztetése." - írja elemzésében Kiss Tamás.²⁶ A vers strukturális megfelelést is mutat. Az első négy versszak fagyott, havas világa után az emberi világ, a deologiasult tárgyak következnek, de semmivel sem mutatnak több emberiséget, melegséget. A József Attila-i szemlélet lényege tehát ez, nem állítja szembe a holt vidéket a meleg emberi világgal, s nem is opponál az ellenkező évszakkal, mint az pl. a romantikus költeményekben látható.²⁷ Így tulajdonképp az emberi világ semmivel sem célszerűbb, racionalizáltabb, ugyanugy halett, mint a természet. A világ némaságát a csönd hangjai jelzik. /csönd ropog, egy ladik.. kotyog/

Jeges ágak között zörgő
időt vajudik az erdő.
Csattogó fagy itt lel mohát ,
s idekűti csontos lovát
pihenni.

/JAŰM II. 74./

A zörgés itt erősödik fel csattogássá. Az emberi tevékenység alig látszik ezen a tájon, s ez adja meg elsősorban misztikus jellegét. A kint felejtett, s már félig befagyott ladik a szétesett világrendet jelképező, elszórt, megágyas tárgyak sorába tartozik. /Itt elsősorban az Elégiára, Téli éjszakára gondolunk/. A tőkét a fagytól vé-

dő szalma is nyirkos. A táj mégis itt változik lassan, előbb az emberi tevékenység jelzésével, majd a sovány karók, öreg, sovány parasztek egymásra utaló képzetével. A tanya, az ól azonban ugyanugy ki van téve a hideg szeszélyének:

Tanya - körülötte körbe
fordul e táj. A tél körme
oldaláról egy keveset
repszttgeti még a meszet;
eljátszik.

A pusztulás képe ez, a lepergő meszelés az omladozó tanyát jelzi. A leírás tárgyasodásával párhuzamosan szűkül a tér, amely a kis szobában végződik. /Itt tehát a haladás iránya ellenkező, mint az előbbi versekben./

Kis szobában kis parasztek
Egy pipázik, de harasztot.
Ezeket nem segít ima.
Gondolkodva ülnek im a
sötétben.

Az azonos jelző méginkább kicsinyít. A parasztek viselkedésében ugyanaz a magatartás figyelhető meg, mint a Tiszazugban. Sötétben ülve gondolkodnak, mintegy a reménytelenséget kifejezve. A leírásból a költői vélemény kihangzik, már az ima sem segít. A végtelen szegénységet a sötétségen túl a pipázás is mutatja, csak egyik szív, de az is az értéktelen, csak a pipázás illúzióját adó harasztot. A versben a végén, mintegy utalva a gondolkodó parasztek képre, tétélesen is megfogalmazódik a költői mondanivaló:

Uraságnak fagy a szőlő.
Neki durrog az erdő.
Ővé a tő s a jég alatt
neki bujnak a jó halak
az iszapba.

A vers mondanivalójáról írja Szappanos Balázs:

"..ennek az elárvult, szomorú tájnak a középpontjában valóban az ember áll. Nem az általános ember, a történelem feletti ember, hanem a két világháború közötti korszak kiszolgáltatott-kizsákmányolt szegényparaszta, akinek nyomorúságát ugyancsak nem misztikus tényezők, hanem - a vers társadalmi mondanivalóját nyíltan megszólaltató utolsó szakasz tanulsága szerint - nagyon is konkrét, a félfeldúlás magyar világ okozati összefüggéseit magyarázzák.." ²⁸

A fentiekben elemzett versekből a József Attila-i szemlélet elsősorban a falu, a határ tárgyi ábrázolásában jelentkezik. A mondanivalót a domináns elem, a lágyság ill. a kenénység hordozza. Végsősoron persze az egymásnak el-
lentmondó minőségek ugyanazt jelentik: a kötődést és annak felelősségét.

A falu világa, tárgyi környezete elemekként, képkomponensként gyakran megjelenik. A falusi életből vett jelenet, mint az absztrakció alapja, az 1928-29-es periódusban különösen nagy számban jelentkezik, de szinte költészetének egészére jellemző ez a felhasználási mód.

A leggyakrabban a paraszti munka elemei találhatók meg. A Bosszúságban /1924/ az ekeves az újrovárást testesíti meg:

..Mert a csorba ekevasakat
immár igazán kicserélhetnék.

/JAÖM I. 187./

A Kozmosz éneke /1923/ második szonettjében az eke, a szántás a vad fájdalom hasító érzését fejezi ki. A lóvezetés - a szántásnál fontos segítség - az Istenem-ben /1924/, a gyermeki kötődést kifejező tettek között jelenik meg:

..Hogyha meg szántóvető lennél,
segítnék akkor is, mindennél.
A lovaiddat is szeretném,
és szépen, okosan vezetném.

/JAÖM I. 203./

A szántás ugyanitt a gyermeki utánzás vágyát asszociálja. A kapálás a Kiszombori dal /1927/, a Bémunkás-balleda /1934/ motivumai között bukkan fel. A Szép nyári este ven /1924/ szimultán képsorozatában a városi, technikai kifejezések mellett egy falusi pillanatkép is felvillan, a szomszédjából kaszáló paraszt sziluettje. A kukoricafosztás hangja az Egy kisgyerek sir /1933/ című költeményben a gyermeki sirást kifejező hasonlatok között szerepel. /"Vinyog, mint hántott kukoricacső"/ A vásárra szekerezés a Kekukk Marci /1924/ soraiiban jelentkezik. A krumpliültetés a Kész a leltár /1936/ egyik fogalmazványában klasszikusan jeleníti meg a világ gondjára érzékeny költői attitűdöt. /"Elültettem eszem - más variációban szívem - mint a krumpelit."/

A tehenek, borjak képe különösen gyakran előfordul, s szinte mindig pozitív jelzésekkel. /Bibliai /1924/, Tüzek éneke /1928/, Sok gondom közt /1928/, Lucához /1928/ / Bensőséges, egyben a tejet adó állat és az ember egymásrautaltságát is kifejező kép a Szállj költemény záró hasonlatai:

Szólítsd, mint méla borjuszáj
a szorgalmas szegényeket..

/JAÖM II. 305/

A saitkészítés a Kiáltunk Istenhez /1923/ expresszionista jellegű gondolatsorában, a jövő megalkotásaként jelentkezik. A nyáj, s a legeltető juhász képe többször is előfordul. /Jónál jobb /1924/, Forduló /1924/, Acélgömb föl, föl! Emelkedj! /1926/ / Falusi pillanat, a csűrhe kihajtása szolgál a Reggeli fény /1937/ című költeményben a keserűség, a reménytelen elesettség kifejezésére:

..Most érted: ha reggel a csűrhe kijár,
mért káromkodik mindig a kondás.

/JAÖM II. 196./

A József Attila-versekből kibontakozik a század eleji magyar falu. A kiszombori nyár élményeit tükrözik a falu nyári életének néhány mozzanatát megelevenítő, tárgyilagoss, az impresszionista mestereken iskolázott költemények. 1929-től azonban megszaporodnak a falu-versek, s ezek már mások. "Amikor 1929-től fogva a falu képe, mint probléma felbukkan írásaiban, lehetetlen a tárgyi motívumokban fel nem ismerni a gyerekkorában, s azóta is oly sokszor látott képet." ²⁹ - írja Szabolcsi Miklós a szabadszállási táj, határ élményének jelentőségéről.

A falut ábrázoló versek felépítésük szerint kettős tendenciát mutatnak. Egyfelől a falut, mint hold vidéket elevenítik meg, más művekben viszont a lágy hangzás, a bensőséges "miniaturák" dominálnak. Az ábrázolás ilyen ambivalenciáját a sajátos szemléletből eredeztettük, amelynek egyik eredője az érzelmi kötődés a faluhoz, a falusi szegényekhez, a másik pedig az ébrenlevő felelősség. A keménység, lágyság e sajátos dialektikáját, mint szemléleti vetületet, részben hangtani elemzéssel is kívántuk igazolni.

Népszokások, szokáselemek

Az irodalom és a folklór kapcsolata összetett. Közismert példa az irodalomtörténetben a Petőfi-versek "népköltészeté válása". Az irodalmi alkotás, mint népköltészeti remek élt tovább, s hogy a nép mennyire sajátjának érezte, mutatja az is, hogy alakította, csiszolta, "tökéletesítette". A példák sora folytatható. Nemcsak a tökéletesen népi Petőfi-versek éltek tovább a folklórban, de a népinek igazán nem mondható trubadurdalok motivumai a szerelmi dalokban, a reneszánsz, barokk ornamentikája, s díszítő elemei a paraszti butorokon, épületeken.³⁰ Természetesen nem "az urak asztaláról hullajtott" értékekről van szó, nem is a Naumann-féle lesüllyedés /gesunkenes Kulturgut/ a magyarázat. A hivatásos művészetből épp a kontaktus révén³¹ kerültek át elemek, formák, szerkezetek, s ezután funkcióazonosságuk ill. affinitásuk alapján alekultak, variálódtak. A jelenségre a legújabb időkben is hozhatunk - témánk szempontjából különösen érdekes - példát Ortutay Gyula egyik írásából: "...s gyűjtöttünk már nem is egy olyan munkásdalt, melyben József Attilának, ismertebb, kevésbé ismertebb munkásköltőknek versei, verssorai hangzanak fel, amelyekben az öntudatos munkáosztály magabizó, új hangján szólal meg."³² Ezt a folyamatot nevezzük folklórizálódásnak.

A folyamat másik irányban is végbemegy. A művészetek történetében, de napjainkban is megfigyelhető az a tendencia, hogy folklóralkotások, motivumok, előadásmód stb. kerülnek át a hivatásos művészetbe.³³ A jelenség oka történelmi koronként változik. A Herder által meghirdetett, s nálunk Erdélyi János, Petőfi, Arany nevével fémjelzett népiesség politikai indítékai mások, mint az avantgarde pri-

mitivizmusa, negrizmusa esetében. Napjaink folklórhatása is sokféle. Természetesen nem vehetjük figyelembe a valutaért csatasorba állított "folklórt", mert ennek csupán devizális, kommerciális értéke van, művészi alig.

Az irodalomban is más és más az alkotók és a folklór viszonya. A költők egy részénél az archaikus folklórforma szemléletté válik, a bibliás népi ráolvasásokat, imákat a modern világra érvényesítik. /Gondolunk itt pl. Kis Annára./ Megfigyelhető viszont a felhasználás másik módja is, amikor a tiszta forrás, az ősi paraszti a kuriózumot jelentő, egzotikumná válik. A formakeresés, a formaujtás, a folklórnek mint forrásnak felhasználása néha divattá, álmodernséggé, a pogányos, mágikus rekvizitumok öncélú ki-sajátításává torzul. A folklórmotívumok beáramlását a hivatásos művészetbe folklórizmusnak ill. az avantgarde óta kezdődött folyamatot neofolklórizmusnak ³⁴ nevezzük.

A folklórhatás József Attila költészetében a népszokások, népi hiedelmek felhasználásában is kimutatható. Tisztázzuk azonban először is a szokás fogalmát. "...a szokás a viselkedésnek standardizált módja, amelyet hagyományosan rákényszerítenek egy közösség tagjaira." ³⁵ A népszokás fogalmat értelmezve többnyire valamilyen mágikus, kultikus szokásmaradványra gondolunk, pedig ide tartozik minden tevékenység, ha az standardizálódik ill. ha a közösség elfogadja, magáénak érzi. Dömötör Tekla idesorolja még a népi erkölcsöt és illemet is. ³⁶

József Attila költészetében a népszokások a szokástevékenység leírásában, a szokásmotívumokban, szokáselemekben jelennek meg. A néprajzban használatos felosztási elvek szerint kívánjuk elemezni ezeket a továbbiakban. Eszerint beszélünk a naptári ünnepekhez kapcsolódó, s az emberi élet fordulóihoz fűződő szokásokról.

A téli ünnepkörhöz tartozó szokások elevenednek meg a

Betlehem, Betlehemi királyok, Regösének című versekben.

A Regösének ősi pogány szokást örökölt meg, a regölést. A vers valószínű forrását a téma legszakavatottabb kutatójának, Sebestyén Gyulának könyvében kereshetjük.³⁷ Erre utal Gunda Béla is visszaemlékezésében: "Valahonnan hozzásodródott Sebestyén Gyula regösének gyűjteménye, s abból többször felolvasott, elemezve a versek ritmusát, s lélektani magyarázatot nyújtott a versek tartalmához."³⁸ A regösök karácsony estéjén, karácsony napján ill. utóbb már karácsony és szilveszter között is jártak.³⁹ A szokás céljára utal Róheim Géza: "Az év fordulópontja modernbb szerelmi varázslásoknak is gyűjtőpontja, valószínű, hogy a regösök is egykor az emberi párok, állatok és a föld termékenységet bűvölték elő."⁴⁰ A József Attila-vers is tartalmazza az ének varázsló részét, igaz, átok formájában. /Erről, mint szemléleti komponensről a mágianál szólnunk./

A vers különböző rétegekből épül fel. A lexikájában legvilágosabb, legeggyértelműbb az átok, a bűvölő rész. A másik réteg az archaikus kifejezések, szavak együttese. "...a ..Regösénekben a magyar ősköltészeti hagyományok látszanak összeötvöződni Vikár Kalevalájának hangjával /nemcsak a szigorúan szóeleji alliterációk, hanem az alkalmazott archaikus, vagy népi szóalakok - lobot vetött, csübbürim, szertefuttam - tekintetében is../"⁴¹ A harmadik réteget magának a szokásnak az elemei jelentik.

Az alliteráló refrén monotonitása ill. mágikus értelmetlensége⁴² a révülést, a varázslás sikerét szolgálja. Az első változat szövegében a refrén még nagyobb hasonlóságot mutat az eredeti énekkel: "rege, róka, regülejtem." /JAÖM III. 378./ Észrevehetjük azt is, hogy a refrén szövege /rejttem-ejtem/ azon a ponton változik, amikor a szociális mondanivaló kerül előtérbe. Az ősi szokás másik

funkciójára utalhat a jóslás, a sorsnézés motivuma is, ugyanis az évnék ebben a részében a szokások jelentős része erre irányul.⁴³

Koromorru bikát fejtem,
rege, róka, rejtem,
sorsot nézni bikatejben,
rege, róka, rejtem.
Hét csübböröm jó vasában,
rege, róka, rejtem,
lobot vetött habosában
rege, róka, rejtem..

/JAÖM II. 29./

A vers indításának biológiai abszurduma nemcsak a mágikus elephanget adja meg, de a varázslás misztikáját is, éppen képtelenségével. Van azonban a bika-fejés szerepeltetésének "racionális" alapja is, s amely egyben példa lehet arra is, hogyan válik költői képpé egy szokáselem. A regülés szokása valamikor állatalakoskodással is együtt járt. Sebestyén Gyula írja: "Gücsøjben és vidékén még ma is gyakran szerepeltetik a sóért bömbölő bikát.." ⁴⁴ Róheim a karácsonyi regősökkel kapcsolatban a regülésben nem oly régen is használatos eszközt ír le a következőkben: "Van egy különleges hangszerük a legényeknek, a 'bika'. A bika olyan, mint egy kisebb vizes kártya, fából van, a felső nyílása pedig be van vonva bőrrel. A kifeszített bőr közepébe egy lófarkból való félméteres szőrcsomó van erősítve. A kártyát a földre teszik, két lábfejük közé fogják, és vizes kezeikkel felváltva huzogatják a szőrcsomót, mire a dob valami sajtáságos bugó hangot ad, mintha egy bika bögne... a bika a mi regőseinknél nem hangszer, hanem egyike az alakoskodóknak. Bizonyos, hogy egykor bikaálarcot viselt.. fő szerepe ma is a láрма, a bömbölés." ⁴⁵ A leírásból egyértelműen kiderül, hogy a mozdulatsorozat, a szőrcsomó huzo-

gatása hasonlít a fejéshez. /Vö.: komororru bikát fejtem../ A regölés az év fordulójához kapcsolódó pogány szokás volt, azonban a továbbélése során keresztény motívumok, vallásos elemek nyomultak be szövegébe, bár a szokáscselekmény rejtetten pogány termékenységvarázslás maradt. József Attilánál nyomát sem találjuk vallásos elemeknek, amelyek viszont a népi regősénekeknek szinte kötelező tartozékai. Így a Szent Istvánra való hivatkozás, a szentlélek áldásának kérelme mind hiányzik. Kimaradt a mitikusságában szép jelenet, a csodafiu szarvas motívuma is. A József Attila-változatban ez a motívum talán a következő sorban fedezhető fel: "Láng legyen kecskéjük szarva.."

A karácsonyi Ünnepekörhöz kapcsolódik a Betlehem, s a Betlehemi királyok. A betlehemezés szokását, szereplőit, s kellékeit láthatjuk a Betlehem című versben. Szabolcsi Miklós Juhász Gyula Betlehemes énekének reminiscenciáját látja benne.⁴⁶ A betlehemes játék szereplői, s maga a játék egyik mozzanata jelenik meg a következőkben:

Tümpe szobácska vert földjére dülnek
két botos pásztor és három király.

/JAŰM II. 18./

"A betlehemes játékok fő jelenete hazánkban a pásztorjáték. A mezőn elvő pásztorokat az angyal keltegeti, és az újszülött Jézushoz küldi... Ezután a pásztorok, néha a napkeleti királyok is, ajándékot visznek a kisdednek." - írja Dömötör Tekla.⁴⁷ A kiemelt versrészlet tehát azt a jelenetet ábrázolja, amikor a játék szereplői már bent, a háziak körében az álmat imitálják. Az első változat szerint csak megállnak: "tümpe szobácska vert földjén megállnak." A paraszti szoba düngölt, sárosott földjére dülő pásztorok ábrázolása pontosabb, s a jelenet így hitelesebb, valóban tükrözi a szokást. A változtatás tehát a tu-

datos alakításra, alapos ismeretekre utal. A szereplők, a két botos pásztor, s a három király együttese azt tükrözi, hogy a mű forrása olyan játék lehetett, amelyben együtt jelentek meg a két különböző népszokás szereplői. A játék tartozéka a betlehem.

Jézus, kinek szállása sárga irka,
heverő papirbarmok közt örül,
s a tűz fényénél a jámborok mintha
ugrándoznának a jászol körül.

A betlehem a szokások egy részében templom, máskor jászol. Mindkét variáció esetében házilag, s az anyagi tehetség-től függő minőségben készült. Általában a betlehemek fából készültek. A József Attila-versben a szállás sárga irka, s kezdetlegessége a gyerekbetlehemezésekre mutat. A népszokások gyengülésének egyik fázisa ugyanis az, amikor a szokást gyakorlók köre már csak a gyerekek közül kerül ki, akik viszont fő szempontként a szokásban egyébként is meglevő ajándékozást tartják. A kezdetlegességre utálnak a papirbarmok is. A betlehem enteriőrjéhez ill. az ábrázolt bibliai jelenethez hozzátartoznak az állatok. A megfogalmazásban minden bizonynyal szerepet játszott a közismert karácsonyi ének: "...Jászolban fekszik, barmok közt nyugszik szent fia.." /Mennyből az angyal/ A betlehemes játék jellegzetes éneke ez, más része is felhangzik a versben: "Mennyből az angyal! - zeng öt atyafi.." A befejezésben, az illuzióoszlató József Attila-i kiszólásban, ismét egy szokáselemet kell látnunk:

S a két pásztor fonott kalácsot majszol,
s a három király pálinkát nyakal.

A karácsonyi ajándékosztás a paraszti betlehemes játékban is megjelenik, hisz itt már nem annyira az eredeti liturgikus cselekmény a fontos, mintsem a koledáló szándék, az ajándékszerzés. A jellegzetesen karácsonyi ajándékot lát-

juk a vers lezárásában: a fonott kalácsot és a pálinkát. A karácsonyi ajándék, a szinte kötelező szokáserejű kalács 48 más, korábbi /1924/ versében is megjelenik:

Remélni fogsz ugyanis, az ítéletnapig,
mert nincs jogod befogni a szádat,
ameddig csak foszlik belőle a szó,
épp, mint karácsonykor a parasztkalács.

/Bosszuság JAÖM I. 187./

A Betlehemi királyok című költemény a karácsonyi ünnepkör másik elterjedt szokását, a háromkirály járást mutatja. "A pásztorjáték mellett a XVII-XVIII. századi szövegek másik fő része a három napkeleti király /vagy mágus/ látogatása, amely lényegében már vizkereszthez tartozik. Az ujkori népszokásokban a kettő többnyire külön is vált, a pásztorjáték karácsonykor szerepelt, s a háromkirály-jelenet a vizkereszti csillagozással fonódik össze. Azonban az ujkori betlehemes játékok közt is vannak olyanok, melyek egyesítik a pásztorjátékot a háromkirály látogatásával." 49 A vers záró része elkülönül a háromkirály jelenetétől. Azok harsány előadásmódját, esetenként groteszkségét az utolsó egység családi harmóniája, jelzésszerű visszafogottsága ellensúlyozza.

A három király személye a Bibliából közismert. 50 A harmadik király /Boldizsár/ szerecsennyé azonban a magyar folklórban a török idők óta változott. 51 A színjáték lényege az, hogy a három királynak felöltözött köszöntő vallásos énekeket énekel, elmondja a háziaknak a bibliai jelenetet, s ennek fejében ajándékot kap. A József Attila-verse is ehhez a szokáshoz kötődik inkább, mint a bibliai jelenethez. A három király ugyanis itt éppenséggel nem vallásos éneket mond. Igaz, Gáspár mondókájában, részben, ott láthatjuk a vizkereszti ének egy töredékét: "Üdvösségünk, égi ország..." 52 Azonban arra is fel kell figyelniünk, hogy

a megnevezés a szegények királyával mutat kontinuitást, s ez már több mint népi, laicizált vallásosság. A vers utal a bibliai csodára, a fényes csillagra is: "Lángos csillag állt felettünk.." Az előbbieket értelmében kapcsolatot látnunk a szokás egy tartozékával is, a csillaggal. A csillag kinyújtható, s összecusukható szerkezetre szerelt ezüst-, vagy aranypapírból kivágott forma volt, amelyet valóban feltartva hordtak magukkal a szokást gyakorlók.⁵³ A csillag értelmezésében tulzónak tartjuk Benoe Lóránt megállapítását: "Ennek az országnak a beköszöntét jelzi - ti. a proletariátus diktatúrája - a lángos csillag, az égő vörös-lő csillag."⁵⁴ Nem tartjuk helytállónak a kis juhocskáról, mint utbaigazítóról tett megállapítását sem: "a keresztény-zsidó-görög réteghez tartozik, s később különösen is szerepet kap a középkorban és a népi játékokban a kis juhocskaként."⁵⁵ A bárányábrázolás a Krisztus-ikonográfiában valóban fontos szerepet játszik⁵⁶, azonban a Bibliában is vagy a csillag, vagy az angyali ének közli a kised feltevéseinek helyét. A népi betlehemes játékokban is angyal szerepel. /A magunk felfogásáról a balladáknál szólnunk./ Boldizsár mondókája különbözik a másik két királyétól:

Adjonisten, Megváltó, Megváltó.

Jöttünk meleg országból.

Pótt kolbászunk mind elfogyott

Fényes csizmánk is megrogyott,

hoztunk aranyat hat marékkal,

tömjént, egész vasfazékkal.

Én vagyok a Boldizsár,

aki szerecseny király.

/JAŰM II. 19./

A bibliai ábrázolás szerint is a napkeleti királyok ajándékkal hódoltak az újszülöttnak, ez tehát a háromkirályok

énekében is megőrződött. Ugyanakkor az ajándékhozás a betlehemes játékban is szerepel. A tömjén, mint egyházi, keleti szer itt a vastagon reális vasfazék mennyiséggel együtt jelentkezik, s a hat marék arany is a népi mennyiség-, értékszemléletre utal. A távolság érzékeltetésére felhozott példák /kolbász, csizma/ is a népi szemléletre mutatnak.⁵⁷ A kolbász felemlegetése - eredetileg nem szerepel a főt jelző /JAÖM II. 375./ - különösen komikus színezetet kölcsönöz beszédének. Az ilyen ábrázolásmód, a fekete király tréfálkozása, alkalmanként bohóckodása, jól ismert az alföldi betlehemes szokásokban.⁵⁸

A háromkirály járás motivumát látjuk a Medáliák egyik darabjában is:

Huszonhárom király sétál,
jáspiskorona fejükben,
sárga dinnyét edegélnek,
új hold süt a balkezükben.

Huszonhárom kölyök császkál,
csámpás sityak a fejükben,
görögdinnyét szüröslőznek,
új nap lángol jobb kezükben.

/Medáliák 11. JAÖM I. 354./

A Levendel-Horgas szerzőpáros groteszk tükörképként értékeli a sajátos, mesebeli világot, amelyben a királyok-kölykök megjelennek.⁵⁹ A szürrealisztikus alkotásmódnak⁶⁰, asszociációs módszernek megfelel ez a groteszk jelenségvilág. Értelmezésünket a fentiekben már bemutatott tárgyi-, szokásmotivumokra alapozzuk. A király-csámpás kölyök groteszk megfeleltetését is magából a jelenségből, látványból eredeztetjük. A háromkirályok szokását ugyanis már csak a gyerekek őrizték meg, akik azonban az "eredeti" kellékekkel /korona, csillag/ szerelték föl magukat. Az új hold, nap

asszociatív képzele végső forrása pedig a gyerekek kezében tartott ezüst, vagy aranypapírból készített csillag. Utalni kívánunk arra is, hogy a mesei gondolatvilágban megtalálható a hold-ezüst, nap-arany azonosítás. Természetesen nem lehet lépésről-lépésre megfeleltetni motívumokat, s a Medáliák jelképi ábrázolása esetében főleg nem. ⁶¹

A fentiekben bemutatott, elemzett költemények közel azonos periódusban keletkeztek. /1929-1931/ A folklór-szokások felhasználási módja, a költői magatartás is sok hasonló vonást mutat mind a Regőségekben, mind a Betlehemben, s a Betlehemi királyokban. A Regőségek kapcsán már utaltunk a vallásos elemek, s a népi vallásos képzetek hiányára. Ugyanez a tendencia figyelhető meg a másik két versben, amelyek pedig, ha laikus formában is, de végsősoron egyházi, vallásos szokásokat ábrázolnak. Igaz ugyan, hogy felhangzik a Betlehemben a Mennyből az angyal, de nézzük meg, milyen szövegkörnyezetben:

Az asszony leszáll a kamrai létrán -
Mennyből az angyal! - zeng öt atyafi.
Az öreg kapás az ólban ganét hány,
Kántálnak sirva lompos tyukjai.

A két sor egymásutánisága, a motívumok mellérendelése profán hatást kölcsönöz az éneknek, hisz a cselekmény azonosága, iránya /leszáll - mennyből le/ mintegy azonosítja a szereplőket is, a nemtelen angyalokat, s az asszonyt. Az asszony szó pedig a magyar nyelvben a nő megjelöléstől éppen egyéb jelentéseivel különül el, hisz a ráértelmezésben a 'legalábbis férjes' jelentést hordozza, tehát nyilvánvaló bizonyos szexuális utalás. A groteszk és talán morbid összhangzást, együttértelmezést pedig még jobban elősegíti a karácsonyi ének további, ki nem mondott része: "Mennyből az angyal lejött hozzátok, pásztorok.." Tehát nemcsak a leszáll - lejött ige azonosít, hanem a botos pásztorok

mintegy az asszony megjelenésére kezdik énekük. Az előbbi groteszk játék csak a kezdet. A vallásos, megkapó éneket zengik a pásztorok. A költői fricska azonban ott jelentkezik, amikor a ragozatlan, s szinte 'fentebb stíl' jellegű igét az - itt - erősen pejorativ atyafival társítja. A magasztos hangú éneket, az áhítatot szinte dezavualja a kegyetlenül valós kép: "Az Öreg kapás az ólban ganét hány." Különösen így van ez, ha összevetjük azzal az általános népszokással, hogy karácsony estéjén, karácsonykor dologtí-lalom volt. A sirva kántáló lompos tyukok képe pedig ismét rávetül a betlehemes képre annál is inkább, mert a karácsonyi köszöntőket nevezték kántálóknak. A "sárga irka" groteszk szójáték. Az egész papir-betlehem látványt dezilluzionálja, s jelzi a költői intenciót, a mintha és a valóság lényegi különbségét.

Hasonló, a vallásos harmóniát szétfeszítő szándék a Betlehemi királyokban is megfigyelhető, Gáspár afféle szegénylegényes, papellenes beköszöntővel kezd:

Istenfia, jónapot, jónapot

Nem vagyunk mi vén papok.

Ugy hallottuk, megszülettél,

szegények királya lettél..

Az őskeresztényi, s nyilvánvalóan bibliai eredetű megfogalmazás, /ti.: szegények királya lettél/ a fogalomazonosítás tulajdonképp indokolja a versek szemléletét. A költői magatartás itt a szegénypárti, vallásellenességben manifestálódik. A Jézus-szegények királya azonosítás a népi forradalmi megmozdulások fő ideológiája volt a középkortól kezdve.⁶² Ez a laicizáló szándék megfigyelhető a vers záró részében is, amely pedig funkcióját illetőleg lényegileg különbözik a mű egészétől. A gépiratos, majd az első közölt, s a Medvetáncban megjelent változatok összevetésével jól megfigyelhető a tudatos, tendenciózus alakítás

a következő sorokban:

Irul-pirul Mária, Mária
egész helyes kis mama.

Az első kidolgozás még a leírt szokásnak megfelelően alakítja ezt a családi képet, s használja az egyházi jelzőket: Boldogságos Szűz Anya /JAÖM II. 375./ A Lantos Magazinban közölt költemény előbbi helyén már ez áll: boldogságos kis mama. Csak a költői koncepciónak tudható be, hogy végül is a boldogságos helyett a hangulatilag, ritmikailag kevésbé szerencsés "egész helyes" megfogalmazás áll. József Attila minden bizonnyal jól tudta, hogy a boldogságosnak, de még a boldognak is a köznapitól eltérő vallásos jelentése is van.⁶³

Ezekben a versekben József Attila szemléletének másik komponense is megfigyelhető. A Regősének regülői a kasznár szívéét káposztába kívánják husnak, s áldás helyett átkot mondanak. A Betlehemben az énekbe disszonáns hangok vegyülnek, a lompos tyukok sirva kántálnak, s a szent Ünnepen az öreg kapás genét /! / hány. Még ebben a nyilvánvalóan ellentétes szerkesztésben is disszonáns a gené mind a motivumokat, mind a hangzást tekintve.⁶⁴ A Tiszazug komor világát, képtechnikáját idézik ezek a sorok:

Fagyos szalmában sáros krumplici gubbaszt,
borostás állal komorul a zsupp.

Az időben is egymáshoz közel álló versekben ugyanez az ember-környezet motívumvilág, s asszociációs technika figyelhető meg.

Hümmögőn áhitgat a nép
s házacsákák gondolkoznak, im
zsuppjának zsíros süvegét
lehuzza ablakára mind.

/Tiszazug JAÖM II. 15./

Az idillt sugárzó papír-Jézus, s betlehem éles ellentétben

áll a csupa negativitást mutató paraszti világgal. /A krumpli gubbaszt, a zsopp komorul - az első változat szerint nyöszörög - a tyukok sirva kántálnak stb./ A verszáró kiszólás egyértelműen megfogalmazza a József Attila-i leleplező, illuzióoszlató szándékot:

De ez nem igaz. Zsellér-szalmát hajszol
az uri szél és gőzlik a magyar,
s a két pásztor fenott kalácsot majszol
s a három király pálinkát nyekal.

Az idillikus, hemisen romantikus falu-kép ellen ágál József Attila. Ismeri a falut, annak szokásait, életét, s tudja, hogy a paraszti élet korántsem olyan ünnepnap, mint ahogy azt a naivan népi irodalom ábrázolta. Az önáltató szegénység-népkultusz ellen, az "őstehetségek" divatja ellen lázad. A képekben szinte Adyt idézve állítja szembe a zsellér-szalmát és az uri szelet, hogy aztán az igazi, az értelemre építő hangon folytassa. ⁶⁵

Az elemzett, naptári ünnepekhez kapcsolódó népszokások mintegy vázként jelennek meg ezekben a költeményekben. A szokáscselekmény, a kellékek, a milliő rajza azt mutatja, József Attila jól ismerte a regölést, a betlehemezést, háromkirály járás szokását. Ha összevetjük ezeket az alkotásokat a stilizált népi költeményeivel, /Jut az ember, Aranybojtu, Hosszu az uristen stb./ szembeötlő, hogy azok szürrealisztikus ábrázolásmódja itt hiányzik. Nem a formakeresésről, a forráskutatásról tanuszkodnak ezek a versek, hanem épp ellenkezőleg, a már elhajátított kifejezésmód, szemléletmód feletti könnyedségről, nagyvonalúságról. József Attilánál az említett népszokások nem parasztian vasakosak, de nem is átlátszóan naivak. Figyelemreméltó ebből a szempontból a három király beszédmódja. A népi szövegekkel csak funkcióban egyezik a három mondóka ill. a három szerep. A fogalmazásmód már sajátosan József Attila-i.

A nyelvi eszközökkel ilyen tökéletesen visszaadni a paraszti játék szerecseny királyának szerepét, "jellemét" csak az a költő tudja, aki egyrészt belülről ismeri a szokást, másrészt nem felhasználja, hanem átlényegíti. Így az egyes szokások elemei József Attilánál újrendeződnek, vagy megtartva eredeti formájukat új járulékos jelentést kapnak, s így állnak össze eredeti, önálló műegészé.

A népszokások felosztásának másik rendező elve: az emberélet fordulóíhoz kapcsolódás. A Farsangi lakodalom groteszk, szürrealisztikus jelenetsort elevenít meg. József Attila lakodalmi ismereteire utal Vizi Albert visszaemlékezésében. Vásárhelyen egy öreg vőfélyvel szerveztek találkozót, aki vőfélyverseket mondott: "Attila nem fogyott ki a buzditásból és kérdéséből, és mindent jegyzett, amit az öreg Csorba előadott." ⁶⁶

A cím két jelentést is takar. Egyrészt utal arra a szokásra, amely szerint farsang idején tartották a lakodalmakat, mert ebben az időben értek rá a legjobban. A cím másik jelentésrétege összefügg a vers groteszk alaphangjával, s egyben intonálja is azt. A vers nyilvánvaló agitációs politikai értelmét jelzi a nyelvi-formai lelemény, az esküvői meghívók hangját idéző, de itt mottóként szereplő marxista megállapítás:

Tőke és Fasizmus jegyesek

Minden külön értesítés helyett.

A farsangi hangulatot, s a lakodalom hangzavarát jelzik az első versszak groteszk nyelvi képtelenségei:

Kuka kakukk mekegett,

kis gündör domb röhögött,

mosoly szállt az éltre

s a kiáztott fák töve

sárga foggal röhögött

a lakzi hírére. Lám, lám.

/JAŰM II. 4o./

A felfordult világba jól illeszkednek a lakodalmi táncszókat idéző tréfásan morbid kiáltások. Ismét megfigyelhető az alkotási mód. A jelenséget, a szokáselemet funkciójában, néha lexikájában használja fel József Attila, s új, sajátos jelentésréteg rakódik erre, s most már ebből a konglomerátumból áll össze a különös házasság agitativan politikai értelmezése.

- Görbe karónk meghízott!
Kolbász lesz belőle, ám
paraszi bendőbe!
Napszámos is inni fog -
sárga bor a láthatár,
pezsdül erjedőbe! Lám, lám.

- Kiki ezer egeret
kap a mezőn - fogja meg!
jó lesz egyelőre,
az idén, hogy spájz legyen,
s hogy ne álljon üresen
a kamra jövőre! Lám, lám.

Ha az egyes kiáltásokat önmagukban szemléljük, az abszurditásnak csak hangulati eleme jelentkezik, ugyanaz, ami a lakodalmi táncszó tréfás, néha vaskos megnyilvánulásaiban is ott van. Láthatjuk azonban, hogy a kapcsolódás már politikai tartalmat, jelentést hoz /- paraszi bendőbe; - hogy spájz legyen, s ne álljon üresen/. A szegénység ténszerű abszurditása válik itt képp a logikátlanság, a groteszk kapcsolás révén politikai mondanivalóvá. Azaz tehát a Farsangi lakodalom ezen folklór fogantatásu versek közé tartozik, ahol a népköltészeti forma - a táncszó is az - aktuálpolitikai jelentést hordoz, s válik agitativ eszközzé.

Vásári szokást ill. a felvakban járó medvetáncoltatást

örökit meg József Attila a Medvetáncban. A vers bartóki indíttatása ismert.⁶⁷ A Bartók-mű és a Medvetánc különbségeire utal Szabolcsi Bence: "...ritmikus képletében nem, vagy csak igen szabadon követte a zenét, csak a strófa második felének és a brunnagó refrénnek ritmusát merítette a Bartók-dallam 3. sorából. Bartók darabja hangban, indulatban, ritmusban és dinamikában ihlette meg, kompozíciójában sokkal kevésbé."⁶⁸ Tamás Attila írja a verskörnyezetről: "Tudjuk: József Attila ekkor már felfedezte magának a Kalevalát és valószínű, hogy már ekkor ismerte a vogul medveénekeket. Irodalomtörténeti elhelyezését illetően az eddigiek nyomán leginkább azt lehet elmondani, hogy népi groteszkként jellemezhető, stílusa alapján a Kanász, Regőcsének, A hetedik /stb./ társaságába sorolható."⁶⁹

A versben alapvetően két jelentésréteget különíthetünk el: a tréfás, groteszk vásári hivatatót, másrészt a más-képpen groteszk kultő-medve azonosítást. A vers ilyen értelmét intencionálja a kötet /Medvetánc 1934/ elé helyezett mottóul szolgáló népdaltöredék is:

Aki dudás akar lenni,
pokolra kell annak menni.
Ott kell annak megtanulni,
hogyan kell a dudát fújni.

/JAŰM II. 462./

Tamás Attila groteszk megamutogatósként értelmezi a metamorfózisokat.⁷⁰ A husz körömmel varrt bunda, s a megte-lált fogak a kikínlódott eredményt jelzik, amelyeztán majd ellentétesen csattan az "állatnak van ingyen kedve". A megamutogató kiszolgáltatottság, az ingyéntánc az állás-talan, magára maradt kultő "medvetáncát" asszociálja. Ezt támasztja alá a halált idéző, az egész vers hangulatától eltérő zárás:

Állatnak van ingyen kedve,
aki nem ád, az a medve.
Ha megfázik a lába,
takaródzzék deszkába.
Brumma, brumma, brummadza.

/JAÖM II. 69./

A vers másik rétege a tréfás, szórakoztató vásári kikiáltó szövegekből áll össze. Közvetlen hangú, közönség-hívogató kiszólások ezek:

..Hova vánszorogsz vele?
Fordulj a szép lány fele!..

..A feje a néninek
éppen jó lesz pemzlinek..

Persze itt is megjelenik a József Attila-i szegény-pártosság, mintegy belopva a vidám hangú kiáltások közé.

..Kéne ott a derekam
ahol kilenc gyerek van!..

A Regőssének kasznárellenessége fogalmazódik meg illeszkedve a kiáltások tréfás, irónikus egységéhez:

..Egy kasznárnak öt hete
zsebbe nőtt a két keze..

A medvetáncoltatás szokása szolgált alapul saját állapotának leírására. A költőnek is pokolra kell menni az igazi poézisért, s méginkább a József Attila-típusú költőnek. A versben az egységet a medvesors tragikussága, s az előadásmód komikumának groteszk kettőssége teremti meg.

József Attila egyik legmegrázóbb, de egyben leggyönyörűbb verse a Kései sirató. A freudi pszichoanalitikus motívumrendszert és funkcióját feltárták már az elemzők.⁷¹ Levendel Julia a bűnt és képzetének szerepét analizálta a versben.⁷² Magáról a sirató-formáról, a kompozícióról, funkciójáról azonban kevésbé esett szó.

A siratóének alkalomhoz kötött lírai műfaj, bár nemcsak haláleset alkalmából hangzott el.⁷³ A siratás, a sirató-ének az egyetemes folklór része. A magyar szokásról írja Dömötör Tekla: "A magyar temetési szokások egyik legarchaikusabb, legszebb költői mozzanata a kötetlen, recitált siratók előadása. E siratók egészen századunkig fennmaradtak, annak ellenére, hogy az egyházak nem nézték jó szemmel e szokást, s mindig arra törekedtek, hogy vallásos tartalmu egyházi énekekkel, szövegekkel helyettesítsék."⁷⁴

A József Attila-vers, mint címében is jelzi, kései sirató, "tizenhat éve már", hogy anyja halott. A halál, a tragikus hiány okozta fájdalom permanenciáját jelenti az első, ténymegállapító hangú kijelentés:

Herminchatfokos lázban égek mindig

s te nem ápolsz, anyám.

Az érzelem visszafogott, s csaknem tárgyilagos hang jellemzi ezt az állapotleírást, amely a jelen és múlt egységét is jelenti. Az objektivált hiány majd az utolsó egységben tér vissza, a tény tudomásulvételének tárgyilagosságával, a legenda szétfosulásának józanságával.

Világosodik lassacskán az elmém,

a legenda oda.

A gyermek, aki csügg anyja szerelmén,

észreveszi, hogy milyen ostoba.

Kit anya szült, az mind csalódik végül,

vagy így, vagy úgy, hogy maga próbál csalni,

Ha küzd, hát abba, ha pedig kibékül

ebbe fog behalni.

/JAŰM II. 142./

Épp a realitás kényszeríti ki a tényyszerűséget, a megváltoztathatatlan elfogadását. Így végsősoron a kiinduló, s a záró helyzet minőségileg ugyanaz, /negativum/ s csak pszichológiai változás történik, mintegy a siratás eredmé-

nyeként. A siratás pszichológiájáról írja Dönötör Tekla: "A szertartásos siratás az emberi sorssal szembeni általános tehetetlenséget is kifejezi, melyet minden kultúra gondosan kialakított szertartásos cselekményekkel és szövegekkel igyekszik elpalástolni, olyan ritusokat hajtva végre, melyeket az elhunytak /vagy az élők/ szempontjából fontosnak tartanak. Ezek azonban éppugy, mint a rituális cselekmények és varázsszavak oly sok más csoportja, pszichológiailag hasznosak csak, mert azt a látszatot nyújtják, mintha a teljesen reménytelen szituációban is képes lenne a közösség valamit tenni." ⁷⁵ A siratás tehát szertartás, szabályozott, standardizált szokáselemekkel. Ilyen sztereotip forma az egyes szám első személyű előadásmód. Ugyancsak a hagyományhoz tartozik az is, hogy a sirató mintegy párbeszédet folytat a halottal. A dialógusnak ez a rituális formája végigvonul a Kései siratón is. A megidézés első fázisa: a "te"/az /alanyi ragozású igéken keresztül/ a létet ill. annak hiányát jelölve jelenik meg. /nem ápolsz, kinyújtóztál, sehol sem voltál/ A dialógus második részében a megszólított, rég meghalt mama alakja határozottabban, aktív cselekvésekben /tárgyas ragozású igék határozott tárggyal/ villan fel pillanatonként, hogy aztán a vádló "félrevezettél engem" kijelentésben torkollik. Ez a "félrevezettél", a megcsalatottság intonálja a "férfias szemérmét" levetkező, egymásra toluló szitok-, átok-, könyörgéshullámot, hogy aztán az extatikus "Cigány vagy" gyalázkodó kiáltásban kulmináljon. A szeretethiány, s maga a csüggő szeretet manifesztálódik a blaszfémiában. ⁷⁶ A siratóének jajongó, dialogizáló részének strukturája és az ének hatása között összefüggés van. Az egyre fokozódó érzelmi koncentrálttság eredményeként, - amelyhez a meg-megújuló ritmikai elemek segítik hozzá a siratót - pszichikailag válik élménnyé a halottal való kontaktus, s a dialógus

az emocionális csúcson szakad meg. Ismert, hogy az átkozódás és az imádság pszichológiai, strukturális, s így funkcionális hasonlóságot mutat. ⁷⁷ /Erről a mágiánál részletesebben szólunk./ Így végsősoron az extatikus káromkodások nem az anyától való eltávolodást, mintegy a baj, bűn áthárítását szolgálják, hanem épp ellenkezőleg, paradox módon - elsősorban alkotáslélektanilag - a külső, értelmi kontroll alól felszabadulva a totális egység-, kontaktus-élményt a megváltoztathatóság érzését eredményezik. A tragikus fortisszimó a "te" megjelenésével éri el a csúcsot, ahol az egységélmény olyan rendkívüli, hogy az "én" mintegy hisz abban, hogy a másik megszólal: "nem hallod, mama? Szólj rám!" A hosszú szünet, ami az utolsó sikolyt követi, egyben az "én" újrendeződését, az extázis megszűnését segíti elő. Az pedig, hogy a siratókkal ellentétben nem teremődik meg a képzelt összhang a való világgal ⁷⁸, az már az indító részben felsejlik:

Lágy őszi tájból és sok kedves nőtől
próbállek összeállítani téged;
de nem futja már látom az időből,
a tömény tűz eléget.

A vers lezárásának szomorúan halált idéző hangja ebben az időben már ott van szinte minden versében. A saját élet kudarca az anya hiányával kivetítve jelenik meg, de a halottban önön tragédiáját is siratja. ⁷⁹ Ebben is a siratóénekekkel való rokonságot látjuk. Annak ugyanis általános sajátossága, hogy a sirató személy egyszerre siratja az eltávozottat, és saját magát is, olpanaszolja azt a veszteséget, amely a haláleset következtében ötmagát érte. ⁸⁰

A siratóénekek rekvizitumaihoz tartozik az is, hogy a halott életéből vett mozzanatokat elevenítik fel, szövik bele a fájdalmat megszólaltató érzelmi kitörésekbe. /neveltetés, betegség stb./ Ugyanezt a vonást megtaláljuk a

József Attila-versben is, hivatkozást a rokonoktól szerzett élelemre, s az anya nélküle történt eltemetésére, a csak rajongva szerető fiú emlékeiből feltörő fészlányokra.

József Attila költészetében az egész szokást cselekményében megörökítő, átlényegítő verseken túl szokástörődőket és szokáselemeket ⁸¹ is felfedezhetünk. Az előbbiekben elemzett költemények többsége jól behatárolható módon azonos intervallumba esik. /1929-1931 ill. a Kései sírató 1935/ Ez egyben azt is mutatja, hogy ebben az időszakban a népszokások, a fentiekben elemzett módon, alkotásaiban a politikumot hordozták, s önálló műegésként értékelhetjük őket. A szokáselemek természetesen "csak" komponensek, s így sokszor heterogén jellegű szövegben, strukturában bukkannak fel. Ezért tehát ezek - figyelembe véve természetesen a tudatos alkotót - bár önálló motívumok, önálló folklórisztikai jelentéssel vagy esztétikummal alig rendelkeznek, s elsősorban mint a képalakítás részei értékelhetők.

Gyerekjáték mozzanata figyelhető meg a következőkben:

Nézd, hogy karikázik
mezei szagokkal a tavaszi szél.

/Tavasz van! Gyönyörű! II. 161./

Akinek kitárt a szobája,
ahhoz a világ így szalad be
és mint papához a gyerek,
mikor új ruhát kapott
s abban is szabad karikázni.

/A távol új és új egeket szór I. 205./

Mindkét versben a karikázás a tavaszhoz, a jó időhöz kapcsolódik, ugyanakkor a képszerkesztésben és a jelentésben különböznek is. Az első szövegben mintegy asszociatív képzetként, a szél, a frissesség játéka idézi fel a karikázó

gyereket, míg a második, expresszionista jellegű versben a hasonlat a szabadságot, a játék szabadságát sugallja. A golyózás jelenik meg az Isten című költeményében:

Hogyha golyóznak a gyerekek
az isten köztük ott ténferog.
S ha egy a szemét nagyra nyitja,
golyóját ő lvukba suritja.

/JAÖM I. 201./

Az isten, mint jóberát, mint "kópé-isten"⁸² beáll a golyózó gyerekek közé, s valóban pajtássá válik azzal, hogy részt vesz ebben a közösségi játékban. A gyerekjáték a költeményben tehát a jóságos "antropomorf" istenkép kifejezésére szolgál.

Gyerekdal-töredéket őrzött meg a Dalocska második, később hozzátoldott, szakasza:

Énekeljünk -
haja ha!
Bömbölődjünk!
böm-böm-böm!
Susogjunk, hogy
Sususu -
üss egyet a
hátemba!

/JAÖM I. 276./

"...az egy-két szavas sorok mögött a dal folklór ihletése egy gyerekjáték élénk, pattogó ritmusát sejteti"⁸³ A dal játékosága, /tréfás szóképzés: bömbölődjünk/ a tagolatlan hangutánzások, a záró kiszánoló jellegű felszólítás a gyerekjáték motivumai közé tartozik.

A vendégvárás irratlan normatívumából is felfigyelhetünk néhány szokáselemre. A marasztalás, a nem várt vendég szokásjoga tűnik fel az Isten /1925/ című versben:

Ha éppen főzik az ebédet
otthon marasztanak várt vendégnek.

/JAÖM I. 273./

Az isteni szeretet élményéről valló vers más, a falu életével kapcsolatos mezzanetokat is tartalmaz ill. a vendégtisztelet egyik kötelező erejű megnyilvánulására is utal:

..hogya meg ember csak, megállít,
ki is kísér az ajtajáig.

A Tanítások férfainak "szelidségét" illusztrálja a váratlan vendég szokása.

..Mindig várnak váratlan vendégre,
az ő számára is terítenek
és megterítik a szívüket is.

/JAÖM I. 125./

A ház előtti kispad, a lőce is megjelenik költészetében.

Még a nagyon öregek is
kiülnek a dolgok előtti egyszerű lócára.

/Gyémánt I. 130./

A népi életkép képelkotásának oly módon vált elemévé ebben az esetben, hogy az absztrakt a konkrétból építkezik. Korai avantgarde jellegű verseiben a népi életképek, szokáslemek funkciója főleg ebben keresendő. Az absztrahált megjelenítések a valós világ anyagából építkeznek, amelyhez pedig ebben a költői periódusában, épp körülményei miatt, hozzátartoznak a szokástöredékek, jelenetek.

Orvosnak, szebb jövőnk szaladjhát!

E busz nép ház előtti padját

letörli: várnak komoly kurucok,
míg pókos lovad mégis bekecog!

/Lucához I. 326./

A Lucához zárószakaszában a lócának több a jelentése, mintsem egyszerű ház előtti ülőalkalmatosság, amely mintegy

szintere volt a közösségi életnek a faluban. A vers paraszti, népi jelenetekből építkezik, s így a bus nép megjelölés - kicsit Adysen - a jobb jövőt váró magyarságot jelenti. A jobb jövő reménységét, tiszteletteljes elfogadását pedig egy szokáselem prezentálja, a pad letörlése. Ismert, hogy a paraszti társadalomban szinte kötelező erejű szokás volt, ha vendég jött, le kellett törölni a széket, mielőtt az leült. A tiszteletet fejezte ki a ház asszonyának ez a röpke mozdulata, kötényével letörölte a széket még akkor is, ha az nem volt poros. A szokás elmulasztása mintegy a vendég tudtára adta, hogy nem látják szívesen. Így a József Attila-versben a jövő valóban a várva-várt vendég.

A kenyér megszegése, az elosztás motivuma költészetében több mint szokás. A színjátékszerű jelenetnek a lényege: az apa, a családfő primátusa. Az alábbi versekben az apahiány színezi érzelmileg a jelenetet, s válik így ezért a harmónia kifejezőjévé:

A békességet szétosztja az este
Meleg kenyeréből egy karai vagyok.
/Megfáradt ember I. 122./

FiataleMBER, huszesztendős, velem egyidős..
ha virágot kap, mind odaadja, kenyeret is oda-
adja, nem szegi meg maga.

/Együgyű ének I. 226./

Az Együgyű ének kedveskedései között fontos szerepe van ennek a szokásnak, ugyanis a vers a szerető hiányáról panaszkodik. A fájó hiányt viszont a férfi-nő családi harmóniája sugallja. Egyik korai /1922/ versének hasonló elemében is népszokás-töredékre figyelhetünk fel. Valószínűleg olvasmányélményből származó archaikus szokásmozzanata elevenedik meg:

Ma dus torokbul hull a szó,
mint holt fölött a puskaszó.

/Üdvözlés I. 43./

Némely vidéken /igy pl. Erdélyben/ a temetkezési szokások rituáléjához tartozott, hogy belelőttek a sirba. A szokás ilyen ismeretére enged következtetni a hasonlat értelme is, hisz a dus torokbul jövő szó az üblöséget asszociálja.

A falusi ház látványából ill. egy, az élmények közül feltoluló szokásból eredeztethető ez a sor: "..mert fehérre meszelik a városokat.." /Igaz ember I. 166./ A falu életéhez hozzátartozott az ünnepi, a tavaszi nagytakarítás és meszelés. Ilyenkor a falusi házat kívülről is bemeszelték, tehát a városra értelmezett jelenség valójában a falusi házakra vonatkozik.

A paraszti viséletet, egyik tartozékát láthatjuk a Tüntetés című költeményben, mint az absztrakció elemét:

Szánkból sistergő meteorok hullnak
és rendőrök szelíd testvéreink,
kiáltások tarka pántlikákkal
kontyot kötnek a hajadon jövőre.

/JAŰM I. 156./

A tüntetést expresszionista eszközökkel megjelenítő szabad asszociációkból felépülő vers szövegébe kevésbé illik a nők fejdíszéül szolgáló kontykötő, s az arról lelógó színes pántlikák képe.

A népszokások, mint azt bizonyítani kívántuk, oly módon válnak József Attila költészetének részévé, hogy a szokáscselekmény leírására újabb jelentésréteg rakódott, amely már tulmutat a szokás csupán folklórisztikai értelmén, és seját mondanivaló kifejezésére szolgál. A szokástörredékek, elemek pedig vagy hangulatukkal, vagy értelmükkel képkomponensekké válnak.

József Attila balladái

/A balladai magatartásforma/

József Attila vonzódása a balladákhoz közismert. Polemikus tanulmányában a népballadákra hivatkozva, azok művészségének bemutatásával utasítja el a Neumann-féle gesunkenes Kulturgut-elméletet: "Azonban mindenki, akit szemléletében a közösségi eszme mozgat... az a népballadák elnyomott dünyügőinek nyújtja a virágot." ⁸⁴ Ugyanitt hivatkozik a Kőműves Kelemenné balladára, két versszakát közli a Nagyhegyi tolvajnak /a cím megnevezése nélkül/ s utal a Julia szépleány című balladára is. Németh Andor visszaemlékezésében ⁸⁵ említi József Attilának ezt a szándékát, hogy Arany János példája nyomán maga is megpróbálkozik "népballada" írással. Vásárhelyi tartózkodásának /1930-ban/ egyik eseményét idézi fel Vizi Albert ⁸⁶: "El is daloltuk többször Attilával a Zách Klárát, s különösen az első és utolsó versszakot szerettük nagyon." József Attila balladai kötetéhez Gunda Béla ⁸⁷ írása is adalékuul szolgál: "...A Diákok Házában József Attila többször felhívta a figyelmünket arra, hogy a folklór gyűjtése során kísérjük figyelemmel az alföldi betyárballadákat...".

Tanulmányok sora foglalkozott már ⁸⁸ a villoni balladaforma hatásával /Bérmunkás ballada, Haszon, Vigasz, Mondó mit érlel/ József Attila Villon-fordításaival, Dolgozatunk József Attila folklórszemléletét kívánja elemezni, így a villoni balladák értelemszerűen nem tartozhatnak anyagához. A kiérlelt költeményeket, töredékeket, fordításait vizsgálva látnunk kell, hogy költői szemléletének valóságos része a ballada, a balladai látásmód. Persze ha minden szempontból tökéletes, a műfaji kötöttséget szigorúan betartó bal-

ladákat keresünk, mindössze kettőt találunk: Szegényember balladája, Áradat. Ha azonban a balladai hatásokat, kisép-
gázásokat ill. a népballadai motivumokat vizsgáljuk, ez
a szám már lényegesen több lesz.

József Attila balladaorientációjának okait költői szem-
léletében, világképében, folklórszemléletében kell keres-
nünk. Dolgozatunk ezen része a balladát mint József Attila
világképének adekvát kifejezési formáját kívánja elemezni,
az előbbi szempontok figyelembevételével.

A balladát, amely a feudalizmus kislekulása idején jele-
nik meg, a XIX. században ismét felfedezik, s paradox módon
a XX. században reneszánszát éli. A jelenséget csak komple-
xitásában szemlélhetjük. A műfaj "őstojás"-volta jelent egy-
fajta szintézislehetőséget, amely a XX. század költészeté-
ben törekvésként jelentkezik. Az abszolút eldologiasodással
együtt jelentkezik az egyedüllét eredendően XX. századi é-
letélménye. A korábbi vélt vagy valós harmónia megbomlásá-
val az egyén, a világ jelentéktelenül kicsiny részévé válik,
s ez a szétesettség-, osztódásfóbia az életintenzitás vá-
gyát eredményezheti, amelyre jellemző az "érzések összességé-
vel való világbefogadás mámore." ⁸⁹ Ez is lehet magyará-
zata pl. Lorca szürrealisztikus balladáinak, románcsainak,
ugyanakkor a ballada mint műfaj talán a legalkalmasabb ki-
fejezőeszköze a XX. századra leginkább jellemző magatartás-
formának, a tragikumot eleve magában hordozó lázadásnak. A
ballada lényege ez, mivel két társadalmi rendszer találko-
zásánál, összeütközésénél alakul ki, a régi és az új er-
kölc közötti konfliktust ábrázolja. Ezt láthatjuk a Falba
épített feleség típusnál, a Két kápolnavirág balladánál
stb. A XX. században, ahol a polgári erkölcs avittá, ósdi-
vá válik, s a marxizmus kifejezéssel élve a "megtermelt szub-
jektum" teret s anyagot követel, a ballada ismét korszerű-
vé válik. Ugyanezt a sajátosságot figyelhetjük meg a közel-

mult költészetében Nagy László, Juhász Ferenc, Csóri Sándor stb. alkotásaiban. ⁹⁰ Erkölcsi kategóriák, magatartástípusok, világképek összeütközésére a ballada szolgált alkalmas kifejező eszközként. Ez a balladaiságból, a konfliktuslehetőségből következett. Azt is látnunk kell, hogy nem számítva most az avantgarde neoprimitivista törekvéseket, a ballada Közép-Kelet-Európában virágzik elsősorban. Tanás Attila ⁹¹ megállapítása, hogy a ballada XX. századi felvirágzása azokban az országokban következett be, ahol még a századforduló után is sok minden megmaradt, ill. megőrződött a polgárosodás előttiből. Közép-Kelet-Európában ez gyakorta a népiesség politikai programjával együtt jelentkezett, s annak politikai sokszínűségét is követte. Ezt láthatjuk az orosz Jasznyin, a román Cotrus Aron, Lucian Blaga, s a magyar irodalomban Sinka István, Erdélyi József, Gulyás Pál és némileg másként József Attila balladáiban is. Modern népiessége alapvetően meghatározza az ilyen műfajú alkotásait. Nála a paraszti nem egzotikum, de nem is őszelmény, így ezek az alkotások tudatosan függetlenek az alapformától, ill. nagy műgonddal készülve pontosan követik azt. Különbséget kell tennünk a balladareminiscenciák, a motivumokat, formai sajátosságokat felmutató de alapvetően nem ilyen műfajú alkotások és a tisztán, formai, szemléleti kötöttségeknek eleget tevő, tehát az átlényegített József Attila-balledák között. Dolgozatunk ugyanilyen sorrendben kívánja elemezni a műveket. Végül azokról a költeményekről szólunk, amelyeket a helyenként jelentkező felfogással ellentétben nem tekintünk balladának.

Az Áradat /1931/, amely motivumaiban, szerkezetében valószínűs ballada, a folklórizmusra is példát ad. A költemény a balladából ismert módon, a kötelezően alkalmazott megszólító formulával kezdődik:

- Hé, emberek, hova, hova?
- Ahol munkát, dolgot kapnánk.

/JAÖM I. 39./

Vargyas Lajos ⁸² utal a Falba épített feleség|tipus /Kőműves Kelemenné /egyik variánsára, amelyben a kőművesek munkát keresnek:

- Hová mégy, hová mégy
Tizenkét kőműves?
- Elmegyünk, elmegyünk
hogya dolgot kapnánk.

A kiemelt részek teljes azonosságán túl még egy egyezésre hívánk fel a figyelmet. Az Áradat a kőműveket meg is nevezi, igaz csak közvetve:

Penész legel az álláson..

Az állás a kőműves terminológiához tartozik, s a falak felhúzásánál használt ácsolt faépítményt jelöli. Láthatjuk tehát, hogy tudatos költői átvételről van szó, amire a műfaji azonosság teremtett lehetőséget, függetlenül a téma különbözőségétől.

A dolgozat elején utaltunk már rá, József Attila milyen nagyra értékelte a Julia szép leány kezdetű népballadát, annak szürrealisztikus költőiségét méltatva. Ugy véljük, e ballada egyik sora van jelen a Betlehemi királyok olyan részében, amely eltér az adott vers szövegkörnyezetétől:

Lángos csillag állt felettünk,
gyalog jöttünk, mert siettünk,
kis juhocska mondta -- biztos
itt lakik a Jézus Krisztus.

/JAÖM I. 19./

A vers, amely inkább a paraszti laicizált vallásosságra, mintsem a bibliai jelenetre épül, olyan elemet tartalmaz

/a kis juhocska mint utbaigazító/, amely sem a betlehemes játékokban, de főleg a Bibliában nem található meg. Ezzel szemben a már említett Julia szép leány c. népballadában valóban a kis juhocska, pontosabban a "fodor fehér bárány" mutatja az égi ösvényt:

Fül is föltekinte a magos egekbe
egy szép gyalog-ösvény hát ott jüdögél le,
azon ereszködik fodor fehér bárány...
...Szóval mondja neki fodor fehér bárány
meg ne ijedj tőlem, Julia szép leány!
mert most esőt hēja szüzek seröginek,
ha eljőnnél velem én oda vinnélek... 93

Az eddigiekben azt kívántuk igazolni, hogy építette be József Attila a népballadai elemeket verseibe. A következőkben sokat elemzett vershez kívánunk néhány adalékkal szolgálni, a fontosabb motívumokat ill. a szerkezetet kiemelve. A Tiszta szívvel című költemény utolsó sorainak értelmezése során az elemzők többségének véleményét tükrözi Szabolcsi Miklós megállapítása: "...a negyedik versszakban meggyorsul az idő, egy kis balladát kapunk, a Kádár Kata változatát... Ez a modern népballada zárja, teszi helyre, koronázza a költeményt: történelmi igazságszolgáltatás, egyéni megbékélés és memento egyben." 94 Ugy véljük, a költemény valóban ballada, de nem a Kádár Kata-történet tragikusán szép és megható 'egymásé a halál után' feloldása ez.

A vers hajdeni méltatói és ellenfelei egyaránt a társadalom arculecsapását látták benne, joggal. Az elemzésekben közös az a megállapítás is, hogy az első három versszak állapotleírás. A feltételezett és kimutatott Villon-, Ady-hatásokon túl most újabb adalékkal kívánjuk kiegészíteni a valóban állapotleírás-értelmezést. Szabolcsi Miklós alapvető jelentőségű munkájában feltevésként közli: "...és ez még

akkor is így van, ha a 4/3-as osztású 7-es népdalként, énekelte dalként gyakori nálunk; nem lehet kizárni, hogy ilyen népdal is lehetett előképe a József Attila-i versnek.⁹⁵ Ungvári Tamás⁹⁶ idéz egy népdalt, amely valóban hasonlóságot mutat a verssel:

Nincsen apám, nincsen anyám
az isten is haragszik rám.

/Kodály-Vargyas: Magyar népzene 89. 1./

Tul a szótagszám különbözőzéseken, úgy véljük, kár lenne filológiai találgatásokba bocsátkozni, annál is inkább, mert találhatunk még hasonló népdalokat, hisz ami a közös bennük, az a népköltészet egy műfajának sajátossága: az árvaság, az egyén magáramaradottsága, az ellenséges világgal szemben a keservesek fő mondanivalója. Ez a "status praesens" ugyanakkor el is tér a népdalok kesergőtől, épp a lírai hőse hetyke magatartása miatt. Nem is elsősorban a "se istenem se hazám" párhuzamos tagadásokban fejeződik ez ki, hisz még ez is megtalálható a kesergő-bujdosó költészetben, hanem inkább a következő sor az, ami a hetykeségével, kivagyiságával elüt a másik háromtól: Se bölcsöm, se szemfedőm... Ez már nem a népdalok kesergő hangja, a merész felütés a lázadás, a sehovases tartozni akarást fejezi ki, hisz a bölcső és a szemfedő /sir/ mint "archetipusok" a szülőföldről való kötődést jelentik. /Igy pl. a Szózat: Bölcsőd az s majdan sirod is.../ A szülőháza, s a Szózat⁹⁷ keresztül a nemzet elutasítása a hivatalos, "uri Magyarország" megtagadását jelenti. Ezt a vagány hangütést folytatja a következő versszak is, alapjában véve más magatartást kifejezve, mint a Hét napja záró sorában:

Ó barátaim, hét napja nem ettem

/JAŰM I. 165./

Annak fájdalmas sóhaját itt nem találjuk meg, ez az ismé-

telt tagadás ugyanolyan hetyke, szegénylegényes, mint a már elemezett sor, s amilyen az egész második, harmadik versszak. Így egységes ez a rész, s így motiválja a "bűnt" is. Az előbbiekből következően azonban a "ha kell embert is ölök" nem a nihilizmus megnyilvánulása, hanem a társadalmi kifosztottságnak a következménye, tényszerű tudomásulvétele. Ugyanez a szenvtelenség jelentkezik a halál elfogadásában is, a felakasztatás tényében. A költemény szerkezetének képlete tehát ez:

társadalmi árvaság → lázadás → bűnhődés → /bosszu/
/rablás, gyilkosság/

Látnunk kell tehát, hogy rendkívül egységes szerkezetű költeményről, balladáról van szó, s ennél fogva idegen a Kádár Kata-megoldás. Az egybeesés csak látszólagos, a sirból kinövő növény, a két kápolnavirág motivuma nem ilyen halálthozó, de egyébként sem illene a mű strukturájához, gondolati felépítéséhez. A betyárballadák felépítése ez, s lényegét tekintve erre a versre is illik Kriza Ildikó találo megállapítása: A lírai hős alapmagatartása a virtus.⁹⁸ Az általunk felvázolt modellre is igaz, amit Vargyas Lajos általában mond a betyárballadákról: "...mind a három /ti. a Bogár Imre, Vidróczki, Fábian Pista-balladákról van szó/ felvillantja a betyár hetyke halálmegvető bátorságát és a tulerővel is kiálló lázaságát. És mindegyik mint elkerülhetetlen, sőt szükségszerű véget állítja oda a ballada végére az akasztófát, az elbukást, sőt bűnhődést."⁹⁹ A betyárkodó szegénylegények társadalmi kivetettségével azonosul tehát József Attila. Bár a betyárballadák befejezése az esetek többségében a rabság, a keserű sors siratása, a Tiszta szívvel bosszuállás motivuma mégis-csak ehhez a balladacsoporthoz tartozik inkább. Vargyas monográfiájában ponyvatörténetként közli Barna Péter balladáját, amelynek

utolsó versszaka így hangzik:

Az én sirom mellett rózsá fog teremni
legények, asszonyok odajárnak szedni
szeggyed rózsám, szeggyed, keszkenődbe szeggyed
város bosszujára, lányok siralmára. ¹⁰⁰

A betyártörténetek kialakulásával kapcsolatban Barna Péter, Vargyas az egyik legelső ballada hősének tartja: "...Makó vidékén Kapocsán János és Barna Péter /talán a balladák Barna Pétere?/ volt az utonálló rabló, akiket 1736-ban akasztottak fel... Az egyik legkorábbi betyárének hőse Barna Péter teljesen ismeretlen mindmáig a kutatók számára, már ezért sem lehet kizárni ezt a lehetőséget, nem azonos-e az 1736-ban felakasztott hasonló nevű betyárral."

A balladaátvétel kapcsán említettük a Tiszta szívvél-t, mindazonáltal nem akarjuk azt mondani, hogy közvetlen átvételről van szó. /Még ha kísért is a környezetazonosság/. A Tiszta szívvél című verset stilizált költeménynek tartjuk, s a stilizáció épp ebben a virtuskodó betyármagatartásban jelentkezik. Az irodalmi, folklórremíszcencia feltételezhető, lényegesebb azonban a magatartással való azonosulás. A ballada világa sajátos, zárt, öntörvényű világ. Hőse - pontosabban hősei, hisz n az egyénben mindig az adott közösség állásfoglalása, erkölcsisége van benne - vagy alakítja, vagy elszenvedti a megbomlott világrendet. Az ősi archaikus balladák különösen jól mutatják ezt. Mint arra Tamás Attila ¹⁰¹ rámutatott, végsősoron minden lírai műalkotás lényege, mondhatni tudatalatti törekvése, hogy az eredendő világegész harmóniáját visszaállítsa. Az is nyilvánvaló, hogy ez a törekvés a különböző műfajokban, műalkotásokban más és más. A balladában ez úgy jelentkezik, hogy a hős olyan konfliktushelyzetbe kerül, amelynek a megoldása csak az élete árán lehetséges. József Attila bal-

ladahősei is ilyenek. Foklórmaffaj lévén a hősnek olyan etikai magatartást kell megtestesíteni, amelyet a közösség magáénak érez. Egyedisége, egyéni tragédiája közösségi értéket, állásfoglalást kell hogy képviseljen. "A népdalra is jellemző, ami a balladára, hogy személytelen, nem lehet benne az előtérben az én, még akkor sem, ha különben a nyelvtani első személy végigmegy a dalban. Az csak olyan képzeletbeli én, aki bárki lehet, akit bárki vállalhat, bárki mondhatná..." ¹⁰² Azaz minden személyesség ellenére is a népköltészet hőse kollektív. Az individuálisnak és a kollektívnek ez a sajátos egysége értelmezhető József Attila sokat idézett soraiban: "a népművészet a múlté, a polgári művészet a jelené és a proletár művészeté a jövő. A proletárművészet őseit a népművészetben látja, hiszen a népművészet hagyományosan kollektív." ¹⁰³

1924-ben jelennek meg a szegényember-versek költészetében. Ugy véljük, alapvetően igaz Szabolcsi Miklós megállapítása, amikor a jelenség okait a következőkben látja: "...nehezebben megragadható a népdal ember és érzelmábrázolása a természet és érzelem, a természet és emberi helyzet sajátos egysége, az emberi magatartásformák egyetlen jelképbe való sűrítése, természettel való azonosítása - mindez mélyen egybehangzott József Attila alkatával és korábbi gyakorlatával is." ¹⁰⁴ Azt is látnunk kell, hogy a szegényemblerség nála nem póz, hanem magatartásforma. Azaz a lírai azonosulás prezentálja a társadalmi osztállyal /réteggel/ való sorsvállalást is. A szegényember mint lírai hős egyfajta szerepjátékot jelent. Ez a szerep pedig valóban személytelen, valóban kollektív, és valóban József Attila-i, tehát individuális. /Itt kívánjuk megjegyezni, hogy ugyanez a személytelenség-kollektivitás kapcsolat ugyanilyen okokra visszavezethető módon, de teljesen más

formában, majd az unanimitista szavalókórus jellegű alkotásokban is megjelenik. Vö. pl. Proletárdal, Szabados dal stb./

A szereplésre a világlátás, értelmezés egyik megjelenési módja. Idézzük Barta János véleményét: "Voltaképp itt is az egyéniség transzponálódik, de a stilizálás, a transzponálódás olyan fokot ér el, hogy a költő tudatosan belehelyezkedik egy idegen, a maga számára emberileg és művésziileg jelentős művészegyéniségbe vagy emberi magatartásba, mintegy félig áttetsző álarcot ölt magára." ¹⁰⁵ Azt is el kell fogadnunk, hogy a választott szerep mögött mint determináns mindig a társadalmi, gazdasági lét áll. Jól látható ez pl. a romantika próféta-szerepjátékaiban /ill. az antiprófétikus magatartásban/. A dolgozatnak nem lehet célja, hogy a szereplirát végigkövesse, csupán azt kívánja bizonyítani, hogy bizonyos szerep, magatartás vállalása mindig alteregó keresést ill. elfogadást jelent az említett okokból következően. Ilyen tudatos alteregókeresést látunk Babits korai költészetében, Kosztolányi kisgyermek verseiben, vagy épp Weöres újabb metamorfozisaiban. József Attila szegényember-költeményeiben a nincstelenség, társadalmilag, politikailag kifosztott emberrel azonosul, azaz átveszi annak alanyiségét. Bár igaz, hogy a líra a személyességben koncentrálna a szubjektum-objektum viszonyt, ¹⁰⁶ itt azonban épp a "meghatározatlan alanyiség" ¹⁰⁷ jelenti az objektumhoz, mint világegészhez való viszonyulást. Így az alanyiség, a személytelenség kritériuma alapján József Attila szegényember szerepjátéku verseit balladáknak tarthatnánk. Az is jól látható, hogy ezt az azonosulást találjuk az Áradat munkát kereső embereiben is. A különbség József Attila szemléleti változásával magyarázható. Míg a szegényember-versek az egyéni, anarchisztikus jellegű lázadásnak a termékei, addig az Áradat

a kollektív ellenállás eszméit sugallja. Különösen igaz ez, ha összevetjük a költemények keletkezése körüli verseket. Szegényember-versek: Nem én kiáltok, Koldusok, Hét napja, Nekem mindegy, Mindent hagyok, Tiszta szívvel, Áradat: /1931/, Párbeszéd, Szocialisták, Lebukott, Munkások. Különös helyet foglal el ebben a /fejlődési?/ sorban a Klárisok /1928/, hisz itt a lírai én csaknem hiányzik, csak egy utalásban jelentkezik:

Kenderkötél

kenderkötél a nyakamon.

/JAŰM I. 329. 1./

Az "én" ebben a versben csak áttételesen, a te-hez való viszonyban jelentkezik, így viszont ott van minden motívumban.

A lírai alany vizsgálatát után nézzük meg az én és az adott világ, az objektum viszonyát. Nem kétséges, így nem is kell különösképp bizonygatni, hogy egy bizonyos szerep elvállalása átlényegítés, így magatartást jelöl. Bizonyítottuk már, hogy a szegényember-alteregő azonosulást jelent ezzel a társadalmi réteggel. Ezek a versek József Attila erkölcsisége, alapmagatartása kinyilatkoztatásaként értékelhetők. Egri Péter a következőképp definiálja a költői magatartást: "A költői magatartást olyan belülről kialakított szubjektum-objektum viszony jellemzi, amelyben az ábrázolás, kifejezés közvetlen és voltaképpeni tárgya a valóságot átélő költői én maga." ¹⁰⁸ A meghatározásból is kitűnik, hogy mindenfajta viszonyulás magatartást jelent, mert állásfoglalás egyben. Nem akarjuk József Attila költői magatartását vulgarizálni, amikor szegényember-szerepről, magatartásról beszélünk. Emlékeztetni kívánunk azonban arra, hogy a ballada műfajisága szabályozza a lírai alanyt, de a külvilághoz való viszo-

nyulást is. /Épp ezen okok, az aktív viszony hiánya miatt, a kutatók nem tekintik balladának az újabb betyártörténeteket, ponyvahistóriákat./ Az is könnyen belátható, hogy a vállalt költői magatartás meghatározhatja a műfajt, szerkezetet és az emocionális formákat. Török Gábor József Attila költői nyelvében a szófajok előfordulását statisztikailag vizsgálva arra a megállapításra jutott, hogy a tagdószók gyakoribbak a költői pálya elején és a végén. Az 1937-es évé pl. háromszorosa az 1930-asnak. A jelenség okát abban látja, hogy pályája kezdetén József Attila "egyénilag áll szemben a kapitalista társadalmi renddel." ¹⁰⁹ A következőkben az előbbi szempont alapján balladának elfogadott művekben a külvilággal való kontaktust kívánjuk elemezni.

A Szegényember szeretője /1924/ című vers alanya az én, míg a látszólagos eleny, a stilizált szegényember csak az állapotleírásból vetül ki. A verset sokan elemezték már a motivumeredet, az önrimek funkciója szerint, legutóbb Szabolcsi Miklós. ¹¹⁰ Az ő megállapítása: "Már csak távolról emlékeztet a népballadás menetre..." Hozzá kell tennünk, hogy ez a vers inkább tekinthető állapotleíró népdalnak, mintsem balladának. A szegénység állapotának leírásában /ahol a kalács-kenyér szembeállítás inkább József Attila melegség-, finomságvágyát fejezi ki, mintsem a népdal *conditio sine qua non*-ját/ a panaszdalok önsajnáló, a szegénységet részletező képét kapjuk. Ime két példa a folklórból:

Nincs boldogtalanebb
A szegény embernél
Mer nyomorusága
Nagyobb a tengerné.

Vagy:

A szegénynek rossz a sorsa
Nincs, ki könnyebbitsen rajta
Bölcsön kezd szenvedését
Csak a sirnál éri végét. 111

A versvégi fordulat is ismerős a népdalból, az ellentétes szerkesztés, a gazdagság-szegénység szembeállításában a szegénység választása a népdalok hősének erkölcsiségét mutatja:

Én magam es arra kérlek
Ha eljünnél elvennélek
Nem az urhoz való vagyok
Szegény ember lánya vagyok. 112

Minden bizonnyal találhatunk még példát, amelyben a gondolati hasonlóság felfedezhető. Célunk nem az eredeztetés, forrásmegjelölés, /ugy véljük ez annál is inkább lehetetlen, hisz a már összegyűjtött népköltészeti alkotások száma is tekintélyes, nem is beszélve a variánsokról/ inkább a modell hasonlóságára utalnánk, hisz ez az, ami közös a folklóralkotásokban és József Attila műveiben. Ha egyes művek közvetlen hatása nem is bizonyítható mindig, az adott modell eredetije valószínűleg a folklór egy bizonyos típusában rejtőzik. Modellálva tehát inkább panaszdalnak tartjuk ezt a verset, mintsem balladának. A műben aktív viszonyt csak egy helyütt fedezhetünk fel:

Szegény ember akkor lop, ha éhes
akkor se lop, dehát nagyon éhes.

/JAÖM I. 176. 1./

Ugy véljük a módosító előadásban nemcsak formai aktust kell látnunk, hanem szemléleti állásfoglalást is. A paraszti társadalom erkölce szerint a lopás a fennálló tulajdonviszonyok megsértése, és mint olyan, elítélendő cselekmény. Az adott vers szegényembere tehát vét a közösség

normája ellen, s ezért szükséges az erkölcsi indoklás. /akkor se lop, de hát nagyon éhes/ Mégis a lopást igazi aktív cselekedetnek kell tekinteni, /főleg ha megnézzük a szegényember tetteit jelző igéket: dühödne, ledobná- feltételes módok - kér, kap, őrzi, lop/ vagyis ez a fennálló rend megsértése és ez balladai jegy. A motívum értelmezését még egy adalékkal kívánjuk kiegészíteni. A századforduló parasztmozgalmainak szólásai között volt egy, amely szemléletében ezt a József Attila-i értelmezést mutatja: Aki kenyeret lop, az nem tolvaj, hanem éhes. ¹¹³ Ez az általánosan ismert szólás ha közvetlenül nem is, de felfogásával, gondolatosságával hatással lehetett József Attilára. Végeredményben az egy balladai mag ellenére is a Szegényember szeretője című verset nem tarthatjuk balladának, modellje alapján inkább a panaszdallal mutat rokonságot. Ugyanígy alapon nem tekinthető balladának az Aki szegény, az a legszegényebb /1924/ című verse. Idézzük Szabolcsi Miklós véleményét: "...Ebben joggal lehet bibliai olvasmány, vagy valamely a Bibliából táplálkozó népdal, vagy más hatását látni. Egy ugyancsak ismert népmesei legendákból származó sokezeréves a galambokból griffmadárrá váló, bosszuálló madarak képével végzi..." ¹¹⁴ A népdal indítóképe, amelynek általános funkciójáról Hankiss Elemér megállapította, hogy metaforikus, metonimikus vagy parallelisztikus kapcsolatban áll a tényleges vershelyezettel, ¹¹⁵ itt mintegy exponálja már a szegényember nincstelenségét, amit majd a második, negyedik versszak részletesen kifejt.

A szegényember stilizációk közül nemcsak címe miatt, hanem valóban balladának tekinthetjük a Szegényember balladája /1924/ című verset. Az újabb balladák felépítésének megfelelően a három versszak egyben három szín is, így tehát minden versszak után színváltás következik. Egyetlen ese-

ménysoron keresztül vetül elénk a drámai konfliktus, s ez a ballada egyágu cselekményvezetését is mutatja. A vers a balladai konvenció szerint dialógussal kezdődik, amely exponálja a konfliktus milyenségét, de a végkifejletet is. Balogh László az Önrimek vizsgálatával kimutatta, hogy az alapkonfliktus már ott van az első mondatokban:

- Szegényember, hogy adod a bölcsőt?
- Csöpp a gyerek, hogy adnám a bölcsőt?

/JAÖM I. 171. l./

"Amikor a szegényember bölcsőt mond, a szóhoz olyan érzelmi-lelki motivumok tapadnak, amelyek a királynál hiányoznak. A király a bölcsőre, a leendő szolgára gondol, a szegényember pedig gyermeke bölcsőjére, abban ringó kisfiára." ¹¹⁶ Ezt a szakirodalomban sokhelyütt megtalálható értelmezést azért idéztük, hogy lássuk a tudatos balladai alkotást az eszközökben, illetve a szemléletben. A stilizáció azt is jelenti, hogy a balladák többségében a tragikus összeütközés nem a színen történik, - ahogy a klasszikus görög tragédiákban sem - hanem a közlő már csak a megtörtént eseményt ill. annak következményét mondja el. Ezt annál is inkább megteheti, hisz a folklóralkotásokban a hallgatóság ismeri a történeteket. Az összeütközéskor a 4. - 8. epikusabb sorokban, az elbeszélő szavaiban jelenik meg. Azt is látnunk kell azonban, hogy a valódi konfliktus nem itt, hanem az egész műben van. Bizonyítottuk már a versindító helyzetben, láttuk az eseményben és látnunk kell a 3. színnek megfelelő "bűnhődés" jelenetben. Nem lehet szó az Arany János-i balladák bűn kategóriájáról, mint azt az elemzők hangsúlyozzák. A szegényember valóban nem sértette meg az erkölcsi világrendet, de ugyanakkor emlékeztetünk rá és ebben látjuk a Szegényember balladája morális állásfoglalását - a fennálló hatalmi viszonyokat megsértette, hisz szembe-

szegült a királlyal /illetve a hatalmat jelképező személy-
lyel, hisz itt a király mesei jelkép/ s ezt a "vétséget"
a ballada törvényei szerint szükségszerűen követi bűnhő-
dés. Arra is fel kell figyelni, hogy nem morális vétség-
ről van szó, mint klasszikus balladáinkban, hanem az a-
dott hatalmi hierarchia ellen vét a hős. Ebben pedig /ti.
a konfliktus jellegében/ ismét a betyárballadák hőségnek
szembenállását látjuk, természetesen bizonyos megszorítá-
sokkal.

A szegényember stilizációkkal rokon darab a Szélkiáltó
madár /1925/. Ugyanakkor látnunk kell az átmeneti jelle-
get is. "Egyrészt a szegényember téma, a népies balla-
daforma átalakítása, másrészt jelképeivel, képkezelésé-
vel közel áll a hagyományosabb munkásmozgalmi lírához, az
Adyt követő Népszava-költészethez.¹¹⁷ A dialógus formát
megtartva az egyéb balladai kötöttségek elmaradtak, ugyan-
akkor itt az erősen elbeszélő, csak közlő jellegű párbe-
szédek mutatnak balladai vonásokat. Példaképp A hálra|tán-
coltatott lány típusnak egyik archaikus változatából idé-
zünk:

- Gyere velem táncolni
Sallári Kiss Kata!
- Nem megyek én veled
Csomotáni Tamás,
Mert szennyos a ruhád
Piszkos leszek tőle.¹¹⁸

Természetesen most sem kívánjuk spekulatív módon valami-
féle prototípus előfilológizálását, csupán a szándékos és
ösztönös művészi törekvések szintézisére akartuk felhívni
a figyelmet, illetve az adott vers balladavoltát bizonyí-
tani. A szerkezet, a színváltás ugyanolyan típusu, mint a
Szegényember balladájá-ban. Fokozatosabb /és kevésbé sti-

lizált/ a konfliktus kifejtése. A szinte joviális kérdést /Szegényember, hát már megint lázadsz/ követi a szándékol-
tan túlzó igazságtalan feltételezés, majd ebből következik
a stilizált összeütközés: Halled-e, te koldus, hordd el ma-
gad innen. A kérdés-válasz szerkezetben illetve a felele-
tekben kibontakozó konfliktus valóban átmenetet mutat a
szegényember-versek és a későbbi ballada műfajú alkotások
között. Az első válasz, az állapotleírás funkcióját illet-
ve folklórösszefüggéseit a fentiekben elemeztük. A vers
első változatában /JAÖM I. 424. l./ szintén állapotleírás
található, de a szegénység megjelenítése kevésbé koncent-
rált. A második válasz a soha, semmi és a munka állandósá-
gának ellentétével, a harmadik válasz pedig ebből követke-
zően a konfliktust és a ballada erkölcsi állásfoglalását
mutatja. Az állandóságot a folklórban jól ismert időbeli-
séget jelző, sztereotíp kifejezések jelentik: "...dolgoz-
tam pirosnapestéig, piros napkeletől dolgoztam.." A Szél-
kiáltó madár tehát átmeneti jellegű vers, hisz a lírai én
még a szegényember-stilizációt tükrözi, a konfliktus azon-
ban már kevésbé elvont, a Tiszta szívvel akasztófát is vál-
láló magatartása felé mutat. /Utalni kívánunk arra, hogy ez
a párbeszédes expresszív forma tér vissza a Koldusok /1924/
a Párbeszéd /1931/ és bizonyos fókig az Áradat /1931/ című
versekben./ A Tiszta szívvel konfliktusát, ballada jelle-
gét már elemeztük, most csak arra utalnánk, hogy a népisé-
get programszerűen vállaló versekben az a magatartásmód, a-
mit az eddigiek alapján nevezhetünk szegényembermagatartás-
nak vagy balladai magatartásnak, itt éri el csúcspontját.

A lírai hőst és a konfliktus jellegét tekintve az előb-
biekben elemzett versekkel mutat rokonságot az Áradat
/1931/. A már elemzett népballadai hatások kimutatásával
is bizonyítani akartuk, hogy ez a vers József Attila akko-

ri, a népművészetről, folklórról vallott nézeteinek manifestálódása. Jónsef Jolán könyve ¹¹⁹ szerint az alapélmény az egyik falukutató, szociológiai gyűjtésből származik. A konfliktus itt már mesterien balladai. Egyetlen pontba sűrítve a "csermely csősse" és az öt szegényember összeütközésében a társadalmi osztályok antagonisztikus konfliktusa jelenik meg. Balladai vonás az is, hogy az összecsapás szóban történik, az esemény a műalkotás keretein kívül marad. A konfliktusjellege ugyanez, mint amit az előbbiekben láttunk: hatalom, /illetve annak szolgálja/ - szegényemberek. Az 1924-25-ös évek programszerűen balladai művei után csak két ilyen műfajú vers van még: az Áradat és a Klárisok /1928/. A párizsi évek, az expresszionista, anarchista korszak után az 1928-as év ismét a folklór felé fordulást tükrözi. Alapműfajjá válik a dal ¹²⁰ s ennek az évnek a termése a Medáliák, a Magyar Alföld és a Klárisok is. Ez utóbbi sokat, sokféleképp értelmezett, elemzett vers. Az bizonyos, csak ekkor kaphatunk képet gondolatosságáról, ha magunk is elfogadjuk a költő elvét, miszerint az asszociáció a legmagasabb rendű gondolkodási forma. Timár György tanulmányában /ismertetve az eddigi magyarázatokat is/ szegényember balladának tekinti: "...a költő itt egy szegénylegény képében jeleníti meg önmagát, a szegény fiuról és a gazdag lányról szóló ősi népi balladák világát modern eszközökkel elevenítve fel." ¹²¹ Szabolcsi Miklós, Tverdota György, Török Gábor más és más okból ugyan, de elvetik ezt a magyarázatot.

A vers látszólag állapotleírás. A kedves - a Vágó Márta-szerelemről van szó - testtájainak bebarangolása, felülről lefelé sorrendben /mint ezt az elemzők közül többen megállapítják/, Bár a versben szinte csak a te van jelen, alanya mégis az én, /mint erre már másutt utaltunk/, s így egy sajátos állandó kontraszt teremődik meg. Ugy véljük,

a groteszkségnek ez a magyarázata, a két látvány egymás-ravetítése, egyfajta szándékolt morbiditást eredményez. Az is könnyen észrevehető, hogy a másik két versszakban nyoma sincs ennek a jellegnek. A morbidan groteszk jelenségek pedig egymás mellett sajátos kontrasztot képeznek. Az ellentétsor:

Klárisok ¹²² /ékszer/ ↔ Békafej + Báránygané

Rózsa a holdudvaron + Aranyöv ↔ kenderkötél

Ha pedig a két ellentétsor egyik oldalát megnézzük, a békafej, báránygané, kenderkötél motívumok a szembeállításban egyszerűséget, szegénységet sugallnak. Az előbbi szembeállítások más versekben is jelentkeznek:

Mintha szerelmes béka
dus, fülledt nyári réten
lassan, pihegve mászna
szép, szüzi tó fele

mohón reszketve ajkam
ugy kuszik selymesében
mélyillatu hajadnak
fehér válladra le.

/Ezerfárosznyi végzet JAÖM I. 96. 1./

A zsupptetők, a templom tornya a hóba ejtve, hóba szórva
mint a bárányok ürüléke feketéllik a messziségbe.

/A pipafüst lenyul JAÖM II. 279. 1./

Azt is észrevehetjük, hogy bár a motívum-kontraszt ugyanaz a két versben, mint a Klárisokban, itt más az érzelmi hangoltsága épp amiatt, hogy ellentétet képez, míg ott önálló kép volt. Ezeknek a metaforikusan komplex kép-ellentéteknek a másik oldala viszont a kedves valamilyen szép testtája - főleg ha figyelembe vesszük Tornai József magyarázatát a Rózsa a holdudvaron jelentésére vonatkozóan:

testi megjelenítés, a mell és a mellbimbó asszociációja - s így mintegy lezárja, érzelmileg tulfeszítve /vagy épp lehangolva/ a kenderkötél képével. Tegyük még hozzá, hogy a két szakasz a népköltészet ellentétes építkezését mutatja, s a két ellentétsor összeilleszthető. ¹²³

Klárisok ↔ békafej + báránygané rózsza+aranyöv ↔ kenderkötél
nyakadon nyakamon

A végső ellentét, ékszer ↔ kenderkötél /akasztás/ megfejtí az ellentétsor szándékát is; a látvány, s annak groteszk ellensúlyozásából az erőszakos halál /akasztás/ következik. Azt is látni kell, hogy József Attila költészetében a felkötés, a felakasztás mint sorsalternativa sokszor jelen van, illetve a társadalmi megkötöttségek elleni fellépés megtorlásaként jelentkezik. Ezt láttuk a Tiszta szívekben, vagy a Kész a leltár című versben:

Nem dicső harcban nem szelíd kötőlen
de ágyban végzem, néha ezt remélem.

/JAÖM II. 177. 1./

Az akasztás, mint alternativa ott van már korai költészetében is, /még a kifejezetten nem folklór jellegűekben is/ s természetesen a Villon-fordításokban. Az élet-halál egyszerű szembeállításuk jelentkezik az Itt egy fa, ott egy fa című versben /1924/:

Gerendának nem való
akasztófának se jó.

/JAÖM I. 182. 1./

A gerenda, amely az építést asszociálja, kontrasztot képez az akasztófával. Mint alternativa jelenik meg az akasztás, a Nekem mindegyben /1924/.

Előbb-utóbb a szegénynek
ugyis meg kell bolondulni
vagy fölakasztódni valamelyik ágra

/JAÖM I. 184. 1./

Igy tehát az ellentétekből a szegénységet, sivárságot mutató groteszk ellenhatásokból, s a végső megoldásként az erőszakos halált felmutató gondolatsorból valóban balladai cselekménysor bontakozik ki. Hogy a konfliktus a gazdag lány - szegény legény ellentétet mutatja, az úgy véljük belátható, azt pedig az előbbiek alapján közvetve érezzük bizonyítottnak, hogy a kötél itt nem önakasztást, hanem társadalmi vétséget, s büntetést jelent. Sokat idézett mondat a Végül két sora:

Egy jó módu leányt szerettem
osztálya elragadta tőlem

/JAÖM I. 286. 1./

Az ellentét mint versépítő elem, csak az első két versszakban van jelen. Szerepével kapcsolatban idézzük Szabolcsi Miklós véleményét: "Ellentétek, hangulatok egymással való szembeállítás, feszült szikráztatása ekkor válik igazán tudatosan gyakorolttá József Attilánál ez a rá oly jellemző /s ismét pszichológiailag is magyarázható/ technika. A világnak, önmagának s a legkisebb jelenségnek is ellentétben való ábrázolása /amelyet utóbb a marxista dialektikával értelmez/ ekkortól költészete egyik alapvonása." ¹²⁴ A záró két versszak mondatpárhuzamában /itt utalunk arra, hogy lényegét tekintve a párhuzam az ellentét fordítottja/ egyfajta időbeliség, érzelmi, hangulati változás következik. A népdalból, balladából ismert módon az érzelmi állapotot a természetet fejezi ki. Ugy véljük, közvetett összefüggés van csak az első rész és a második között. Nem tartjuk megalapozottnak a kenderkötél-lélekharang összefüggést, az viszont tény, hogy a hangulati változás épp a kötélmotívum után következik. Az is nyilvánvaló, hogy a harangnyelvek kongása és a néma lombok hullása asszociálja az elmulást, a halált. Ezek szerint a költe-

mény asszociációsorból épül fel, mégpedig a kedves látványa által kiváltott gondolatokból. Igaznak tartjuk Tverdota György megállapítását: "A lány szabályos asszociációkkal teli leírásában két ember drámája van elrejtve." 125 Az eddigiekben megállapíthattuk, hogy a József Attila-balladák hőse a szegény ember, stilizált mivoltában. Ugyanezzel a versszituációval jellemezhetők, amelynek lényege szembenállás a fennálló társadalmi renddel. A társadalmi differenciák, amelyek hol közvetlen módon, hol közvetetten jelentkeztek, motiválták ezt a szembenállást. Az adott versekben megfigyelhető tehát egyfajta magatartásforma, ami a népballadák egy csoportjának is sajátossága. A magatartás lényege a konfliktus vállalásán kívül az ezzel járó bukás elfogadása is. A szegényemberek sorsa ezekben a művekben a tragikusságában fenséges, de bosszúKészszerű bukás. A Szegényember balladája hősének tragikumát már jeleztük, vétett a fennálló társadalmi rend, társadalmi szokás ellen. Az Áradat hőseinek sorsa is hasonló, erkölcsi fölényük ellenére is. Az átok, amely a balladának kötelező rekvizituma, az aktivitást is jelenti, ennek ellenére az erőviszonyok nem kétségesek. A Tiszta szívvel hősének halálvállalása és a bosszu előlegzése valóban aktív magatartást jelel, de a fizikai megsemmisülés itt is egyértelmű. Hasonló magatartást mutat a XX. századi szegényember:

El is megyek innen, a tengeren tulra
a tengeren tulra: társaim szívébe
ott pedig elmegyek szélvész közepibe
danoljon ha az kell, hej, de danol is már
femen dalol már a szélkiáltó madár.

/Szélkiáltó madár JAÖM I. 209. 1./

A kivándorlás megoldásán túl Ady Felszállott a páváját idézve az utolsó sorokban jelentkezik egyfajta bosszuálló

magatartás, illetve a garabonciás létet vállalás, /elme-
gyek szélvész közepibe/ s így a Tiszta szívvvel hasonló er-
kölcösségre utal. /Többek között ezért is tekinthető a
közvetlen előzménynek./

Vargyas Lajos írja a balladai hős külvilághoz való vi-
szonyáról: "Minthogy ez a magatartás egy jellemző emberi
helyzetben van ábrázolva, s ezáltal egy jellegzetes maga-
tartás kifejezésévé válik, ettől kapja jellemző erejét a-
nélkül, hogy a valóságnak valami egyszerű, hűségesen le-
festett darabját állítaná elénk." ¹²⁶ József Attila balla-
dáiban a hősök olyan helyzetbe kerülnek, amelynek a megol-
dása bizonyos magatartás felvállalását jelenti. Ezek a sti-
lizált hősök kiemelkednek a szegénységből, de szembekerül-
nek a társadalommal, a csupa-csősz világgal, s elbuknak.
Ugy véljük, alapvetően ez a magatartás jellemzi őket, s
így ennek alapján beszélhetünk az adott költeményekben
balladai magatartásformáról. Hogy József Attila világképé-
nek része a tragikus lázadás, mint a megbomlott világegész
visszeállításának eszköze, azt még néhány adalékkal kíván-
juk igazolni. A nem balladai formájú költeményekben is je-
lentkezik a paraszti világ lázadójának magatartása. A sum-
másdalok intéző ura, a panaszdalok bírója József Attilánál
a csősz, a kasznár alakjában jelentkezik. Utalnunk kell ar-
ra, hogy a paraszti társadalom rétegződésében a hatalmat a
kasznár, a csősz, az intéző, bíró képviselte. A kasznárel-
lenesség jelentkezik a Regőcsékben:

"...kasznár szive káposztában,
rege, róka, rejtem.
Keni urát oly kenőccsel,
rege, róka, rejtem
fizeti a népet löccsel..."

/JAÖM II. 29. 1./

A csósz is mindig az ellenséges világ képviselőjeként jelentkezik verseiben:

Lelkem, részeg szavak örök-megörva csósze

/Bus énekhívás JAÖM I. 65. 1./

De rivall a csermely csósze

/Áradat JAÖM II. 41. 1./

Most mint lepott fát viszlek titeket

ez otthentelen, csupa-csósz világban.

/Kirakják a fát JAÖM II. 181. 1./

A lesi-csósz idő elől

Kiszállna el velem?

/Jaj majdnem JAÖM II. 155. 1./

Az eddigiekben azt mutattuk be, József Attila hogyan vette át, építette be tudatosan a folklórmotivumokat verseibe, majd azt, hogy a balladák világképével hogyan azonosult, s mennyiben figyelhető meg a versmagatartásban bizonyos balladai magatartásforma. Dolgozatunk első részében a szegény-ember-stilizációk néhány darabját elkülönítettük azon a címen, hogy nem ballada. Módszerként a modellálást alkalmaztuk. Hasonló elvek alapján nem tekintjük balladának a Virágos, a Mégis elveszem¹²⁷, Szomorufűz, Jut az ember című verseket. Széles Klára¹²⁸ tanulmányában összetartozónak tartja az adott költeményeket. A versekben közös vonás az erotikus jelentés / a patakvíz és az ölelkezést a kristályos tisztaság fogalmi jegye társította/. Anélkül, hogy a versek "tolvajnyelvét" fel akarnánk tárni - tekintve, hogy dolgozatunknak nem témája - arra utalnánk csak, hogy a folklórnak /általában/ sajátossága az, hogy a szerelem, de főleg a szexualitás stilizáltan jelenik meg, többnyire a virág-szimbólum közvetítésével. Ugyanakkor arra is rá kell mutatnunk, hogy a szürrealisztikus ábrázolásmód mögött - épp az asszociáció-kényszer jellegénél fogva -

megbuvik a szexualitás valamilyen elsődleges ábrázolása. 129
A versekben közös vonás a stilizált népiesség, de épp e-
miatt nem tekinthetők "önarcképnek". Ugy véljük, ezek a
költemények játékos, tudatos szerelmi dalstilizációk, a-
melyekben a nőrevágys, a társkeresés a versszervező elem.
Ezt láthatjuk a Mégis elveszem /1926/ erotikus, játékos in-
gerkedésében:

Simogassál meg édes uram,

Tűziddel verj meg, uram.

/JAÖM I. 268. 1./

A Szomorú füz /1924/ a párkeresés szinjátéka, erre utal a
csillagokhoz szóló kérés, amely a népdal világképét idé-
zi. 130 A patakkeresés a szerelemvágat jelenti, félreért-
hetetlen utalásokkal:

S patak kéne, napfény kéne,

lehevernék az ölébe.

Megduzzadnék, mint a többi

szerencsésebb emföldi,

virágoznék, mint az égbolt,

ha a kakas kukorékol.

/JAÖM I; 162./

A következőkben József Attila balladafordításaira ki-
vánunk kitérni. Ismételten nem vehetjük azonban figyelem-
be a Villon-fordításokat, hanem csak a népballedákat.
1932-36 között fordul érdeklődéssel a román nyelv, költé-
szet felé. Cotrus Aron Ion Codru című versének fordításá-
ban egy Magyarországon is elterjedt román népballeda nye-
mait találjuk:

Ion Codru a nevem:

esetlen vagyok és hirtelen...

birtokom: - egy furulya és egy furkosfa ága

...volt nyájam - keresem,
évek óta nincsen nyoma sem...
szolgáltam juhoknál
grófok, - burzsujoknál.

/JAÖM IV. 72. 1./

A vers fordításakor ismerhette-e ezt a román balladát, erre egyelőre csak feltételezéseink vannak, ¹³¹ viszont a Juheit kereső pásztor balladájának motívumait rejti kétségkívül a vers, amit József Attila balladai módon adott vissza. Látnunk kell persze a sajátosan József Attila-it, a grófok, burzsujok ilyen szerepeltetését, amely szemléletmódjában az expresszionista szavalókórusok néhány kitételével mutat rokonságot. Szlovák népdalfordításai között van egy kis ballada is: Pasol Jano. Kétségtelen balladai vonás a dialogizáló cselekmény, illetve a gyilkosság, s annak egyszerű tényközlése:

Addig kapkodták a szót - az erdőn
Mignem megölték Janót - az erdőn

Hosszen kinyulik Jani - az erdőn
A gunyája befűdi - az erdőn.

/JAÖM IV. 142. 1./

József Attila kedvenc versfordításának is nevezik a Tidmann ur című ódán népballada magyarítását. Bár a JAÖM IV. /1967/ inkább népdalról beszél, azonban látnunk kell, hogy a József Attila-i megnevezés a helyes, valóban balladáról van szó. Tidmann ur öltöztetésének késleltetően részletező leírása a konfliktust készíti elő. A gyilkosság politikai jellegű, társadalmi konfliktus, hisz a süderharde-i parasztok az elviselhetetlen adóteher ellen lázadnak fel. Monográfiájában Vargyas Lajos írja a dán balladákról: "...De találunk kimondott politikai költészetet is.. A látszólagos szegénypártolás itt csak az adóterhek miatt zugolódó nemesi közbé-

lemény kifejezése." 132

József Attila balladaköltészetének elemzésével azt kívántuk bemutatni, hogy a XX. század egyik legmodernebb költője hogyan használja fel saját szemléletének, világképének kifejezésére ezt a klasszikusan régi műfajt. Bizonyítani kívántuk, hogy az 1924-25-ös évek szegénylegény szerepjátékai akkori lázadó magatartásának pregnáns kifejezői voltak. József Attila költészetében végig megfigyelhető egyfajta szegénylegény magatartás, ami saját társadalmi hontalanságából, illetve politikai elkötelezettségéből származtatható. A személyes lét körülményei verifikálják a magatartásforma "komolyságát", mint ahogy az életet odadobó lázadó gesztust is. Természetesen ezekben a versekben, csak a folklór művek világképe rejtőzhet, de fejtegetéseink nemcsak a folklór indíttatású alkotásokra vonatkoznak. Az is tagadhatatlan, hogy költőnk magához közelállónak érezte a népköltészet szürrealisztikusan modernségét, és az is, hogy ezt programszerűen felhasználta saját költészetében. Így a ballada az ő kezén nem formajáték, nem is csillogó mivelmunka, hanem sorvállalás a népballadák dünnölgőivel, s így hiteles.

Mágikus elemek

József Attila költészetében

József Attila és a mágia? Elképzelhető vajon, hogy a magyar szellemiség egyik legtisztábban gondolkodó alakja ehhez az ősi, misztikus eszközhöz folyamodjék?

Publicisztikájában, költészetében jól kivehető módon két periódus rajzolódik ki, amikor is a mágia mintegy télszerűen gondolkodásának részévé válik, illetve amikor alkotási folyamattá, kompozíciós elemmé változik. A két egymástól távol eső időszak között is nyemelenként fellelhetők költészetében a magyar folklór mágikus elemei.

Az 1928-30-ban írt tanulmányaiban, ¹³³ cikkeiben sajátos mágiakép, értelmezés bontakozik ki. "...Tudjuk, hogy eredetében a művészet lélekidőzés, a tárgyak lelkének /tondi-jának/ idézete, amely az első barlangi rajzok tanulása szerint kezdetben a dolog általános jelölése /ideografikus/ volt." ¹³⁴ A Magyar Mű és Labanc Szemle idézett helyét egészítsük ki az Istenek halnak, az Ember él, Babits-pamflet megfelelő helyével és szemléletesebbé válik, miért is használta József Attila ezeket a látszólag oda nem illő szaktudományi fogalmakat. "Az ember azért ír verset, mert a szó szoros értelmében sürgős szüksége van reá. Fölidézi a tárgyak lelkét, vagy az együgyű népekről szóló tudomány polynéziai műszavával élven tondi-ját, s ez sikerül is annak, akinek mana-ja van, vagyis varázse-reje van. A költő tehát a tudomány álláspontja szerint is vajákos, táltes, búbajos. De minthogy a műalkotás bontatlan egész, valóságos egység, nyilvánvaló, hogy a költő a fölidézett több tárgynak egy bizonyos közös lelkét indit-

ja a mennynek a poklok ellen." ¹³⁵ Az idézett rész elején a jól ismert József Attila-i igény fogalmazódik meg: "szükséges, hogy vers írassék." Mindkét kiemelt rész viszont a versírás módját határozza meg, s látnunk kell, hogy a költő ebben az időben a vers születését, az alkotást sajátos módon értelmezi. Az alkotásmód lélekidézés, a költő pedig bűbajos, ¹³⁶ hisz mana-ja, varázsereje van.

A mana elnevezés Codrington ¹³⁷ óta személytelen természetfeletti erőt jelöl. Láng János ¹³⁸ felsorakoztatja a szakirodalomban fellelhető nagyszámu mana-értelmezést, bizonyítékként annak, hogy a különböző törzsek, népek, közösségek másként és másként értelmezték és alkalmazták a gyakorlatban. A József Attila-i felfogás az "eredetihez" áll közel, hisz nála is a mana személytelen természetfeletti erőként jelenik meg. Az idézett részletekből is kiderül, a mana csak feltétel az alkotásban, a művésznak rendelkeznie kell ezzel az erővel, s ennek eredményeként a lélekidézés módszerével létrejön a mű. Azt is láthatjuk, hogy értelmezésében a lélek nem azonos a köznyelvi lélek fogalommal, amely a vallási képzetek alapján sokszor az irracionális szinonimájává válik. A felidézett tárgyak "lelkéből" jön létre a mű, tehát mintegy a jelenségek esszenciája összegződik. Így tehát a lélek - bizonyos megszorításokkal - azonosítható a lényeggel.

"A költemény pedig, minthogy a dolgokat nem a meguk valóságában tartalmazza, mint esetleg a zsák, nem más, mint neve annak a dolgai csoportnak, amelyet bontatlan egységbe foglal: névvarázs." ¹³⁹ Így tehát a József Attila-i fogalomrendszerben a lélekidézés nem más, mint sajátos értelmezése az absztrakciónak, amely az alkotás eszköze. Aligha vitatható, hogy ezek a nem elsősorban esztétikai, filozófiai jellegű fogalmak itt elsősorban a jelenség-lényeg kategóriákat fedik. A teremtés, az alkotás folyamatát is saját-

tosan értelmezi költőnk. A költemény mint névvarázs olyan processzusok eredményeként jön létre, amelyek során az alkotó bizonyos szükséges "segédeszközt" alkalmaz. Az előbbieik szerint a költemény keletkezésekor ugyanis rendelkeznie kell "természetfeletti hatalommal" s így fel kell idéznie a tárgyak asszociatív képzetét, tehát a költői alkotás mintegy a mágikus magatartás produktumaként jön létre. "A költő a felidézett több tárgynak egy bizonyos közös lelkét indítja mennynek a poklok ellen... És noha minden egyes dologban rábukkan a lélekre, a dolgok egyetemének lelke mégis elsikkad előlünk. Hiszen a dolgok egyetemen nem szemlélhetjük közvetlenül, mint tessék azt egy cseresznyefát, hanem legfőljebb elmélkedhetünk róla..." ¹⁴⁰

Forgács László tanulmányában ¹⁴¹ kimutatta az elmélet filozófiai eredőit, a Kanttól Marx-ig terjedő utat, dolgozatunk jelen esetben csupán azt kívánja elemezni, hogy a néprajzi ismeretek, elméletek milyen szerepet játszanak József Attila esztétikájának kialakulásában.

Esztétikai, eszmei utkeresésének része tehát a mágia-elmélet. Az alkotás módszerét tekintve kibontakozik a Frazer ¹⁴² óta jól ismert felfogás, miszerint a művészet eredetét tekintve mágia. Így értelmezhetjük a névvarázs-elméletet is. A költemény mint névvarázs, a művészet mint a megnevezés, a kimondás aktusa, szintén rejt magában mágia-ára utaló vonásokat. A névmágia lényege itt végsősoron abban a hitben keresendő, hogy a kimondásban, megnevezésben varázserő lakozik. "A régi ember számára valamit birni és merni hatalmat jelentett, valamit tudni pedig varázshatalmat... Szent ünnepeken ilyen tudásban vetélkedtek, mert a kimondott szó hat a világ rendjére." ¹⁴³ Bizonyos, hogy ezek az elméletek ekkori gondolkodásának szerves részei, mint ahogy az is látható, hogyan haladja meg ezeket. Hogy

azonban nem tekinthetők teljes egészében "eszmei tévelygésnek", az is észrevehető. A Babits-tanulmány bizonyos megállapításai - letisztultabb megfogalmazásban - visszatérnek az Irodalom és szocializmus következtetéseiben.

"A képzelet addig csepongott kép után a képtelenségben, míg nem megteremtette a mithoszokat. A lélek pedig e legnagyobb szükség okából átlényegül ihletté, amely a szemlélhetetlen világegész helyébe szemlélhető műegészét alkot." ¹⁴⁴ Az irodalomelméleti fogalomná vált műmeghatározás ¹⁴⁵ csiráit rejti már magában ez a - meglehetősen merész - gondolatmenet, de az intuiciót kiszorító ihlet itt még a lélek metamorfoziséból következett. A mítoszteremtés geneziséét is sajátosan értelmezi József Attila, hisz a képzelet a káoszról, mint szükségből alkotja meg azokat. Az Ady-vízió névvarázs-elméletének premisszái is ott vannak az Irodalom és szocializmus-ban: "A költeményt e szerint úgy is felfoghatjuk, hogy egyetlen keletkező szó, hogy a keletkező neve annak a dologi csoportnak, amelyet bontatlan egységbe és végső szemléleti egészbe foglal." ¹⁴⁶ József Attila elméleti esztétikai fejtegetéseinek szerves elemei a néprajzi ismeretek a műalkotás ontológiájának rekonstruálásában az így szerzett információk fontos szerepet játszanak.

A szakirodalomban fellelhető adatok alapján ilyen jellegű ismereteinek forrásaira is következtethetünk.

Gunda Béla visszaemlékezéséből ¹⁴⁷ ismert József Attila és Róheim Géza kapcsolata: "A késő éjszakába nyúló beszélgetések során több alkalommal fejtegette Róheim Géza: Magyar néphit és népszokások című könyvének jelentőségét is." A nemzetközi hírnéprajztudósnek, Róheim Gézának feltehetőleg jelentős szerepe volt abban, hogy József Attila ez idő tájt /1928-30/ mintegy programként fordul a folklórhoz, maga is ír a népköltészetéhez hasonló verseket, játékos-komolyan bonyolultakat. A Gunda Béla által

említett Róheim-munka ¹⁴⁸ alapvetően a freudí pszichoanalitikus iskola elméleteire épül, s így a népszokásokat is - nagy többségükben - pszichológiailag értelmezi illetve eredezteti. Róheim munkái ¹⁴⁹ illetve a személyes kapcsolat ¹⁵⁰ nem kizárólagos jelleggel ugyan, de az etnológiai ismeretek valószínű forrásaiként jelölhetők meg. József Attila néprajzi érdeklődéséről, tanulmányairól Németh Andor is ír: "Gunda Béla néprajzi tanulmányokkal foglalkozott. Attilát rendkívül izgatta e tudomány. Együtt vitatták meg az Ethnographia közleményeit, firtatták a szavak és jelentéseit." ¹⁵¹ Az Etnográfiában ¹⁵² jelentek meg a névmágiával, névverázzsal ¹⁵³ kapcsolatos tanulmányok. A mágikus ritus iránti érdeklődésére szolgáltat adatot Tasi József tanulmánya egy, a József Attila könyvtárában található könyv kapcsán. József Attila könyvtárában megvolt Hevesi András: Párizsi eső című /dedikált/ könyve. Az egyik részlet, Tasi József szerint József Attilának tulajdoníthatóan, kétszer alá van húzva: "A nagy hazai szertartásokon, mikor körül táncolják a forrásokat és levágják az áldozati barnokat én néma szájmozgással mimelem a karéneket." ¹⁵⁴ Természetesen a fent említett adatok csak lehetséges forrásként szerepelhetnek. Nem lehet kizárni azt sem, hogy József Attila maga is ismerte a paraszti valóságot, a folklórt, tehát hiba lenne az ilyen adatokat csak olvasmányélményeiből eredeztetni. Így az előforduló, mágikus gyakorlatra utaló versmotívumok élményanyagából is származhatnak.

"A mágia az emberi tevékenység folyamán alakul ki, és mindig a tevékenység különböző fajtáihoz kapcsolódik..." ¹⁵⁵
A mágia szerepének megítélésében, illetve a mágikus tevékenységi formák rendszerezésében a szakirodalomban eltérőek a nézetek illetve többféle felosztás ismeretes. A

József Attila költészetében fellelhető mágikus motívumok az esetek egy részében szokásalelem vetületeként jelennek meg, így dolgozatunk csak azt kívánja rögzíteni, milyen kritériumok alapján értelmezi ezeket mágikusként.

Mágikussá akkor válik valamilyen emberi cselekedet, ha a kívánt eredmény nem következik be feltétlenül, tehát a tevékenységet folytató ember mintegy rá van kényszerítve arra, hogy olyan eszközökhöz folyamodjék, amelyek - hite szerint - feltétlen biztosítják a kívánt eredményt. "Az ember csak ott folyamodik mágiához, ahol a tudás nem képes teljesen ellenőrzése alatt tartani az esélyeket és körülményeket." ¹⁵⁶ Mágikus szokássá válhat az egészen hétköznapi cselekedet is, ha azt a szokást gyakorló bizonyos, szigorúan meghatározott szabályok szerint végzi. Nem áll módunkban részletezni, ezért csak egyetlen példát bizonyítékul: A vetés egészen "közönséges" munkafolyamat. Ha azonban a munkát végző bizonyos pótcselekedeteket is elvégez, pl. minden évben szándékosan ugyanugy kezdi a vetést, a művelet előtt önmegtartóztatásra kényszeríti magát, meghatározott ideig, ajándékot ad, stb. ebben az esetben már mágikus ritussá válik a vetés, mert a munkát végző így akarja biztosítani a létfontosságú jó termést. Ezek a szabályok illetve azok hagyományozódás-szerű /vagy az esetenkénti előírás-szerű/ pontos betartása biztosítja a megvalósulást, a mágiában hívő ember elképzelése szerint. "A mágia kiegészítő szerepet játszik. Ott jelenik meg az emberi cselekvésben, ahol a racionális, a tapasztalati tudás véget ér. A primitív ember is tudja, hogy jó terméshez előre van szükség, de a tapasztalat arról is meggyőzte, hogy racionális eszközökkel képtelen ezt biztosítani; arra pedig még nem jött rá, hogy az irracionális praktikák hiába valók.. A vereségbe azonban nem nyugszik bele, a feszültséget le

kell vezetni, ezért olyan aktust keres, amely megnyugtatója, és reményt kelt benne, hogy bajaitól megszabadul." ¹⁵⁷ Dolgozatunk más pontján bizonyítani kívánjuk, hogy az egyéni mágiához folyamodó ember nem feltétlenül primitív gondolkodású, elmaradott szellemiségű, hanem a szükség kényszeríti rá.

Fontosnak tartottuk kissé részletesebben taglalni magát a fogalmat is, tekintve, hogy népszokásokról illetve szokásmotívumokról lesz szó. Továbbá azért is, mert a József Attila-szakirodalomban is helyenként megtalálható ez a megjelölés, s van amikor az érthetetlen szinonimájaként fordul elő. ¹⁵⁸

A József Attila költészetében fellelhető mágikus motívumok csoportosítását, illetve elemzését, a Szendrey Zsigmond által kidolgozott szempontok ¹⁵⁹ szerint kívánjuk elvégezni. Ezek szerint a mágikus-vallásos szokások lehetnek preventívek, vagyis valami bekövetkező baj ellen védekezők, produktívak, a már bekövetkezett bajt kiűzők, gyógyítók. Szendrey megkülönbözteti még a rontó mágiát /magie noire/ illetve a jóslót. /mantikus/.

Szerelmi varázslásra utaló szokáselemek figyelhetők meg korai költészetében. /A Nagyon fáj korszak szerelemrevágó verseiről a későbbiekben lesz szó/.

...Tükröm mögé faháncsot teszek

kirakom rüggel, élni, halni: jó..

/JAÖM I. 293./

A Kirakom rüggel idézet sorai olyan aktusra utalnak, amely szerelmi varázslássá válik, mert beilleszkedik a kedves megnyeréséért végzett csölekedetek közé. Áldozati motívumot találunk a Szeretők lázadása erősen mitikus jelenetében is:

...Megtáruul morogva a tenger
s kincseket mind bedobálják.

Hozza fogadd hát koronánkat,
a harangot, sapkánkon a osörgőt,
egy zacskó lisztünk, s egy marék
elbusult, ragaszkodó szőlőt.

/JAÖM I. 308./

A vers szimbolikusságában Szabolcsi Miklós mesei, operaszerű elemeket lát. "Szimbolikus, operaszerű voltát még fokozza a ráolvasó, bájoló jelleg, erősítik a közbeiktatott kórusok, áriák." ¹⁶⁰ A versben kétségtelenül az áldozat jelenetét láthatjuk a felajánlás ritusában, s az áldozati tárgyakban is. A vers valamilyen kultikus tavaszünnepről szólhat, erre utal az éj motívuma is, illetve a szerelmi kötöttségek rituális szétrombolása. ¹⁶¹ A tavaszköszöntő jellegét láthatjuk a következőkben is: "Fogadd most tépett ágainkat..." Ugyanezt az áldozati motívumot felfedezhetjük a Dalocska változataiban:

Gyere, kedves
Szaladjunk egyet arccal a szélnek!
Hadd pirosodjunk ki, mint a szőlőfürt,
Melyet szerelmünknek a tóba dobtam.

/JAÖM I. 442./

A Kritikai Kiadás szerint a kéziratban a következő javítás található: a "szerelmünknek" helyén előbb "szerelmünkért" volt, majd ezt átjavította József Attila. A Dalocskát elemzi Szabolcsi Miklós: "Az első négy sor pedig mintha a Szeretők lázadása mondókáiból, varázs- és bűvölő igéiből került volna ide: dallamos, népdalritmusú négy sor, szimmetrikus mondattagokkal. Értelmi sugallata is hasonló ahhoz: a szerelem mindenhatósága, amely a világot, a természet törvényeit is képes megváltoztatni." ¹⁶²

Az ez idő tájt írt versekkel kapcsolatban gyakran találkozunk a szakirodalomban a ráolvasás, bűvölés, bájolás megjelölésekkel. Ugy tűnik, alapvetően Németh Andor visszaemlékezésére támaszkodnak az elemzők ¹⁶³ ebben: "Ideálja, mint ebben az időben mindannyiunké a varázsigé, a szavakba bőszerűkányozott bűverő és sajátosan a népdal ártatlan együgyű bája." ¹⁶⁴ A dolgozat más helyén részletesen kívánjuk értelmezni a ráolvasó, varázsló énekeket, így itt csak arra utalnánk, hogy azok meghatározott szerkezettel /felsoroló, megnevező/ rendelkeznek - a szabályozottságra utaltunk már a mágiával kapcsolatban - a varázslást végző személy hatni akar ezzel az objektív jelenségekre, tehát felfokozott érzelmi állapot jellemzi. Ezek alapján az említett verseket nem tekinthetjük ilyeneknek. Valóban található a népdal rendkívüli összetettségét sikeresen elsajátítva készült költemények, ezek azonban még nem ráolvasók ezért. Arról persze nem is szólva, hogy még gyakran elegyednek szimbolista vonások az avantgarde merészségével, s a folklór refináltan egyszerűségével. Ilyen értelemben nem tekintjük mágikus ráolvasásnak a Mégis elveszem, Szomorú fűz című költeményeket sem. ¹⁶⁵ Jóllehet azok alapja a kintzó szerelemvágy, a nő- és szexuális vágy. A ráolvasó, szerelemidézõ jelleg még leginkább a Virágos női szerelmi hívogatójában rejtezik, bár itt is elsősorban a szerelmi, szexuális jelképrendszer dominál.

Neveltem követ patakon -
ne bujdosódj már patakon
csobogott nap mint nap a víz
tisza már követ, mint a víz.

Sokat kerested, tiszta vagy
tornyunkat rakni való vagy;

lakom szivedben én urem
gyere már haza, én urem.

/JAÖM I. 223./

Mint szokáselemeket kívánjuk értékelni a következő motívumokat, amelyek valamely átél, látott, vagy hallott szokásból maradtak meg a költő emlékezetében, s váltak azután képalkotásának részévé.

Lehet, hogy kés vagy ónos víz alatt,
lehet, hogy gomb vagy, amely leszakad.

/Medáliák JAÖM I. 352./

Ugyanez a mágikus praktika figyelhető meg a következőkben is:

...vagy meg ólmot olvasszanak
keresztelő viznek.

/Ha nem veszik észben JAÖM IV. 158./

Az eddigiekben a szerelemvarázsló mágiát illetve mágikus szokáselemeket mutattunk be. A rontó mágia is megtalálható József Attila költészetében. "...az áldás, a megbűvölés, az átok - mindez olyan mágikus forma, amely a vágyat, a gondolatokat, és az akaratot vetíti ki." ¹⁶⁶ Az ilyen jellegű ráolvasást tehát az akarat fogja össze, s mert meghatározza, így kialekul bizonyos mágikus forma, amely viszont - a mágiát gyakorló hite szerint - épp ezáltal biztosítja a kívánt esemény bekövetkezését.

A már elemzett programszerű népiességhez tartozik, hogy József Attila az ősi kultúrákhoz fordul. Ezért találta érdekesnek a vogul medveénekeket ¹⁶⁷, hisz azokban az ősi szemléletmódot, az ősi emberi megnyilvánulásokat látta. S ezért rajongott a Kalevaláért is. A Kalevala hatását ¹⁶⁸ kell látnunk a Regősenek, az Áradat atokmotívumaiban is.

A Regősenek egy ma már kihalóban levő ősi népszokást ír le. /Elemzését illetve értékelését a népszokásoknál adjuk./

A József Attila-változatban a regősének termékenységset kívánó helyén átok, rontás van. Ugy véljük, többről van szó, mintsem a nyilvánvaló tényről, hogy költőnk a forrásként szolgáló folklóralkotásokat csak felhasználta, átvette azok szemléletét, formai jegyeit, de a saját eszmei, költői ideálja szerint alakította. Magyarázatul szolgálhat az is, hogy az átok formáját illetve motívumait vizsgálva, nem is annyira a regősök termékenység-varázslatát látjuk, - hiányzik például az Ősszereglés - hanem a lucázás¹⁶⁹ anyagi javakra, állatokra vonatkozó bőségvarázslatát. A lucázásnál, de a reglésnél is ismert volt a szokásjog, ha a szokást gyakorlók elégedetlenek voltak a kapott ajándékkal, ezt ki is fejezték¹⁷⁰ illetve a bőségkívánság mágikus előjelet váltott. A ráolvasó rész rontó szándékát kétségtelenné teszik a varázsló folyamatot bemutató motívumok, s a mágikus erőt a sodró, felfokozó ritmuson kívül a révülést jelző rege, róka, rejtem refrén is biztosítja:

Váljon szénájuk szalmává,
rege, róka, ejtem,
tányér, tészta piócává
rege, róka, ejtem,
Láng legyen kecskéjük szarva,
rege, róka, ejtem,
bőkődjön a paplanukba!
rege, róka, ejtem.

/JAÖM II. 29./

A vers átokmotívuma is sajátosan József Attila-i. Utaltunk már rá, hogy épp az átokmotívumnál válik világosabbá, közérthetőbbé a ráolvasás, elmarad az előkészítő rész Kalevalás fogalmazásmódja, de a mágia praktikájának nehezen érthető motívumrendszere is. A mágikus eszközökből csak az aliterációt, illetve a már elemzett refrént tartja meg. Sa-

játes ráolvasás ez. A regülés épp formájával, eszközeivel szociális mondanivaló hordozójává válik. Nem véletlen, hogy épp ott, a nép róssa és kasznár ellentéténél - a motívumot a Medvetáncban is megtalálhatjuk - változik az előadómód, hogy aztán a varázs-segéderőket a kimondott, kikialtott szó mágikus ereje helyettesítse. Az ilyen szerkesztésmódot figyelhetjük meg e korszakának sajátos verseiben, mint pl. az Egeresben:

...Szegény paraszt reményét
megeszi a kórság
tántorodó kéményét
megüti a grófság.

/JAÖM II. 28./

Hasonlóképp "megvilágosul" a szociális aktualitás az Aranybojtu nem kevésbé mitikus motívumrendszeréből:

...Uszulj föl uszító népiszony
Forgózt köpök, mint a fürgeteg -
- eldöngöljük, elvtárs - el bizony -
az álkultráért mind e döngöket!

/JAÖM II. 39./

A szegényember átkát, a mágia erejével szövetkező nincstelen keservét szólaltatja meg az Áradat. Az átok itt is szociális tartalmat hordoz, az elaphelyzet is azonos: a szegényember-ur bolondja ellentét. /Erről a szemléletről a balladáknál szólunk/. A fürödni, megtisztulni kívánó munkát keresők bosszúként a vizet változtatják át ráolvasásukkal, amelyet eltiltottak tőlük. A vízzel való átkozódás azt is jelenti, hogy az elemek is innen származnak. Az átok egyrészt tartalmazza a lehetetlenség motívumát, s mint a Regősénekekben is, a paraszti valóság jelenségeiből építkezve:

...Habos tengert egyengessen
a vas fogu boronával!
Hosszu száru esőt vessen,
gyűjtse boglyába fiával...
/Áradat II. 41./

Az átok másik alkotórésze a visszataszító, rut megnevezése:

Csibor huzzon tücsökzenét
undok urad udvarába!
..Paplana csendes folyóviz -
legyen a bolhája béka!

A Kalevala-hatás is megfigyelhető. ¹⁷¹ Az alliteráció a ráolvasás erejét hivatott biztosítani.

A Regösének, az Áradat József Attila költészetében különöségükkel tűnnek ki. A költő egész szokást használ fel, átvéve annak terminológiáját, strukturáját és pszichikai strukturáját is. Az átok a ráolvasás mágiája iránti érdeklődés nemcsak az 1928-31 között felerősödő folklórorientációjának következménye, ez az ismertetett versek alapján is könnyen belátható. Tulajdonképpen költészetében akkori magatartásának visszatükröződését láthatjuk. A falukutató, a szociológiai munkák iránti érdeklődés /vö. a sarlósokkal való kapcsolatát/ nem a kuriózumok keresését jelentti József Attilánál, hanem pártosságát. Ezekben a versekben az azonosulás igaz sajátos formában jelentkezik, az átoknak, "mint történelmi igazságszolgáltatásnak" alakjában. Semmi kétségünk persze nem lehet afelől, hogy a marxista képzettségű, és meggyőződésű költő ezt nem történelmi megoldásként látja, hanem az elnyomott osztály tudatának illetve kulturájának ¹⁷² vállalásaként. Ez fogalmazódik meg a letisztult formájú csattanóban az Áradat egyik változatában végső mondanivalóként. A Medvetánc-beli szövegből u-

gyanis hiányzik az első és utolsó rész. /JAÖM II. 381./ Az áradat szó értelmének ambivalenciájával teremti meg a vers folytonosságát és egyben a kicsengő József Attila-i záradékot:

Elsodorja - sodorja el
a szegények áradatja.

/JAÖM II. 42./

Hubay Miklós tanulmányában ¹⁷³ egy József Attila-töredékben felfedezett ősi agrármitoszról ír:

Az én apám, az én anyám
hajtson ki 'a' zápor után
míg kis gyerekünk bömböl
mint nyugalom, mint dus növény,
jó szó, kövér fü, televény
szivemből és a földből.

/JAÖM II. 304./

"Az agrármitoszok legősibb képe tér vissza itt József Attila verstöredékében. A meghalt ősök megint megjelennek, mint gabonadémonok. A zápor József Attila verstöredékében persze szintén lényeges: ez hitelesíti a csoda természetességét... a mágikus tevékenységbe belelopja magát is - a maga termő poéta szívét..."

Kétségtelen a továbbélő ősök motivuma a verstöredékben, s egyetérthetünk a mágikus részvétellel is. A kategórikus imperativusz, s az analógiák, a mágikus utánzás valóban az apa, anya "elővarázslását" szolgálhatják. Tulzának tartjuk azonban az agrármitosz megjelölést, hisz nem kultikus termékenységvarázslásról, még csak nem is a természetben továbbélő ősök kultuszáról van szó. Az apa, anya előhívása a földből a kétségbeesett szülőkeresést mutatja, a meghaltak visszaidézését. A töredék olyan verskörnyezetbe tartozik, amelyben rokon a szülők képének "összerakása". /Csak

most, Apám és Anyám, Édesanyám, egyetlen; Irgalom édesanyám/ A korán elhalt anyát, a hite szerint kivándorolt apát idézi meg kétségbeesve lelki árvaságában, megpróbálva megteremteni a megteremthetlent. Elesettségében, gyermeki kitaszitottságában erre eszköz a mágikus beleérzés, de úgy véljük, mágiáról itt nem beszélhetünk. Az apa, anyja megteremtéséről, mint az elesettség feloldásáról, s a megteremtés lehetséges módjairól Szigeti Lajos ír. ¹⁷⁴ Munkájában az arányos új világ megteremtésének más József Attila-i eszközeit is elemzi.

Elesettségének feloldására, a kívül-belül leselkedő halál elől megmenekülésre lehetséges mód lett volna a szerelem. Talán triviálisnak tűnik a megállapítás, bár nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy 1936-ban az összes alkotásának /a töredékeket nem számítva/ 34,7 %-a ¹⁷⁵ épp ez ősein emberi megváltási módról szól. A belső szétesettségből, a kínzó szeretetlenségből, a bomló elméből mindinkább feltörő gyermeki elhagyatottság elől menedéket most már hite szerint csak a nő jelenthetett számára.

Dolgozatunknak nem lehet célja, hogy az életében kiemelkedő szerepet játszó négy nő /Vágó Márta, Szántó Judit, Gyömrői Edit, Flóra/ inspirálta verseket összehasonlítsa azonban könnyen belátható, hogy a Gyömrői Edithhez fűződő "szerelem" lényegileg más, mint a többi. Bizonyítékul szolgáljanak meguk az alkotások.

Vezér Erzsébet az analitikus nővel készített interjuban eloszlát néhány, a szakirodalomban meggyökeresedett legendát, s Gyömrői megszólaltatásával a kapcsolat lényegét más oldalról is megvilágítja. "Gyömrői: Szerelem? Nem volt ez szerelem... A versek az nem én voltam. Rólam nem tudott semmit. Az érzelem az anyjához kötődő érzésnek az ismétlése volt..." ¹⁷⁶ József Attila pedig így ír: "...A maga

szerelme a szerelem teljes szabadságát jelentené nekem, Edit, hiszen nem az a szerelem szabadsága, mint sokan hiszik, hogy az ember most ezzel, most azzal költ, a szabadság nem extenzív, hanem intenzív... Nagyon-nagyon szeretem! Amilyen voltam a maga szeme előtt, olyan védtelen tehetetlenné maga tett, de maga tehetné ennek a fordítottját is: csak a nagy zuhan nagyot, ne ejtsen el hát engemet..." 177

Varga Ervin József Attila pathografiájáról szóló tanulmányában a személyiség szétesésének különböző okait sorolja fel, s ezek között jelentékeny szerep jut a szerencsétlen szerelmeknek, a kamaszkori szerelmi csalódásnak. A Flóra-szerelem jelentőségéről így ír a pszichiáter: "Betegsége 1936 őszén manifesztálódik. Sajátos, kuszasággal, táncstalansággal jellemzett primer felismerési élményei vannak; coenestopathiák, heves szorongás, vad indulatok váltakoznak. Működésbe lép az önigógyító-mechanizmus, a Flóra-szerelem. A kóros élmények új szimbolika - egyben pathológiás és disszimulátoros jelleggel - misztikus, fetisizáló, "szerelmes" munkamód gondolati tartalmai lesznek. E korrekciós mechanizmusok az elhalkult alkotást is felkeltik: csodálatos versek születnek." 178 A Flóra-szerelem költeményei valóban mások: elmaradnak a könnyörgő, átkozódó, káromkodó versek, a kétségbeesett fohások, amelyek a Gyömrői-korszak költeményeit jellemzik. Erre a "gyógyeszközzre", mint autogen trening-re utal Vágó Márta is, bár saját vonatkozásában. 179 Mindezt azonban megelőzte a Gyömrői Edithhez fűződő viszonzatlan szerelme. Mint arra az idézett szaktemulmány is rámutatott, a betegség 1936 őszén jelentkezik igazán. Ugyanez mutatható ki a versek alapján is. Persze a bekövetkező tragédiának bizonyos előjelei jóval korábban mutatkoztak már, 180 azonban a személyi-

ség megvalósításának teljes kudarca 1936-ban szinte robbanásszerűen jelentkezett. Természetesen nem redukálható le csak a szerencsétlen kapcsolatra, ami pszichológusához fűzte, s indokoltnak tartjuk Gyertyán Ervin kiegészítését, aki az orvos által rekonstruált tényezőkhez feltétlen odasorolja a fasizálódást, s a sztalini személyi kultuszt is, de fontosnak tartjuk épp a szerencsétlen egybeesés miatt. ¹⁸¹

A belső átalakulásról, s annak lényegéről is a tényyszerűség józanságával tudósít ő maga Babitshez írott levelében: "... Az a különös dolog történt velem, azaz történik velem, hogy a saját szemem láttára átalakulok, s ennek az átalakulásnak a valódiságát még alig tudom megfogni. Így nem is igen irtam, inkább csak "fogásom" ellenőrzése végett próbálkoztam, mint a gyermek, aki hallgat ugyan a szóra, hogy éget a tüzes kályha, de azért kísérletet tesz, hogy megérintse, megismerje..." ¹⁸² Az értelem próbálkozásának tanuja ez a levél, ugyanaz a jelenség, ami 1936-ban már kiáltozásokká fog torzulni. A személyiség szétesését az összehangzó értelem "varázssával" akarja megakadályozni. Így válik József Attila Bálint György szép megállapításával élve, az értelem vértanujává. "Amint betegsége fejlődött, úgy adta át fokozatosan a helyét a világosságot kereső kültő az iszonyodó gyermeknek, aki lassanként magára maradt, és már csak az ősi szorongások titkos magánnyelvén tudott szólni." ¹⁸³

A gyermekkori sérelmek, az egész életén végighuzódó szeretetlenség tragikus társtalansággal párosul - társadalmi vonatkozásban is - így jön létre az a pszichológiai szituáció, amikor a Nőhöz menekülést nem a vágy, hanem a "múszáj" motiválja. A szerelem a Nő, az ölelés lényegi funkcióját a legpregnánsabban a Jaj, majdnem.. című vers fogalmazza meg, egyben a motívumok gyakori előfordulását in-

dokolja is.

Jaj, majdnem szétfeszít a szerelem.

Jaj, majdnem összenyom a félelem.

Egy ölelésben, asszonyok,
kihalna meg velem?

Oly gyors a nyaram s lassu a telem -
az ős kockája kit mutat nekem?

A lesi-csősz idő elől
ki szállna el velem?

Csillagok rácsa csillog az egen:
ilyen pincébe tart az értelem!

A mindenséget, asszonyok,
ki vetné szét velem?

Arról, hogy mit jelentett ez a "muszáj" Flóra vonatko-
zásában már szóltunk. Hogy mit jelentett a vonzódás Gyöm-
rői Editnek, közismert.¹⁸⁴ Azt pedig, hogy mit jelentett
a személyiségét mindinkább elvesztő József Attilának, azt
az ekkor írott művek mutatják leginkább.

...Azt hittem, a mű reám eső részét
elvégeznem majd jobban sikerül,
ha hozzá térek haza

/Bocsássátok meg JAÖM II. 292./

A töredékben maradt vers bizonyítja, hogy a szerelem^{185A}
a hazatérés lehetőségét jelenti a költőnek. A legtragiku-
sabb bizonyíték a legutolsó ép József Attila-versszak, a-
hol is a legfájóbb hiányt éppen ez, a valakihez térés le-
hetőségének, a családnak a hiánya jelenti:

Szép a tavasz és szép a nyár is,
de szebb az ős s legszebb a tél,
annak ki tüzhelyet, családot
már végképp másoknak remél.

/Ime hát megjeltem hazámat JAÖM II. 242./

A viszonzatlanság, a beteljesületlenség motiválja az akkor írott szerelmes verseket. Nem a szerelmi költészetben jól ismert epekedő vágyakozás azonban a fő motívum. A szerelmi ostrom, a fentiek miatt már élet-halál kérdése. Így sajátos módon ezekben a versekben nem a szerelemkérés, hanem az átok válik közös motívummá.

Ne bántsát a gyenge nőt, ha már szeretted.

.....

Dobd le - a háta legyen újra görbe
lába csámpás, bujjon az álla szőrbe!
Bibiresók nőjjen a hasán!
Gyűrje a verset kapzsi tenyere.

/Ne bántsát JAÖM II. 172./

A kegyetlenül hangzó szavakban valóban több van, mint a lélek, a fájdalom kitörése, s az átok mágikus rontássá válik, ezt mutatja az első kidolgozás is:

Varázsold vissza. Háta legyen görbe

/JAÖM II. 414./

A Kritikai Kiadásban található egyik szövegváltozat a mágikus aktus rituáléjára is utal:

Fuss meztelen a szépnövésű, kedves
lányok ülésbe - illőket ölelgess!

/JAÖM II. 414./

A meztelenség a népszokások egy részének mágikus kötöttségeihez tartozik.

Gyakorlatilag beláthatatlan az olyan szokások mennyisége, amelyekben a meztelenség mint rituális kötöttség szerepel. Róheim Géza a meztelenséget védekező praktikaként tartja számon betegség vagy más veszedelem ellen, de ugyan-ő ki-mutatja szerepét a termékenység szertartásokban, s a szerelmi jóslatban is. Róheim a meztelenséget pszichoanalitikus módon a szüléssel, születéssel, mint alapvető fóbiá-

val hozza összefüggésbe. ¹⁸⁵ A Magány című versben az átok versszervező elem. Az Aki szeretni gyáva vagy, kegyetlen átkozódásaiban a "férfias szemérem" elrebbenésével az elpusztítás kényszere fogalmazódik meg:

Te rongy, aki szeretni gyáva vagy,
..fordított ringyó, ki a kötelesség
aranyát gyűjtöd élő nap alatt:
a gyermek rimánkodhat, hogy szeressék
én nem tehetem; elpusztítalak.

/JAÖM II. 164./

Az ekkor írott versekben a fenyegetés motivuma is nyomon követhető. /Majd megöregszel, Elmaradt ölelés miatt/ ¹⁸⁶ A Gyömrői-szerelem inspirálta versek egy részének zárószakaszában ott van a fő ok, mintegy ellenpólusként, a kívánt optimusként, s amely motiválja a ráolvasó átkozódást: a félelem, a szeretet hiánya.

Add kezembe a zárt világ kilincset,
könnyű kezedet - vár kinn a szabad.
Gyülekező hallottaimat inted szét,
szólj, s hizelegjen körül jó szavad.

/Aki szeretni gyáva vagy JAÖM II. 164./

...A kívánságát
észre se venném, ha szeretne.

/Mint a mezőn JAÖM II. 165./

...Magadban döntöd el! Én fájlalom,
hogy nem felelhetek, ha kérde: él-e?
Mert elfárad bennem a fájdalom,
elalszik, mint a gyermek, s én is véle.

/Majd megöregszel JAÖM II. 170./

...Ha nem ölelsz, falsz, engem vernek
a fák, a hegyek, a habok.

/Ha nem szorítsz JAÖM II. 185./

Hallja, míg él.
Azt tagadta meg, amit ér.
Elvonta puszta kénye végett

kivül-belül
menekülő élő elöl
a legutolsó menedéket.

/Nagyon fáj JAÖM II. 168./

Az említett költeményekben vagy teljes egészében, vagy implicit formában egy sajátos versszituáció bontakozik ki. A kívánt dolog /szeretet/ hiánya motiválja a lírai én megnyilatkozásait, amelyek a körülmények erejénél fogva /az el nem érhetőség, illetve a szükséges feltétel hiánya/ preventív jellegűvé válnak. Tehát a záró szakaszokban megjelenő menekülésvágy, a vasszélyeztetettség helyzete motiválja az átkot, mint az utolsó lehetőséget, amely a kényszer erejénél fogva, hivatott biztosítani a hiány megszűnését.

A versekből, életrajzi adatokból kibontott helyzetmodell jól ismert a vallásról, mágiáról, babonáról szóló szakirodalomban. A babonáról állapítja meg Buda Béla pszichológus: "...A saját egzisztencia feszült védelme, a lét görcsös elkötelezettsége huzódik meg a babonás vélekedések és cselekvések mögött. Olyan életszférákban eleven ez, amelyre a racionális, tudományos magyarázat szegényes, amelyben csak józan valószínűségek vannak, amelyekben nincs a reménységnek fogódzója, nincs a félelmes sejtésnek vigasza." 187

Hangsúlyoznunk kell, hogy alapvetően nem a "primitív-mentálite" téves felfogásáról van szó, hanem a világ diszsharmóniáját meghaladni nem tudó, ezért válságba kerülő személyiség kényszerű cselekvéséről. Arra pedig, hogy a szubjektum-objektum szabályozott viszonyának csődje a művelt és természettudományos képzettségű embereknel is milyen pótcselek-

vésekhez, mint biztosító hatás-mechanizmusokhoz vezet, arra a szociológiai vizsgálatokból ¹⁸⁸ jó néhány példát felhozhatnánk.

Megszünteti-e a babona, a mágia, a világ egységének hiányát? A mágikus cselekedetet végző egyén /vagy csoportok/ hite szerint az előírások /külsőségek, az elvégzés módja, sorrendje/ szigorú betartásával, szuggesztióval mintegy rákényszeríti akaratát a világra, azaz a megbomlott egységet az érdekének megfelelő módon visszaállítja. Ez a magyarázata - többek között - a szokások monotonitásának, ¹⁸⁹ illetve annak is, hogy az alkalomszerű tevékenység kudarcát nem a mágia elégtelenségeként értékelték, hanem a szabályok megsértéseként.

A mágikus aktust, tehát intenzív egyéni vagy közösségi szükség hozza létre. "A sikeres tevékenység biztosítékát jelentő elemi célképzetek transzcendálódása révén kialakulhat az erő transzcendens értelmezése, amely különböző mágikus aktusokban materializálódhat." ¹⁹⁰ Nyilvánvaló persze, hogy a különböző társadalmi meghatározottságban élő emberek esetében különbözik a motivációs bázis is, s a kiszolgáltatottság módja, relációi is mások. Maga a magatartásmodell azonban azonos a különféle megvalósulásban is. Az ember mágikus tevékenységét indukáló helyzetét is, s magát a mágiát elemzi Murányi Mihály tanulmányában: "...amit a kiszolgáltatottság illuzórikus kompenzációjának nevezünk, egyáltalán nem azonos a kiszolgáltatottság állapotának szubjektív visszatükrözésével, valamiféle tudatosításával, hanem olyan magatartást jelent, amelyben a kiszolgáltatottság és annak reális kiküszöbölési lehetőség híján működésbe lépő fiktív kompenzációja /ami egyszerűen az alapszükséglet fiktív kielégítési módja is/ tagolatlan egységet alkot, vagyis a tudatosítási folyamatban már nem egyszerűen a kiszolgáltatottság

ténye, hanem annak illuzórikus meghaladását lehetősége is
megjelenik." 191

A "transzszendés" erőbe, a szö erejébe vetett hitet mu-

tatja József Attila verseiben a gyémánt szegélykéres is:

"Mond, távozzon tőlem a feljelenés..." /gyémántkéres tettei/.

Természetesen az általam magánnyelvűnek tartott motívumokat,

versstruktúrákat nem tekintjük a technizációjelölésbe való

hitet letérképeződésnek, hanem a halál elől menekülő modern

ember végső "menedékének". Ilyen értelemben elemzettük a ma-

gikus helyzetmodelleket, a hirtelen párhuzamba a József Attila-1

tragikus életmodelleket. "Sokáig a verselés volt az a testi-

let, ahol a belső nyelvezet szövegű szövegű formába könyve-

zítette, kecskét közművész formálhatta. De végül is eljut

erre a pontra, ahol a kritikusokat már szorongásérzetűvé teszi, sőt

ezzen túl már a szöveg sem ad megkönnyebbülést, fölmentést, föl-

szabadulást." 192

Az eddigiekben az életre és a művek együtteséből ke-

konstruáltunk egy helyzetmodelleket, amelyre mint láttuk a re-

nyegzettség a jellemző. A következőkben erre keressük a je-

lent, milyen eszközökkel látta feloldani József Attila a

letkudarcát.

A végső eszköz, a szö erejébe vetett hitet mutatják a

gyönyörű-korcsak versei. Nemcsak a korcskodások jelzik a ki-

mondás, megnevezés magánnyelvű eszközét, bár nyilvánvaló, hogy

a koromló szöveg az élet, a magánnyelvű szövegű szövegű formát. 193

Az ekkor írott versekben mindegyik mondatban látható

az enyém, a mondat. A szöveg az enyém, amely hitet

szerez a betéjesülést, "a szöveg a hit" jelenti.

az a felidézése a megvalósulás vágyát szövegezi.

Nemcsak a lány
meleg öl csal, nemcsak a vágy,
de odataszít a muszáj is.
/Nagyon fáj/

...Te fuss vissza a szépnövésű, kedves
lányok ölébe, - oly illőt ölelgess,
ki kapkod, ful vágyad után,
mint zivatarban zengő jegénye.
/Ne bántsá/

S ha cirógatnál nagyon
mert öled helyén a tiszta úrt tartod:
dolgos ujjaid kösse le a gyom.
/Magány/

Az ölelés, az ölelkezés is jelen van szinte állandó jelleggel, vagy az elmaradt, ölelésként, vagy a megvalósulás vágyaként.

..Fönn aranykeretben
áll ifju képed, hozzá motyogod:
Nem öleltem meg, hiszen nem szerettem.
/Majd megöregszel/

..Egykor egy sejt a tengerben kikelt,
hadd jusson el már örökös öledhez.
/Aki szeretni gyáva vagy/

Hasonló szenvedéllyel, s szinte a kiírás kényszerével jelenik meg az ölelkezés az ekkor írt levelekben is. ¹⁹⁴ Az ölmotivum mintegy a szuggesztívó erejével versszervező elemként jelenik meg, s mint arra utaltunk már, az ekkor írott versek strukturájában a felidéződő boldog optimumot jelöli. A megnevezés a kimondás erejével idézi fel. A népszokások lélektani alapjairól írta Szendrey Zsigmond: "Nagy szerepet ját-

szik a szuggesztióba vetett hit, mert a szuggesztió mindig a kívánsággal analóg cselekvéshez kapcsolódik... a pusztá rágondolás még erősebbé válik ráimádkozással, ráénekléssel, átkozódással." ¹⁹⁵ A szuggesztivitás a standardizálódáson kívül a jelenség felidézési módját is mutatja. Rituális cselekedet, kellékek nélkül, csupán a szó mágikus erejében bízva hat a névmágia. "E hit szerint bizonyos dolgokat, eseményeket létre lehet hozni, meg lehet ismételni, meg lehet változtatni nevük vagy történetük megnevezése, elmondása, vagy egy kívánság kinyilvánítása által." ¹⁹⁶ A névmágia a Magány című költeményben a rituális ráolvasás, a rontó mágia erejével egyesül. A vershelyzet az utolsó részben fogalmazódik meg:

Mozdulatlan hanyatfekszem az ágyon,
látom a szemem, rám nézel vele.
Halj meg! Már olyan szótlanul kívánom,
hogy azt hihetném meghalok bele.

A költői kinyilatkoztatás mintegy manifestálja a mű rejtett lényegét is: a halálfelidézést, a rontó szándékot. A rákoncentráció szintjét a beleérzés mutatja, az utolsó két sor. Azt is észre kell vennünk, hogy ez a rövid felkiáltás kirobbanása mindannak, ami a versben korábban is benne volt, de csak a jelenségek szintjén.

Bogár lépjen nyitott szemedre. Zöldes
bársony-penész pihézzé melledet.
Nézz a magányba, melybe engem küldessz.
Fogad morzsold szét; fald föl nyelvedet.

Száraz homokként peregjen szét arcod,
a kedves. S ha cirógatnál nagyon,
mert űled helyén a tiszta űrt tartod:
dolgos ujjaid kösse le a gyom.

A költemény ezen része nem más, mint átkok felsorolása. A közös ezekben az, hogy az ősi és modern rendkívül szuggesztíven keveredik, s minden átok a halált nevezi meg másképp és másképp, az azonosító szó kimondása nélkül. Az átkok egymásutánisága, felsoroló, ráolvasó szerkezetet eredményez. A strukturális elem az átok, s az okozati összefüggést nem mutató elemek egymásutánisága emocionálisan fokozássá válik, s így jön létre a kompozíció. A kompozícióban az első emocionális kulminációs pont az átkok időleges megszakítása, ami viszont nem más, mint az irányultság tárgyának azonosítása:

Lásd, ez vagy, ez a fűrtelmes kívánság.

Ugyanez a szó, a kívánság tér vissza a másik ponton: "Már olyan szótlanul kívánom..."

A Magány című versben tehát a korszak káromkodó átkai egy strukturában összegződnek, s így válik ez a vers ősi modern ráolvasássá. A verselemek kompozíciós elemné összegződnek, s a kompozíciós elem pedig ritussá válik. Létrejön egy sajátos versállapot, amikor is a felsorolás, fokozás olyan alkotáspszichikai állapotot eredményez, ahol az intenzitás mintegy a cél elérését is hivatott biztosítani. Ezek alapján nevezhetjük a Magányt modern varázsséneknek, hisz az ősi mágikus varázslat sem más, mint intenzív élménye a kívánt cél elérésének. Az előbbieken felvázolt szerkezetet és vershelyzetet megfigyelhetjük ebben a rontó célzatu mágikus ráolvasásban:

"Orszarvu madár, mely Sigasigán lakik,
a lowana-fa tetején,
vág és vág,
letépi
az orról
a halántékról,
a torokról,
a csipőről,

a nyelvgyökérről,
a tarkóról,
a köldökről,
az ágyékről,
a veséről,
a belekről,
letépi a hust,
tépí állandóan. 197

Tamás Attila varázssének típusokat is elemző tanulmányában a felsorolás, fokozás funkciójáról a következőket állapítja meg: "...a szavak illetve szókapcsolatok hosszú felsorolását nem annyira vers logikai szerkezete igényli, hanem inkább ez is annak a célnak a szolgálatában áll, hogy az igéző a felsorolás közben minél jobban elszakadjon a jelenlegi pillanatnyi kötöttségeitől /mindenekelőtt ennek tudatától/, s ennek eredményeként minél jobban bele tudja magát élni valamely más helyzetbe, illetőleg helyzetekbe. Részben egy másik személyt a felsorolt cselekvések elvégzésére kényszeríteni, részben az említett cselekvéseket végrehajtani tudó /és kényszerítő illetve végrehajtó/ lény helyzetébe, s ily módon kilépjen önmagából - önmaga szűk partikularitásából." 198 Az elemzett kompozíciós elemek "modernségéről" írta a következőket: "Egyébként magában a felsorolásból adódó fokozásnak ez az illuzióvilág irrealitásába vivő szerepe is meg van mindmáig. Olyan kiemelkedő közismert példákra gondolhatunk itt, mint József Attila: Nagyon fáj, Eluard: Szabadság, Ady: A márciusi naphoz c. versei." 199

Természetesen hasonlóságról csak annyiban beszélhetünk, amennyiben eltekintünk a szemantikai megfeleltetésektől, s kizárólag a strukturális és funkcionális komponensekre szorítkozunk.

A Nagyon fáj esetében a vershelyzet ugyanaz, mint a Ma-

gányban: a kitaszítotttság állapota, s ezért a lehetetlen megkísértése. A versszituáció az emberi értelem felbomlását s a személyiség elvesztésének veszélyét ábrázolja különböző végletekben. A félelem a személyiség teljes "kitakarásában" jelentkezik, s az asszociatív képek ugyanezt az intimitás-fokot mutatják:

Ki szeret s párra nem találhat,
Oly hontalan,
mint amilyen gyámoltalan
a szükségét végző vadállat.

A kultúra
ugy hull le rólam, mint ruha
másról a boldog szerelemben.

Azt is látnunk kell, hogy a felfokozott intenzitású képek között az utolsó a költői lét teljes csődjét ²⁰⁰ mutatja:

De énnékem
pénzt hoz fájdalmas énnékem
s hozzám szegődik a gyalázat.

Az állapotleíró rész azonban nemcsak a tényszerű közlések-ből áll, hanem megjelenik az egyetlen lehetséges - így ábrázolja - menekülésmód is.:

Kívül-belül
leselkedő halál elől
/mint lugba riadt egérke/

amig hevülsz
az asszonyhoz úgy menekülsz,
hogy óvjon karja, öle, térde.

...És lásd, akad
nő, ki érti e szavakat,
de mégis ellökött magától.

Igy a költemény első logikai-szerkezeti része azzal exponálja magát a segítségkérést, hogy az önmegszólítások sorozatából kibomlik a tragikus helyzet képe; az emberi-költői lét veszélyeztetettsége, s a csak potenciálisan meglevő menekülési lehetőség. A felfokozott emocionális helyzetből pedig, mint egyetlen lehetőség, jelentkezik a szó erejével hatás. Sajátos, hogy nem a szenvedő lírai én fordul segítségért, hanem a köröttes világ élőlényei, akik azzal válnak lírai alannyá, hogy közös a szenvedésük, s így létrejön az egységes szenvedő világ szemben az elérhetetlennel. A pszichikailag intonáló versszituáció, s az ebből következő segítségkérés-sorozat együttese épp intenzitása révén mágikus cselekménnyé változik. A ráolvasó jellegű rész egységét az akarat-átvitelt kifejtő imperativuszon kívül az összefogó "Nagyon fáj" teremti meg. A felsorolás ritmusával a fokozó, összegző elemek a rituális jellegű extatikus átokba torokollnak:

Hallja mig él.

Azt tagadta amit, ér.

Elvonta pusztá kénye végett

Kívül-belül

menekülő élő elöl

a legutolsó menedéket.

/Nagyon fáj JAÖM II. 168./

A tragikus összeomlás krónikája ismert. "Hiába kísértette meg a lehetetlent" - írja utolsó levelében kezelőorvosának.

Hogy a legutolsó menedék lett volna Gyömrői Edit? Aligha. A "nem éjszaka álmodás" tünetei sokkal korábban ott vannak személyiségében, életmódjában. Bár a Flóra-szerелеmre érti Varga Ervin a következőket, úgy véljük, az előbbiekben

elemzett korszakra is igaz: "a szituáció akár reális is lehetne. Ha a szerelem reális lenne, akkor 'szerelmes' lenne és nem beteg. Szerelmesnek kell tehát lenni ehhez, hogy ne legyen beteg.." 201

Dolgozatunkban azt kívántuk bemutatni, hogy a mágikus elemek, a rituális varázlás mennyiben része József Attila költészetének, szellemiségének. Kimutatható, hogy az 1928-30. közötti periódusban megsaporodnak a folklór "utánzatu" alkotások, s költő szerepjátszásként - bár a szerep József Attilánál elkötelezett magatartásformát jelent - fordul az ősihez, a folklór mélységében megbúvó varázsszavakhoz, ráolvasásokhoz. Magatartásról van szó, mutatja az is, hogy esztétikai nézeteinek is alkotó elemévé válik. "A primitív ember szóerejébe vetett hitének idézete, s költemények varázssereje nem formai lelemény csupán és nem menekülés a társadalmi-tartelmi valóság elől..." - írja Horgas Béla. 202

Életének utolsó szakaszában megsaporodó varázs-versek pedig az emberi értelem feltétlen elsőségébe hívó ember értelmi-érzelmi tragédiájából fakadnak. "A szoros emberi összetartozás felelőssége és az életben maradás kötelessége felel a halál elfogadásával, kikerülhetetlenségével. A vádak végletesek, mert összefonódnak az önváddal, mert a tragédia kezdettől fogva elkerülhetetlen." - írja Levendel Julia a Gyermekké tettél című versről. 203

Varázsénekekről, varázló motívumokról írtunk a XX. századi magyar szellemiség egyik legtisztábban gondolkodójával, egyéniségével kapcsolatban. Nem állítottuk párhuzamba verseit a természeti népek varázló alkotásaival, nyilvánvaló okok miatt. Kapcsolatot véltünk azonban felfedezni az emberi szituációk között, amikor is az ember szembekerül a megbomlott világegésszel, s helyét az ellenséges világban meg akarja teremteni. A strukturális, funkcionális, kompozíciós elemek e-

lapján láttunk hasonlóságot. Hogy módszerünk helyes volt-e? Az ősi költészethez visszanyúló kompozíciós elemekről írja Tamás Attila: "Céljuk illetve funkciójuk már nyilvánvalóan nem az ősi hit ébrentartása - és mégsem tekinthetjük őket csökevénynek. Van ma is céljuk: az elemzett különös lélekállapotnak a megteremtése illetve a részvétel ebben a folyamatban." 204

Az átkozódó, segítségért rimázkodó költeményekben az ősi ember József Attilát láttuk.

József Attila folklórszemléletéhez

A folklór szót a folklorisztikai kutatások történetében sokféleképp értelmezték. ²⁰⁵ A mai szellemi életben is megfigyelhető az értelmezés ilyen anomáliája. A nem néprajzi jellegű írásokban találkozhatunk a folklórnak népköltészettel, a népdallal, a népszokásokkal való azonosításával. ²⁰⁶ Voigt Vilmos munkái nyomán dolgozatunkban a folklórt mint társadalmi tudatformát, kívánjuk definiálni. ²⁰⁷ Ilyen értelemben idesoroljuk a különböző művészi megismerési formákat is ²⁰⁸, tehát a népi eredetű műalkotásokat, de ugyanugy a népszokásokat, az erkölcsöt, szokásjogot is. Bizonyos disztinkciót kell alkalmaznunk a nép fogalom esetében is. A közhasználatu megfogalmazásban a népet gyakran azonosítjuk a nemzettel, az pedig szinte általános, hogy épp a történelmi fejlődés következtében a népen, a népköltészeten a parasztságot illetve annak kulturáját értjük. "...az osztálytársadalmak kétféle művészete közül a folklorisztika csupán az elávetett osztályok művészetével foglalkozik... voltaképpen folklórt csak a kizsákmányolt osztályok körében kereshetünk..." ²⁰⁹ - szükiti le Voigt Vilmos a folklór társadalmi osztálytartalmát. A kizsákmányolt osztály fogalmába viszont a kapitalizmus kezdete óta a munkásosztály is beletartozik. Természetesen beszélünk "munkás-folklórról" is, ebben az esetben viszont már a folklór megjelenési formáival van probléma. /Közösség-egyén viszonya, a mű keletkezése stb./ József Attila így ír a "népies" szóról: "Meg kellene gondolnia - ti. Tamási Áronnak - hogyha a Petőfi-Arany epigon-korszakban megállapodó uri társadalom csak a forradalomig élt is vissza a 'népies' elnevezéssel, azért ma is visszaélhetnek vele, bár más - 'völkisch' - értelemben. Azonkívül a népies kifejezés a 'falusias' szó értel-

mével tart rokonságot, de nem 'nép'-e az ipari munkásság is?" ²¹⁰ A problémát bonyolítja, hogy máskor a népen, a népköltészetben József Attila maga is parasztot, falust ért. /Vö.: Fiatalságunk és a népművészet, Új Magyar Föld és néptelen szavak/ Az is felmerülhet kérdésként, hogy költészetében a folklór identitású művek sokasága található, ellenben a "munkás-folklórnak" nincs nyoma vagy csak alig. ²¹¹

Dolgozatunkban az előbb felvetett kérdésekben csupán csak eligazodni kívánván, a folklór fogalmát a parasztság kulturájával azonosítjuk. Célunk a József Attila-i folklór-értelmezés, folklórorientáció elemzése.

Alapvető kérdés József Attila viszonya a faluhoz. Mint dolgozatunk első részében az elemzésekkel bizonyítani kívántuk, falu-képe a lágyság-keményység ellentétpárokkal jellemezhető. A versek képanyagából, hangulatából, nyelvi-akusztikai megformáltságából kivilágító szemléletét most motívumvizsgálattal egészítjük ki. A tanya, a falu szavak előfordulását különböző kontextusokban, s különböző hangulatu, strukturáju műalkotásokban vizsgáljuk.

..És lágy a tanya, langy az ól..

/Tiszazug II. 15./

A távolban bütykös vén hegyek,
mint elnehezült kezek tartogatják
az alkonyi tüzet,
a párolgó tanyát,
völgy kerek csöndjét, pihegő mohát.

/Téli éjszaka II. 94./

A tanyát a 'lág'y és a 'párolgó' jelek minősítik. Mindkét szó érzelmi, hangulati telítettséget hordoz. Utalmunk kell arra is, hogy mind a Téli éjszaka, mind a Tiszazug hasonló, elembertelenedett világot mutat be. Ebben a világban tehát a tanya sajátos, ellenképet jelöl, épp a lágyság következtében.

A tanya szóhoz tapadó érzelmekre, s bizonyos fokig tudati szférára utal a Mint a mezőn című vers is:

Mint a mezőn a kisfiút ha
eléri a vihar
s nincs tanya, anya, hova futna
kapkodott lábaival...

/JAÖM II. 165./

Láthatjuk, hogy a két szót /tanya, anya/ a nincs kapcsolja össze. A tanya ebben a versben azt a menedéket jelenti, amit a kisfiúnak az anya. Ugy véljük, ez a tény minősíti és magyarázza a tanya szóhoz kapcsolódó jelzőket. /A Határ című költeményben az anya-kisfia képzetet felidéző ház-ól fogalompárosításra a dolgozat első részében utalunk./

A falu motivumának vizsgálatakor hasonló szemléletre kell felfigyelnünk.

..Recseg az ég odvas falunkba,
csikorogva hordja halomba
tört águnkat,...

/Ákácokhoz II. 16./

Zörrenő fák közt pikkelylik az ut -
és gomolygón új korunk vénjei,
kik elhagyták az omladó falut.

/Határ II. 73./

Mindkét jelző /odvas, omladó/ a pusztulást asszociálja. Az Ákácok akácfái még megállnak, nem hajlonganak, a Határ című versben viszont az elvándorlók és a falu pusztulása között összefüggés van. A két szó érzelmileg színezett módon fejezi ki a falu halálraiteltségét, s ez egyben József Attila véleménye is. Ugyanezt mutatja a következő jelző:

Csendes kérébe kötött reggel,
zsömle-zizegősi világ,
porhanyó falucska, mondd el
a lágy kenyér dalát.

/Csendes kérébe II. 281./

A töredékben maradt vers magyarázza a fogalmi kötődést. A 'porhanyó', amely utal a föld porhanyosságára, különösen ebben a lágy zeneiségű szövegben motiválja az érzelmi kontaktust. Fogalmilag és hangulatilag hasonló a 'törékeny' jelző is, amely szintén kapcsolódik a falu szóhoz.

..Törékeny falvak reccsennek össze,
mint tócsán gyöngye jég...

/A város peremén II. 82./

És az országban a törékeny falvak
- anyám ott született -
az eleven jog tájáról lehulltak;
/Levegőt II. 179./

Az első versben a törékenységet, a pusztulásra ítéltetést különösen plastikusan fejezi ki a jég-hasonlat hangutánzó szava, a reccsen. A Levegőt-ben a biztos halált a sovány levelek pusztulása, nyomora idézi fel. A faluhoz kötődést az anya megjelenítésével jön létre, s mintegy igazolódik. /"anyám ott született"/ Szőke György²¹² megállapítása, hogy a 'törékeny' jelző csak az anya és a falu szavakhoz kapcsolódik.

József Attila szemléletét mutatja egy másik motívum alkalmazása is. A 'zsupptetőt' gyakran használja mintegy a falu metonimiájaként. A zsup, ez a csépelet szalmából készített tető, minden előfordulásakor a szegénységet sugallja:

Hümmögőn áhitgat a nép
s házacsákák gondolkodnak, im

zsupnjának zsiros süvegét
lehuzza ablakára mind.

/Tiszazug II. 15./

..borostás állal komorul a zsupp..

/Betlehem II. 18./

..Szeleket, melyek uri passzióból
a begyűjtött kis szénát szétszedik,
s a süllyedt falun fölkapják a hóból
Dózsa népének zsuppfedeleit.

/Ady emlékezete II. 24./

Az Adyt idéző vers jellegzetes Adys szóhasználatával /uri passzió, Dózsa népe/ a hü tanítvány hitével védi a nagy elődöt. A 'süllyedt falu' azonban már József Attila-i, s a jelző a fentiekben elemzett pusztulást kifejező szavak sorába tartozik. A zsupfedél a házakra vonatkozik, de végsősoron az ilyen megfogalmazásban magát a falut jelenti.

..Az orvos szerint százhusz milliónek

nem jut egy falat kenyér

Ama százhusz millióban, mely a

hold-zsupp fűdte ólban

rongyaiba váj..

/Invokáció II. 76./

A zsuptetők, a templom tornya,
a hóba ejtve, hóba szórva,
mint a bárányok ürüléke,
feketéllik a messzeségbe.

/A pipafüst lenyul II. 279./

Az Invokáció Internacionálét is idéző hangjába a nyomernak ilyen rajza beleillik, főleg, hogy ez a szegényes tető sincs meg. /Ld. hold-zsupp/ A türedékben maradt A pipafüst lenyul című versben a falu szétszórtsága jelenik meg a

groteszk hasonlat kifejező erejével.

A tanya, a falu, a zsup motívumok vizsgálata a József Attila-i féltő gondot mutatja. A falut minősítő jelzők a szétesésről, pusztulásról tanuskodnak, a zsup a szegénységet intonálja minden előfordulásában. A motívumvizsgálatból leszűrhető következtetések indokolják a falu világának zord ábrázolását is, hisz a féltést, a falu pusztulása miatt érzett aggodalmat kell felmutatnunk, mint szemléletű eredőt. Az érzelmi kötődést, amely így többszöri előfordulásával eszmeivé válik, a tanya, falu-anyanya motívum-korreláció verifikálja.

József Attila falu-szemléletének másik aspektusát látjuk elméleti írásaiban. A Fábrián Dániellel közösen írt *Ki a faluba!* című röpirata szemléletű alakulásának fontos mozzanatait mutatja. A röpiratnak az életműben elfoglalt helye megnyugtató módon a szakirodalomban mindez ideig nem tisztázott. Az értékelések elenyésző száma is azt a nézetet tükrözi, amely szerint az írás egyértelműen visszalépés, eltévelyedés. "József Attilának a Bartha Miklós Társasággal és a Bajcsy-Zsilinszky Endrével való - 1929. tavaszától 1930. őszéig tartó - másfél éves alkotói és műhelykapcsolata megtorpanásnak, sőt visszalépésnek tekinthető." - írja M. Pásztor József. ²¹³ A Kritikai Kiadás értékelése már árnyaltabb képet ad: "Kétségtelen, hogy a 'Ki a faluba!' József Attila Bartha Miklós Társaság-beli korszakának legszélsőségesebb terméke. Igaz, lelni benne sok előremutató, demokratikus gondolatot, egészében is a népért aggodó költő megnyilvánulása; de valóban át van itatva a kor fajvédő-- radikális frazeológiájának elemeivel, s tele van - önmaga által is rövid idő múlva tévesnek felismert - tanításokkal" ²¹⁴

Dolgozatunknak nem lehet célja, hogy a Bartha Miklós Társaság tevékenységének értékelését adja, érdemes azonban néhány gondolatot kiemelni, amely az inkriminált iratban

valóban előremutató. A röpirat keletkezési körülményei ismertek. Fábián Dániel szerint is fő vonalaiban József Attilától származik. Ez idő tájt /1930 tavaszán/ már kapcsolatban állt a szlovákiai Sarló-mozgalommal, amelynek tevékenységéhez hozzátartozott a néprajzi gyűjtés is. Így ír erről Szalatnai Rezső: "József Attila pedig Fábián Dánieltől megkapta a Sarló kiadványait, a Mi lapunkat, a Sarló kézirát gyanánt kiadott híres röpiratait, a Vetést.." ²¹⁵ Majd pedig a Ki a faluba! keletkezéséről a következőképp szól: "Ez a röpirat, a Sarló röpiratainak hatására a falusi magyar nép felé irányítja a magyar főiskolások figyelmét." Fábián Dániel visszaemlékezésében így értékeli a regősmozgalom hatását: "Ez a mozgalom csak kis részben ígérhetett tudományos néprajzi vagy népzenei eredményeket. Értéke és jelentősége abban állott, hogy a fiatal magyar értelmiség figyelmét a falu felé terelte, és ott kereste a fiatalság életindító benyomásait és tapasztalatait." ²¹⁶ A szellemi kapcsolatra a kiáltvány szövege is utal egyhelyütt: "A derű és a szivesség, amellyel lelketek e regősiáratban, falunézőben gazdagodott, keserű tapasztalatokkal mélyül és nehezedik." /JAÖM III. 201./

A parasztság, a paraszti kultúra jelentőségéről így szól a röpirat: "Ki hazudtolná meg, hogy derék iparosaink, püffedt polgáraink, nyugati tudomány tudósaink ma svábul esküdnének Pusztaszeren is, ha a magyar paraszt káromkodva és köpködve bár, meg nem őrizte volna életünket." /JAÖM III. 198./ Bár a visszhang ²¹⁷ vitatja az állítás igazát, azonban könnyen belátható, hogy a szellemi és itt nem kisebb egyéniség, mint Külcsey, aki hasonlóan látja a "köznépi énekek" jelentőségét. A felhívás anticipálja későbbi tanulmányainak, cikkeinek néhány gondolatát is. Nem vitatható ugyanis az értelmiség, a "nadrágos emberek" és a falu szegény rétege közötti társadalmi szakadék. Az pedig, hogy nem

felülről, felszínes módon kell a néphez viszonyulni, többször is visszatér. Kodály, Dosztojevszkij szavait idézi, de kicsit kihalljuk belőle Csehov elrettentő intését is. A felhívás eszmei korrektségére vall, hogy a falukutatás célját nem valami sosem volt értékek fellelésében jelöli meg, hanem a parasztság életének, kulturájának és nyomorának tényező megismerésében. "De a nyomortanyák községe éppugy érdekelné, éppen olyan fontos, mint a módosabb vidék. Megtudjátok, hogy hányfele jár a család a kenyere után. Megtudjátok, hogy mit esznek, hogy miféle a falvak "ősegeszsége", mekkora a gyermekhalandóság, hogy olvasnak-e, mennyire művelt.." /JAÖM III. 2ol./ A röpirat a valós kép megismerését szolgálja, elutasítja a romantikus falufelfogást az ősegeszségről, a természeti harmóniáról. A falu-versekben ugyanezt a felfogást láttuk. Utalmunk kell arra is, hogy a romantikus és sokszor művi falu-város ellentétet - mint más írásaiban is - elveti. /Ld. Új Szellemi Front, Fiatalságunk és a népművészet/ "Leltek falvakra, amelyek mint a néprajzi gyűjtemények és falvakra, amelyek mint a városok, természetesen mint a városok nyomornegyedei. Rongyokat viselnek, daluk sincs, embertelenül élnek." /JAÖM III. 2ol./

Az írás jelentőségének taglalásakor arról sem feledkezhetünk el, hogy a regősjáratok célja a falu életének megismerésén túl a szellemi, tárgyi, kulturális értékek gyűjtése. Érdekes ebből a szempontból szemügyre venni a kérdőívet. Fábrián Dániel írja: "A másik nagy baj abban nyilvánult meg, hogy nem is értettünk a gyűjtés módszereihez. Attila jól ismerte az addigi néprajzgyűjteményeket, de maga soha sem foglalkozott ilyennel." ²¹⁸ A gyűjtési szempontok mégis tájékozottságra vallanak. A folklórjellegű műfajok felsorolásán túl felhívja a figyelmet² fonetikai lejegyzés fontosságára, a gyűjtés elengedhetetlen adataira. ²¹⁹ /"Ki, hol, hány éves mondta a mesét stb."/ Ugyancsak azt mutatják a

következő, kiemelt szempontok: "Külön meg kell figyelni a városból hozott dalok elváltozásait és elnépiesedését. /Eltérő szövegek feljegyzése/...Az ültözködés módja, társadalmi rétegek, esetleg foglalkozás szerint..." /JAÖM III. 203./

Természetesen a röpirat valóban tartalmaz olyan megnevezéseket, amelyekkel a későbbiekben nem találkozunk, így a faj, fejta fogalmakkal. Az is nyilvánvaló, hogy téves a következő kiemelt megállapítás: "hazánkban ma minden társadalmi és gazdasági kérdés: parasztkérdés." Mindezek ellenére úgy véljük, a röpirat fontos helyet foglal el József Attila szellemiségében, annál is inkább, mivel alapvető kérdésekben nem mutat "szellemi eltévelyedést". A valóban vitatható állításokat pedig maga is meghaladottnak tartotta a későbbiekben.

Falu-szemléletének lényeges eleme, mint azt már jeleztük is, a parasztságnak, mint osztálynak differenciált szemlélete. A Szabó Dezső-féle parasztság fogalmat így utasítja el: "...Maradt a 'parasztság', vagyis a falusi burzsoázia és a mezőgazdasági proletárság 'szintézise'." ²²⁰ A Tamási Áron-elbeszélésekről szóló kritikájában József Attila ezt a mindent egybeemelő szemléletet hányja az író szemére: "Nem az a baj, hogy ezek a serdülő fiatalok nem a mezőgazdasági proletariátushoz tartozóak, hanem hogy olyanok a könyv szerint nincsenek is." ²²¹ Sárközi György ²²² valóban némileg leegyszerűsítő polgár-paraszt felfogását ugyanezen szempontból utasítja el az Új Szellemi Front című, a népi írókról szóló írásában: "...Az osztálykülönbségeket és ellentéteket szépen leegyszerűsíti városra és falura. Nem tudná, hogy a különböző és ellentétes érdekek a falu határain belül csak úgy működnek, mint a városban?" ²²³

József Attila saját népfelfogását, parasztság-szemléletét, elhatárolva az un. új népiesektől, a legpregnansabban a Van-e szociológiai indoklatsága az új népies iránynak?

című írásában fejti ki. "Ma ez az új népies nem nevezhető 'népiesnek', mégpedig éppen azért nem, mert a Petőfi korabeli népies politikai szemléletet vallja alapul." ²²⁴ Következtetéseiben szigorú logikával tárja fel a fogalom pontatlanságát, korszerűtlenségét. "A nemesi társadalom helyére azóta a polgári társadalmi rend lépett. Ebben a rendszerben a nép fogalma teljesen romantikussá vált, azt mondhatjuk róla, hogy érzelmi hagyomány."

Miben összegezhető tehát József Attila falu-, népszemlélete? Idézzük Bálint Györgynek a Külvárosi éj című kötetről szóló megállapítását: "Ez persze nem az a bizonyos unalomig ismert 'népiesség'. /Különbözik is a nép soha-sem lehet 'népies', József verseiből pedig a nép szól a maga hangján./ Ezekben a népies és nem 'népies' versekben József Attila magyar formákhoz tér vissza és ezen a formanyelven keresztül modernet mond, sőt ha kell, még elvont is tud lenni /néha talán túl elvont/." ²²⁵ Bálint György megállapításához közelít Forgács Lászlónak az értékelése: "József Attila művészi és bölcséleti szintézisét az jellemzi, hogy ezt a törekvést is teljesebben, következetesebben vállalja, mint maguk a népi írók, mert ő nem véli alapvetőnek a falu és a város ellentétét; az ő szemében a hetalmon lévő és az elnyomottak ellentéte a végső társadalmi kollízió, amely magában foglalja a dolgozó parasztság antifeudális törekvéseit is." ²²⁶

Forgács László az előbbiekben idézett megállapítása tartalmazza József Attila parasztság-, népfelfogásának lényegét. Vitatható azonban eszmeileg is az a kitétel, amely alapján elkülöníti költőnket a népiesektől: "A művész állásfoglalását az jellemzi, hogy megérti és vállalja a parasztság baját, de nem azonosul életérzésével; látása nem paraszti elfogultságú; ezért nem kell osztoznia a népi írók illúzióiban, előítéleteiben; s ezért nem kell a népet védelmeznie, ennek fonák tudatát is igazolnia... A parasztság antifeudá-

lis érdekeit nem lehet következetesen védelmezni az érdekeire nem eszmélő parasztsággal azonosulva." 227

József Attila azonosul a néppel, vállalja annak baját, társadalmi gondját, ezt láttuk a falu-versekben. Az azonosulásra példa, a bár elsősorban még szerepjáték jellegű, mégis társadalmi indulatokat, progresszív gondolatokat megszólaltató szegényember-versek közül nem egy. Az osztályharcos paraszti vágyak fogalmazódnak meg - igaz sajátos formában - a Regőssének, az Áradat átkaiban. A népszokások mögül felsejlik a társadalmi háttér, a magyar falu nyomora, az elnyomott indulatok. /Betlehem, Regőssének/ Vajon megfigyelhető-e ezekben a művekben a paraszti önáltatás? Hisz még Illyés Gyulának, a szellemiséget, s a parasztságot igazán ismerő költőnek is csattanós választ ad az egyke-kérdésben. 228

József Attila népe, mint az előzőekben már bizonyítottuk, a legszegényebb, elnyomott rétegeket érti, tehát nem beszél általánosságban a paraszti osztályról épp marxista műveltségének köszönhetően. Az azonosulásra a már felsorolt bizonyítékokon túl költeményeiből hozhatunk példákat.

Ugy kellessz, mint parasztnak a föld,
a csendes eső és a tiszta nap.

...Ugy kellessz nekem, Flóra, mint falun
villanyfény, kőház, iskolák, kutak -
mint gyermeknek játék, oltalom,
munkásoknak emberi öntudat...

/Már két milliárd II. 198./

A halált megváltó szerelem fontosságát fejezik ki ezek a hasonlatok. Csak aki belülről értette a parasztot és a falut, az láthatta, mit jelentett az áhitott föld, mennyire ki volt szolgáltatva az időjárás kényére-kedvére. A második hasonlatból különösen látszik a fontosság, hisz olyan fogalom-párokkal áll mellérendelésben, mint a József Attila

költészetében meghatározó érvényű gyermek-játék, munkás-ön-tudat.

Az azonosulás szemléleti premisszája más módon is kife-
jeződik a versekben.

Ruhát kaptam és könyvet adtam
a parasztnak és a munkásnak.

/Végül I. 286./

Az Összegző szándéku Végül-ben a paraszt és a munkás egymás
mellett jelenik meg, jelen esetben a "könyvet adtam" kap-
csolja össze őket. Erre a jelenségre először a Kiáltunk Is-
tenhez egyik fogalmazványában, tehát már 1923-ból, figyel-
hetünk fel:

Lélekbajtárs a szándékolásban,
kormos mozdonyok sikításával.
Az eke nyomán kiforduló földek
Meg a csákányok tompe dobajában

/JAÖM I. 400./

Az agitativ jellegű, második személyhez szóló versekben
/Mondd, mit érlel, A tőkések hasznáról/ megjelennek a külön-
böző társadalmi rétegek felsorolásban. Itt is megfigyelhe-
tő az előbbi "mellérendelés".

Öblits benzinben selymeket;
Szedd guggolva a vörös hagymát;
Ölj kecskét, amely rád mekeg;
Jól szabj, hogy álljon jól a nadrág..
/A tőkések hasznáról II. 92./

- Ide, aki földet szántott!
Ide, aki traktort gyártott!
Segítsetek, proletárok!
Zug a buza!

/Buza II. 80./

A Buza című versben, amelynek agitativ jellege nyilvánvaló, a földet szántó parasztek, s a traktort gyártó munkást a többesszámu ige, a segitsetek fogja össze, mintegy intencionálva, hogy az ellenség is közös. Sokat idézett sorok az Ars poeticából:

Én nem fogom be pörös számat
A tudásnak teszek panaszt.
Rám tekint, pártfogón, e század:
rám gondol, szántván a paraszt;

engem sejdít a munkás teste
két merev mozdulat között..

/JAÖM II. 211./

A kitaszítottakat képviselő suhanc mellett a parasztság a munkásság mint társadalmi osztály együtt jelentkezik. Lényeges a kettőspont szerepe, ugyanis a paraszt és a munkás cselekedete így válik pártfogássá. Láthatjuk a kettősség ars poetika-jelleggel fogalmazódik meg itt. Azt is megfigyelhetjük, hogy a jelenség több tagu, ismétlődő felsorolásban ugyanezt a szabályosságot mutatja:

Kapkod, nyul, ahová ér,
csűrért, gyárért, boglyáért
hétórai munkáért,...

/Tömeg II. 31./

Mint az izmok, ha dolgozik az ember,
reszel, kalapál, vályogot vet, és,
ugy pattant, ugy feszült, ugy ernyedett el
minden hullám és minden mozdulás.

/A Dunánál II. 151./

A Tömeg leírásában a jelszószerű, vágyakat kifejező szavak közbeékelődve, de "szabályosan" követik egymást. A csűr,

boglya evidens módon a paraszti munkára vonatkozik, míg a gyár, a hétérai munka a munkásokra. A Dunánál idézett szép hasonlatában a hullámok mozgása által asszociált munka előbb a munkás-, majd a paraszt tevékenységében jelenik meg.

A fentiekben egy feltűnő szabályosságra utaltunk. Hogy véletlen volna? Az aránylag nagyszámú előfordulás és a szabályos ismétlődés ezt az esetet, úgy véljük, kizárja. Költői megszokás, alkotási módszer lenne? Nem tartjuk valószínűnek. Nem egy motívum ismétlődéséről van szó - amire egyébként József Attila költészetéből több példát is lehet hozni - hanem, megítélésünk szerint, tudatos eljárásról. A munkás-paraszt egymásmelletti séget József Attila szemléletének vetületeként értékeljük. Az "egész népben" való gondolkodás szemléletes példáját látjuk a jelenségben. A különböző társadalmi osztályokat összefogja a különbözőségében is közös sors, az elnyomatás és a közös jövő. A "társadalmi kérdésekben a tudományos szocializmus logikáját" követő költő esetében ez a szemléleti alap, amelyről kiindulva megítélhetjük a folklórhoz való viszonyát.

Az előbbieket szellemében értelmezendő a népművészet-proletár művészet kapcsolatáról írottak: "A proletárművészet őseit a népművészetben látja, hiszen a népművészet hagyományosan kollektív." ²²⁹ Ez a magyarázata a folklór adaptációknak is. Hisz akár a népszokásokról, akár az átok-versekről van szó, láthattuk, József Attila a folklórelemeket - tehát a szokásokat, a tudatformát - csak vázként használja fel, s a stilizációkban, s az agitativ jellegű versekben ugyan eltérő módon, de sajátos mondanivalót szólaltat meg. A szemlélet kialakulásáról idézzük Bóka László véleményét: "...tudatosan kísérletezik, s éppúgy nem akar szabadvers-író lenni, mint ahogy nem akar új népiességet fundálni." ²³⁰ A népköltészethez való viszonyáról így ír Bóka: "A népköltészet forrásától viszont sohasem szakadt el, sőt e téren bi-

zonyos elmélyülés jellemzi költészetét: először visszatér a magyar költészethez.... Ennek az utnak második állomása... már a műköltészetben alkalmazza azt, amit a népköltészettől tanult, stilizálás nélkül." ²³¹ Alapvetően igaznak és döntőnek érezzük Bóka summázó jellegű kijelentését is: "Népi hangu verseiben azt tudja kifejezni, hogy népen az ő korában már nem a parasztságot értjük kizárólag, hanem a dolgozó osztályokat." ²³² Ugy véljük, ez egyben József Attila folklórszemléletének lényege is.

A folklór fogantatású versek száma költészetében csak becsülhető. Könnyű dolgunk van abban az esetben, ha az egész műalkotás valamely folklórmotívumra épül. /Vö.: Szegényember balladája, Betlehemi királyok, Regósének stb./ Nehezebb a helyzetünk, ha a folklór csak motívumokban, szokástöredékekben jelentkezik. Különösen komoly akadályokba ütközik az azonosítás, ha már az önálló, mintegy népdalparafrazisként születő műalkotásokban keressük az eredeti dallamot, ritmust. Ugy véljük, ez csak nagy hibaszázalékkal vagy a véletlen közreműködésével végezhető el. Egyetlen példa csak: A Kanászbán nem nehéz felismerni a kanásznóták ritmikáját, ütemét. A verstani képlete is ismert. Ugyanakkor az ugyanilyen vagy hasonló nóták száma épp a variálódás, s a romlás következtében elméletileg végtelen. ²³³ Azoknak a daloknak a száma, amelyeket József Attila ismerhetett, s így forrásként számbajöhetnek valószínűleg tekintélyes nagyságrendet tenne ki. Problémaként azonban az is felmerülhet, hogy az adott dal melyik variációjáról van szó.

Dolgozatunkkal e célnak nem kívántunk megfelelni. Megítélésünk szerint ez a torzítás veszélye nélkül nem végezhető el. Nem látjuk célravezetőnek ezt a felfogást sem, amely az egyes műalkotásokban feltétlen eredendő forrásokat keres, s így a klasszikus kultúrában kutatja azokat. ²³⁴

József Attila folklórszemléletét szeretnénk volna munkánkkal néhány aspektusból megvilágítani. Tettük ezt abból a meggyőződésből kiindulva, hogy a népi kultúra, a folklór e nagy költő műveiben sokkal többet jelent, mintsem emlékek, dallamok, ritmusok felidéződését. Szemléletté válnak a "néphalladák elnyomott dünyögőinek" szavai, a modern világban magára maradó ember ősi varázscselekményei, varásgigéi. Szemléletről tanuskodnak a tudományos igényű írott publicisztikai írások, amelyekben folklórról, motívumokról van szó. S végezetül az is szemléletre vall, ahogy költőnk a parasztsághoz, ehhez az évszázadokon keresztül elnyomott, primitívságban tartott osztályhoz viszonyul, amely ennek ellenére felül nem mulható értékeket hozott létre. Így fogalmazza ezt József Attila a Magyar Mű és Labanc Szemle című írásában: "Tény az, hogy egymagában egyetlen műköltő sem kelhet versenyre a népköltészettel.."

Íme a folklórszemlélet.

Jegyzetek

1. Sőtér István: Az ember és műve Bp. 1971. 154-157. l.
2. Pl. Kölcsey: Csolnokon, Berzsenyi: Balaton stb.
Nem beszélve természetesen Dömötör Jánosról, Kompolthy Tivédarról, Szabolcska Mihályról stb.
3. Babits Mihály: Népköltészet
Idézi: Tamás Attila: A költői világképek fejlődése
Arany Jánostól József Attiláig
Bp. 1964. 106. l.
4. Az interjú: Brassói Lapok 1936. július 5.
Ujra közölve: Élet és Irodalom 1965. április 10. 5. l.
5. Az Új Szellemi Front egyes íróinak bírálatáról van szó.
József Attila: Új Szellemi Front
József Attila Összes Művei /a továbbiakban:
JAÖM/ III. 163.
6. Péter László: József Attila és a népköltészet
Etnographia 1958. 3. sz. 459.
/a továbbiakban: Ethn./
7. Szabolcsi Miklós: Fiatal életek indulója Bp. 1963.
Az öcsödi élményekről: 61-79. l.
8. Szabolcsi: i. m. 77-78. l.
9. Szabolcsi: i. m. 68.
10. Így ezt József Attila sajátos képalkotásának tartjuk.
Tamás Attila: Kalevala-hatást lát itt.
Tamás Attila: Miért épp a Medvetánc lett kötet címadóvá
Tiszatáj 1967. 1151. l.
11. Saitos Gyula: József Attila Makón Bp. 1964. 82. l.
12. Szabolcsi: i. m. 305. l.
13. Gondos Ernő: Az Éhség helye József Attila költészetében
Kortárs 1958. augusztus 272. l.

14. Szabolcsi: i.m. 299. 1.
15. Mint legvalószínűtlenebb, elképzelhető egy harmadik értelmezés is. Némely vidékeken ismert volt az a szokás, ha a vihar a határban érte az embereket, azok leszurtak egy karót, s ahhoz térdelve imádkoztak a baj elhárításáért.
16. Vö.: Ady Endre: Ugar-versek: Hortobágy poétája, A magyar Ugaron, A lelkek temetője, A Tisza-parton
17. A magyar fajról: Ady Endre: A kürtösök szava, A farkok cirkusza, Nekünk Mohács kell
18. Erről Vágó Márta ír.
Vágó Márta: József Attila Bp. 1978. 98. 103. 1.
19. Pilinszky János: Kráter Bp. 1976. 69. 1.
20. Gondolunk itt az ilyen típusú parasztsufelőra: A paraszt, ha megdöglött a disznaja, hívott állatorvost, ha azonban a gyereke volt beteg, nem fordult orvoshoz.
21. Móricz Zsigmond: Tiszazugi méregkeverők
22. Zappe László: A szemléletől a világnézetig
IT 1970. 4. sz. 871. 1.
23. A József Attila-i metaforák síkváltását Hankiss Elemér elemezte.
Hankiss Elemér: A népdaltól az abszurd drámáig Bp. 1969.
24. Eperjessy Kálmán: A magyar falu története Bp. 1966. 54. 1.
25. Szabolcsi Miklós: Költészet és korszerűség
Bp. 1959. 98. 1.
26. Kiss Tamás: Holt vidék Alföld 1969. 4. sz. 58. 1.
27. Vö.: Petőfi Sándor: Puszta télen, Kutyakaparó stb.
28. Tanulmányok a műelemzés köréből Bp. 1978.
Szappanos Balázs: A lírai vers elemzésének módszere 65. 1.

29. Szabolcsi Miklós: Fiatal életek indulója 120. 1.
30. Voigt Vilmos: A folklór esztétikájához
Bp. 1972. 164. 1.
31. A kontaktusra csak egyetlen példa: A históriás énekek kezdő formulája az énekmondó, a vásári történetek révén jutott el az újabb stílusú népballadáig, ahol már elvesztette korábbi "kikiáltó" jellegét, s figyelemfelhívó, énekkezdő motivummá vált.
32. Ortutay Gyula: Halhatatlan népköltészet Bp. 1966. 325. 1.
33. Voigt Vilmos munkái alapján nevezzük hivatásos művészeknek, megkülönböztetésül a folklórtól.
Igy: Voigt V.: A folklór esztétikájához 172-185. 1.
34. Voigt V. elnevezése. Voigt: i.m. 171. 1.
35. Malinowski meghatározása.
Idézi: Dömötör Tekla: A népszokások költészete
Bp. 1974. 16. 1.
36. Dömötör: i.m. 19. 1.
37. Sebestyén Gyula: A regösök Bp. 1902.
38. Gunda Béla: József Attila és a néprajz
Ethn. LXVIII. 635. 1.
39. A szokást monografikusan Sebestyén Gyula dolgozta fel.
40. Róheim Géza: Magyar néphit és népszokások
Bp. é. n. 224. 1. /a kiemelés tőlem/
41. Varga Domokos: József Attila és a magyar Kalevala
Kortárs 1967. április 655. 1.
42. Erre nézve ld. Dömötör T.: i.m. 97. 1.
A ritusének... "szívesen ragaszkodik a már értelmét veszített költői képekhez is, mert csak a hagyomány fenntartása biztosíthatja a varázslás sikerét."
43. Vö: a szerelmi jósló szokások: András-nap, Luca-nap, szenteste stb.
44. Sebestyén Gyula: A regösök 16. 1.

45. Róheim: i.m. 219, 220. 1.
46. Szabolcsi Miklós: Érik a fény Bp. 1978. 356. 1.
47. Dömötör Tekla: Magyar népszokások Bp. 1977. 17. 1.
48. Bálint Sándor: Karácsony, húsvét, pünkösd
Bp. 1973. 20, 81. 1.
49. Dömötör Tekla: Naptári ünnepek - népi színjátszás
Bp. 1964. 173. 1.
50. Új Testamentum /ford.: Károli Gáspár/ Bp. 1970.
Máté 2; 1 /3. 1./
51. Bencke Lóránt: József Attila: Betlehemi királyok
Literatura 1977. 1. sz. 125. 1.
A szerecseny szó a szaracén népi félreértelmezése.
52. Az ének a Biblia megfelelő helyére mutat: "És hirtelenséggel jelenék az angyallal mennyei seregek sokasága, akik az Istent dicsérik és ezt mondják vala: Dicsőség a magasságos mennyekbe az istennek, és e földön béke, és az emberekhez jó akarat.
/Lukács 2; 13, 14/
53. A csillaggal való járásról: Dömötör: Naptári ünnepek
A képét is közli.
54. Bencke: i.m. 124. 1.
55. Bencke: i.m. 125. 1.
56. Sz. A. Tokarjev: Vallás és történelem Bp. 1966.
57. Gondoljunk csak a népmesék vándorló kisebbik fiujára, aki szintén így érzékelteti a távolságot, hogy az elemózsia fogyását, a lábbeli foszlását említi.
58. Megunk éppen Kiszomboron gyűjtöttünk ilyet. A játékban a feketére mázolt török /igy nevezik ezt a szereplőt/ érthetetlen /latin/ szöveget mondott, s feketére festett kezével mindenkit, s mindent összefogdosott. Nyilvánvaló tehát a funkciója, a tréfacsinálás, a mulattatás.

59. Levendel Julia - Horgas Béla: Szellem és a szerelem
Bp. 1970. 114. 1.
60. A vers néhány motívumát értelmezi Szabolcsi Miklós.
Szabolcsi Miklós: Érik a fény 701, 708, 711. 1.
61. Németh Andor varázsigékről ír.
Németh Andor: Szélén behajtva Bp. 1973. 297. 1.
62. Bencze: i.m. 124. 1.
63. Vö.: Az ilyen megnevezéseket: Boldogasszony, Boldog
Szent Erzsébet stb.
64. Ugyanez a technika, a szándék figyelhető meg a Klári-
sokban is.
65. A "gőzlés" mint pótszelekvés, az értelem hiánya jele-
nik meg: Hazám, Ars poetika, Ós patkány terjeszt kórt
stb.
66. Vizi Albert: Vásárhelyen
József Attila Balékkönyv Bp. 1957. 235. 1.
67. Balogh László: József Attila Bp. 1970. 109-116. 1.
68. Szabolcsi Bence: József Attila "dallamai"
Bp. 1972. 190-192. 1.
69. Tamás Attila: Miért épp a Medvetánc lett kötetcímadó-
vá? 1148.1.
70. Tamás Attila: i.m. 1150. 1.
71. Balogh: i.m. 146-149. 1.
72. Levendel Julia: Gyermekké tettél Kritika 1970. 3. sz.
Vö.: Levendel-Horgas: "Hiába voltam jó, és hiába vol-
tam rossz" Bűn és büntudat József Attila köl-
tészében Világosság 1971. 8-9. sz. 499. 1.
73. Voigt: i.m. 255. 1.
74. Dömötör: Magyar népszokások 64. 1.
75. Dömötör: Népszokások költészete 223. 1.
76. Ennek értelmében nem tartjuk megalapozottnak Balogh
László megállapítását: "Most mintha a szeretet fölött
a gyűlölet, az ellágyulás fölött a szitkozódás,

- a kárenkedés szólama győzne." /Balogh: i.m. 149. l./
77. K. K. Platonov: A vallás lélektana Bp. 196 . 154-170. l.
78. Tamás Attila: A költői műalkotás fő sajátosságai
Bp. 1972. 59. l.
79. Utal erre Vass Péter: A tartalom és forma kérdései
József Attila Kései siratójában
ITK 1968. 4. sz. 453. l.
80. Dömötör: Népszokások költészete 223. l.
81. Ujváry Zoltán meghatározása: "A szokásnak azt a leg-
kisebb részét, mely még önálló tartalommal, funkció-
val rendelkezik, függetlenül a szokás többi formai
vagy funkcionális részétől... szokáselennek nevezhet-
jük."
- Idézi: Dömötör: Népszokások költészete 24. l.
82. Szabolcsi: Érik a fény 324. l.
83. Fekete Elvira: József Attila daltipusai: dudelők és
ringatók Híd 1973. szept. 806. l.
84. Magyar Mű és Labanc Szemle JAÖM III. 64. l.
85. Németh Ander: A szélén behajtva Bp. 1973.
86. Vizi Albert: Vásárhelyen 236. l.
87. Gunda Béla: József Attila és a néprajz 636. l.
88. Vö.: Süpek Ottó: Villen, a magyar pikaró Valóság
1967. 4. sz.
Szabolcsi Miklós: Érik a fény Bp. 1978. 630 . l.
Németh Ander: A szélén behajtva 478. l.
89. Tamás Attila: A lira a XX. században Bp. 1975. 93. l.
90. Különösen jó példa erre Nagy László: Ballada című verse.
Nagy László: Versek és versfordítások Bp. 1978. 256. l.
91. Vargyas Lajos: A magyar népballada és Európa
Bp. 1976. 179. l.

Vargyas hivatkozik Ortutay Gyula gyűjtésére, amelyben szintén szerepel ez a változat. Bizonyos utalások alapján úgy véljük, hogy már Bartók gyűjtéseiben is megtalálható a szövegvariáns, de pontos lelőhelyét /egyelőre/ nem ismerjük.

93. Magyar Népballadák /Szerk.: Ortutay Gy./ Bp. 1976. 57. 1.
A típus elemzését adja: Faragó József: Balladák földjén
Bukarest 1977. Kritérion
94. Szabolcsi Miklós: Érik a fény 341. 1.
ugyanigy: Balogh László: József Attila 40. 1.
95. Szabolcsi M.: i.m.: 341. 1.
96. Ungvári Tamás: Poetika Bp. 1967. 165. 1.
97. A Szózat ellen-parafrázisáról lehet szó, hisz ez az állapotleírás motívumaiban, a hiányok panaszos felsorolásában a népdalokat követi. Még a szemfedő is erre utal, a bölcső tagadása azonban nem fordul elő a népdalokban.
98. Kriza Ildikó: A halálra táncoltatott lány
Bp. 1967. 89. 1.
99. Vargyas Lajos: i.m. 105. ballada /a kiemelés tőlem/
A bosszúállás motívuma megtalálható még: 213, 216, 217.
100. Vargyas: i.m. 162. 1.
101. Tamás Attila: A költői műalkotás fő sajátosságai Bp. 53.
102. Vargyas: i.m. 147. 1.
103. József Attila: Fiatalságunk és a népművészet
JAÖM III. 116. 1.
104. Szabolcsi M.: i.m. 314. 1.
105. Barta János: Klasszikusok nyomában Bp. 1976. 54. 1.
106. Forgács László: A költészet bölcselete Bp. 1971. 77. 1.
107. Az elnevezés H. Markiewicz-től származik; a lírát a lírai alany jellegénél fogva meghatározatlan alanyu és meghatározott szerzői alanyu egységekre osztja.
Henryk Markiewicz: Az irodalomtudomány fő kérdései
Bp. 1968. 141. 1.

108. Egrí Péter: A költészet valósága Bp. 1975. 21. 1.
109. Török Gábor: A líra logika Bp. 1967. 164. 1.
110. Szabolcsi: i.m. 321. 1.
111. Magyar Népdalok II. 573, 578. 1. Bp. 1975.
/Szerk.: Ortutay Gy. és Katona Imre/
112. A Magyar Népzene Tára VI. Bp. 1973. 550. ének
113. Nagy Dezső: A századforduló parasztmozgalmainak szel-
lemi hagyományai
A parasztdaltól a munkásdalig
Bp. 1968. 265. 1.
114. Szabolcsi M.: i.m. 324. 1.
115. Hankiss Elemér: A népdaltól az abszurd drámáig
Bp. 1969. 35. 1.
116. Balogh László: i.m. 37. 1.
117. Szabolcsi M.: i.m. 326. 1.
118. Magyar Népballadák 245. 1.
119. József Jolán: A város peremén Bp. 196. 1.
120. Fekete Elvira: József Attila daltípusai: dudolók és
ringatók 805. 1.
121. Timár György: A Klárisok és magyarázatai Jelenkor
1968. 1027. 1.
122. A Kláris motívum mint a tisztaság, szépség jelképe e-
lőfordul más versében is: Szelid keze csak simogat majd
szeméből kibuggyan a kláris.
/JAÖM I. 181. 1./
123. Katona Imre: Az ellentét a magyar népdalokban
Ethn. 1974. 2-3. sz. 237. 1.
124. Szabolcsi Miklós: Még egyszer a Klárisokról
IT 1970. 4. sz. 904. 1.
125. Tverdota György: Gondolatok egy József Attila-vers szer-
kezetéről Napjaink 1973. 4. sz. 9. 1.
126. Vargyas: i.m. 19. 1.

127. Szabolcsi Miklós /i.m./ balladának nevezi a két űszetartozó verset: "Mindkettő stilizált népballada, népi hangvételi jelenet" /515. l./ Majd később módosítja: "A vers voltaképpen nem is annyira népballada, mint színjátékrészlet."
128. Széles Klára: József Attila ifjúkori verseiről
ITK 1963. 319. l.
129. Csoóri Sándor tanulmányában ebből kiindulva a szürrealizmust stílusjegynek tekinti, s különíti el a régi és új stílusú népdalokat. /Valóság 1966. 2. sz./
A szerelem ábrázolásával foglalkozik még Hankiss E.:
i. m. 196-197. l.
Vargyas Lajos Az elcsalt lány típus kapcsán mutatja be és értelmezi.
130. Tamás Attila a népdalok világképéről megállapítja, hogy az ember és a természet egységének tudata hatja át.
Tamás A.: A költői világképek fejlődése Arany Jánostól József Attiláig 27. l.
Ez a magyarázata annak, hogy a népdalokban a madár, a csillag megmutatja az utat, a folyóvíz állapotot jelöl stb.
131. Faragó József: Balladák földjén 452. l.
Tanulmányában utal a ballada magyarországi elterjedésére, s így elképzelhető, hogy ismerhette József Attila valamelyik változatát. Korai versének egyik sora is mintha ezt mutatná:
"Furulyáló juhász mellől nyája szétszalad"
/Forduló JAÖM I. 183. l./
132. Vargyas: i.m. 108. l.
133. Tanulmányai közül először az Ady-vízióban jelentkezik a mágia gondolata, amely a Kritikai Kiadás /JAÖM III. 286./ szerint 1929. augusztus 18-án jelent meg, az

- Ady-vita kapcsán. A legkésőbbi ilyen jellegű írás a Magyar Mű és Irodalom Szemle az Új Magyar Föld 1930. jan.-márc. számában jelent meg. /JAÖM III. 304. l./
134. JAÖM III. 62. l.
135. Az Istenek halnak, az Ember él JAÖM III. 48. l.
136. József Attila a vejákos, táltos, bűbájos fogalmakat a néprejz értelmezése szerint használja, tehát olyan embert jelöl vele, akinek természetfeletti hatalma van. De látnunk kell, hogy sajátosan elegyíti ezeket az olvasott szakirodalmi terminusokkal.
137. Robert Condington: "A melanéziaiak vallása a hiedelmek tekintetében az a meggyőződés, hogy mindenütt egy természetfölötti erő van jelen, amely a láthatatlan dolgok birodalmába tartozik, gyakorlati tekintetben pedig különféle eszközök alkalmazása azzal a céllal, hogy ezt az erőt a maguk javára fordítsák..."
Idézi: Sz. A. Tokarjev: Vallás és történelem
Bp. 1966. 57. l.
138. Láng János: Lélek és isten Bp. 1974. 405-419. l.
139. Ady-vizió JAÖM III. 24. l. /az első kiemelés tőlem/
140. Az Istenek halnak, az Ember él JAÖM III. 48. l.
141. Forgács László: József Attila esztétikája
Bp. 1965. 47-52. l.
142. J. G. Frazer: Az aranyág Bp. 1966. /részletek/
Frazer: "Röviden: a varázsló számára a mágia mindig művészet és sohasem tudomány; a tudománynak még pusztá ideája sincs meg fejletlen elméjében." /26. l./
Elemzi, értékeli Voigt Vilmos: A folklór esztétikájához 65-75. l.
143. Huizinga: Homo ludens
Idézi: Tamás Attila: A költői műalkotás fő sajátosságai 74. l.

144. Az Istenek halnak, az Ember él JAÖM III. 48. 1.
145. Irodalom és szocializmus JAÖM III. 92. 1.
"...Tehát azt tételezem, hogy a művészet nem más,
mint a nem szemléleti végső világegész helyő-
be való teremtése egy végső szemléleti világ-
egésznek."
146. Ady-vízió JAÖM III. 95. 1.
"...De mivel, hogy a költemény nem intuíció, min-
den használt szó pedig az, nyilvánvaló, hogy
a szó keletkezésekor volt költemény."
147. Gunda Béla: József Attila és a néprajz.
Ethn. 1957. LX VIII. 635. 1.
148. Róheim Géza: Magyar néphit és népszokások Bp. 1925.
149. A mana fogalmát például Róheim alaposan vizsgálta.
Róheim Géza a varázserő fogalmának eredete. Bp. 1914.
Idézi: Láng János i.m. 405. 1.
150. Bár későbbi /1936/ adat, a személyes kapcsolatra utal
Vágó Márta.
Vágó Márta: József Attila Bp. 1978. 237. 1.
"Végül közép-afrikai törzsek szokásairól kezdett
beszélni, és hozzáfűzte, hogy ezekről Róheimtől
értesült."
151. Németh Andor: A szélén behajtvá Bp. 1973. 460. 1.
152. Ebben az időszakban az Etnográfiában a következő ilyen
tárgyu tanulmányok jelentek meg:
Hornyánszki Gyula: A szó hatalma 1928. 636. 1.
Solymossy Sándor: A gondolatritmus eredete 1927.
Utalni kívánunk arra, hogy a szegedi egyetemen József
Attila hallgatta Hornyánszki előadásait.
Vö.: Szabolcsi: Érik a fény 58. 1.
153. Erről Solymossy Sándor írt tanulmányt:
Solymossy Sándor Névmágia Magyar nyelv 1927. 3.

154. Tasi József: József Attila könyvtára
ITK 1974. 3. sz. 385. l.
"A nagy hazai szertartásokon, mikor körül táncolják a forrásokat és levágják az áldozati barmokat én néma szájmozgással mimelem a keréneket."
az aláhuzott rész kezdete
155. K. K. Platonov: A vallás lélektana 50. l.
156. Malinowski meghatározása:
Idézi: Gustav Jahoda: A babona lélektana
Bp. 1975. 230. l.
157. Bodrogi Tibor előszavából Frazer: Az aranyág 1966-os kiadásához
158. Így például Révai József: József Attila
Bp. 1974. 114. l.
"Ezek az 1926-27-28-as természetidészó ráolvasó, népies ritmusú versek zsákutcába visznek. Mi van bennük? A természet és az ember egysége, a la Juhász Ferenc. Mágia: Kalevala."
159. Szendrey Zsigmond: A magyar népszokások osztályozása
Ethn. 44. k.
Csak a mágikus szokások csoportosítását vettük alapul, nem tértünk ki más szempontú felosztásra.
160. Szabolcsi Miklós: Érik a fény Bp. 1978. 540. l.
161. A Szent Iván éj ilyen jellegű ünnep. A szerelmi "fel-lázadást" is megtalálhatjuk a kultikus megtelenségben illetve a termékenységű ritusokban.
Ezt a kultikus szabadságot láttuk a tenger-keserű só ülelkezés motivumában is:
A lányok dalát: Tenger vagyunk,
keserű só vagytok ti bennünk -
...A fiúk dalát: Partok vagyunk,
keserű tenger vagytok bennünk. -

162. Szabolcsi M.: i.m. 541. l.
163. Idézi: Levendel-Horgas: Szellem és a szerelem
Bp. 1970. 112. l.
Horgas Béla: Szürrealizmus és népiség
Valóság 1966. 5. sz. 32. l.
164. Németh Andor: i.m. 297. l.
N. A. 1927-re értelmezi! /a kiemelés tőlem/
165. Erről és Széles Klára megállapításairól a balladáknál
szóltunk.
166. Charles Hainchelich: A vallás eredete Bp. 1954. 101. l.
167. Könyvtárában megtalálható volt.
Ld. Tasi J.: József Attila könyvtára
168. Varga Domonkos: József Attila és a magyar Kalevala
Kortárs 1967. ápr.
A Kalevala-hatás figyelhető meg a Szól a szája szóli-
tatlan töredékben is.
169. Sebestyén Gyula is utal monográfiájában erre: "Néhány
regülő énekbe beleolvadt a lucázás emléke."
Sebestyén Gyula: A regösök 99. l.
170. Sebestyén: i.m. 166. l.
171. Erre utal Varga Domonkos is tanulmányában: i.m. 655. l.
172. A folklór mindig a kizsákmányolt osztályok kulturáját
jelenti.
Ld. Erre Voigt Vilmos: A folklór esztétikájához 22. l.
173. Hubay Miklós: álmok és mítoszok.. Uj Írás 1978. 10. sz.
174. Szigeti Lajos: Aránytalanság képzetek és arányossági-
gény József Attila személyes lírájában
Szeged 1976.
175. Az arányok: 1936 - 13/38; 1937 - 9/43.
176. Vezér Erzsébet: Ismeretlen József Attila-kéziratok
IT 1971. 3. sz. 621. l.
Gyömrői Edit cáfolja, hogy ő írta volna a Szabad öt-
letek jegyzékét.
177. József Attila válogatott levelezése
/Szerk.: Fehér Erzsébet/ Bp. 1976. 340-341. l.

178. Dr. Varga Ervin: József Attila pathográfiája
Idézi: Gyertyán Ervin: József Attila alkotásai és
vallomásai tükrében Bp. 1970. 196-197. l.
/a kiemelés tőlem/
179. Vágó Márta: i.m. 214. l.
180. Vágó Márta idézi Ignótus Pállal folytatott beszélge-
tését 47. l.
181. Gyertyán Ervin: Egy élet szenvedélye Kortárs 1967.
aug. 1315. l.
182. József Attila Babits Mihálynak írott levele
/1935. aug. 18./
József Attila levelezése 313. l.
183. Bálint György: A toronyőr visszapillant Bp. 1966.
II. 464. l.
184. A teatralitásukban tragikus jelenetek /ostromlás, fél-
tékenység/ közismert a szakirodalomból.
Igy: Gyertyán E.: i.m. 162. l.
Balogh L.: i.m. 150. l.
Vágó M.: i.m. 210-213. l.
Némileg másként: Vezér E.: IT. 1971. 31 sz.
- 185a. A Gyömrői-szerelmenről van szó, világosan mutatják a
megelőző sorok:
"Bocsássátok meg barátság, te hív kincs
s ti kemény Kőmives Kelemenek,
hogy egy ringyóért kiben semmi szív nincs
háromszor tagadtam meg művemet.
Az átkozódó szidalom megtalálható még: Nagyon fáj,
Aki szeretni gyáva vagy.
185. Gyakorlatilag beláthatatlan az olyan szokások meny-
nyisége, amelyekben a mezitelenség mint rituális kö-
töttség szerepel. Róheim Géza a mezitelenséget véde-
kező praktikaként tartja számon betegség vagy más ve-
szedelem ellen, de ugyan ő kimutatja szerepét a ter-

- mékenységi szertartásokban, s a szerelmi jóslatban is. Róheim a meztelenséget pszichoanalitikus módon a szü-
léssel, születéssel, mint alapvető fóbiával hozza űsz-
szefüggésbe /Róheim G.: Magyar néphit és népszokások
54., 277-280. l./
186. Balogh László idesorolja ezt a verset. Vágó Márta a
reneszánsztól élő szerelmükből eredezteti, s alátá-
masztja motívumait életrajzi adatokkal. A hangulati,
stiláris és motívumkülönbségek miatt elfogadhatónak
tartjuk érvelését.
187. Gustav Jahoda: A babona lélektana
Bevezető: Buda Béla: A babona lélektani és társadalmi
tényezői 23. l.
188. Jahoda idézett tanulmányában közölt ilyeneket, s szak-
irodalmat is ad.
189. W. G. Sumner: Népszokások Bp. 1978. 99. l.
190. Murányi Mihály: Vallás és illúziók Bp. 1974. 65. l.
Murányi mint a negatív standardok egyik lehetséges
változataként említi a mágiát.
191. Murányi Mihály a döntési szféra, elidegenedés és a
vallás Világosság 1971. novemberi melléklet 4. l.
192. Vasi Péter: A tartalom és forma kérdései József Attila
Kései siratójában 449. l.
193. Ld. Erre Pais Dezső: Áld, átkoz Magyar nyelv 48. kötet
Szendrey Zsigmond: Évnegyedi szokásaink és
babonáink Ethn. 52. k. 15.
194. József Attila levelezése: a Gyömrői Editnek írt leve-
lek 337-344. l.
195. Szendrey Zsigmond: A népszokások lélektani alapja
Ethn. 43. k. 7. l.
196. Cs. Pócs Éva: Föld Öregem csak neked parancsolom
Világosság 1967. dec. 27. l.

197. Tamás Attila i.m. 51. 1.
198. Tamás Attila i.m. 55. 1.
199. Tamás Attila: uao.
200. Ismeretes, József Attila milyen érzékenységgel utasította el a "bérdaletakat". Erről legutóbb: Bokor László: Kritika 1979. 2. sz.
A tragikus tehát az, hogy a legszemélyesebb ügye áruvá vált.
201. Idézi Balogh László: i.m. 195. 1.
202. Horgas Béla: Szürrealizmus és népiség
Valóság 1966. 3. sz. 29. 1.
203. Levendel Julia: Gyermekké tettél
Kritika 1970. 3. sz. 23. 1.
204. Tamás Attila: i.m. 134. 1.
205. Erről Voigt: A folklór esztétikájához 15-56. 1.
206. Erre a József Attila-szakirodalomban is találunk példát. Nem akarván kétségbe vonni a nem szaktudományi értelmezés jogosságát, így eltekintünk a felsorolástól. Utalni kívánunk azonban arra, ha a fogalmat nem mint esetleges esztétikai minősítést használjuk, hanem adott társadalmi réteggel való relációban, akkor szükséges a pontosítása, illetve a szaktudomány definíciójának megfelelő használata.
207. Voigt V.: kiindulási pontja: a művészet, mint a valóság megismerésének módja.
Voigt Vilmos: A folklóralkotások elemzése
Bp. 1972. 18. 1.
208. A művészi megismerési forma és a tudományos különbségére Tamás Attila is utal.
Tamás: A költői műalkotás fő sajátosságai 77-80. 1.
209. Voigt: A folklór esztétikájához 18-19. 1.
210. József Attila: "Új Szellemi Front" JAÖM III. 164. 1.

211. Ilyen hatást sejtünk a Dudoló, Biztató énekeiben; mondanivalóját, ritmusát tekintve a korabeli munkásszínjátzás szavalókórusait idézi mindkét dal. Bár a folklór szót az előbbi értelemben természetesen itt nem alkalmazhatjuk.
212. Dévényi Márta: József Attila és a folklór
/szakdolgozat JATE BTK 1976/
213. M. Pásztor József: József Attila műhelyei
Bp. 1975. 160. 1.
214. JAÖM III. 424. 1.
215. Szalatnai Rezső: József Attila és a szlovákiai magyarok
József Attila Emlékkönyv Bp. 1957. 250, 252. 1.
216. Fábrián Dániel: József Attila a Bartha Miklós Társaságban
József Attila Emlékkönyv Bp. 1957. 230. 1.
217. Válasz rá: Kecskeméti György: A magyar ifjúság problémájához JAÖM III. 422. 1.
218. Fábrián: i.m. 232. 1.
219. Ilyen jellegű ismereteit honnét merítette, csak feltételezéseink vannak. A Sarlós-mozgalmoz kívül az Ethnographia közleményei is számításba jöhetnek, az 1927-es évfolyamban Szendrey Zsigmond közlése egy kérdőív tervezetét.
Lengyel András szóbeli közlése szerint Hermann Antal is állított össze kérdőívet, elképzelhető tehát, hogy bizonyos szempontokat még szegedi egyetemi éveiben hallott.
220. József Attila: Piataalságunk és a népművészet
JAÖM III. 115.
221. József Attila: Hajnali madár /Tamási Áron tizenhárom elbeszélése/ JAÖM III. 222.

222. Sárközi György: Polgár és paraszt JAÖM III. 389. 1.
223. József Attila: Új Szellemi Front JAÖM III. 163. 1.
224. József Attila: Van-e szociológiai indokoltsága az új népies iránynak? JAÖM III. 192. 1.
225. Bálint György: A toronyőr visszapillant I. k. 150. 1.
226. Forgács László: József Attila esztétikája 277. 1. /a kiemelés tőlem/
227. Forgács: i.m. 276-277. 1.
228. József Attila: Új Szellemi Front JAÖM III. 162. 1.
Az idézett írás: Illyés Gyula: Reform és irodalom JAÖM III. 383. 1.
229. József Attila: Piatalságunk és a népművészet JAÖM III. 116. 1.
230. Bóka László: József Attila költői eszközei /válogatott tanulmányok/ Bp. 1966. 318. 1.
231. Bóka: i.m. 324-325. 1.
232. Bóka: i.m. 325. 1.
233. Magyar Népzene Tára VI. k.
234. Scheiber Sándor lenyűgöző műveltséggel megírt tanulmányaira gondolunk, vagy pl. Bencze Lóránt általunk idézett munkájára.

